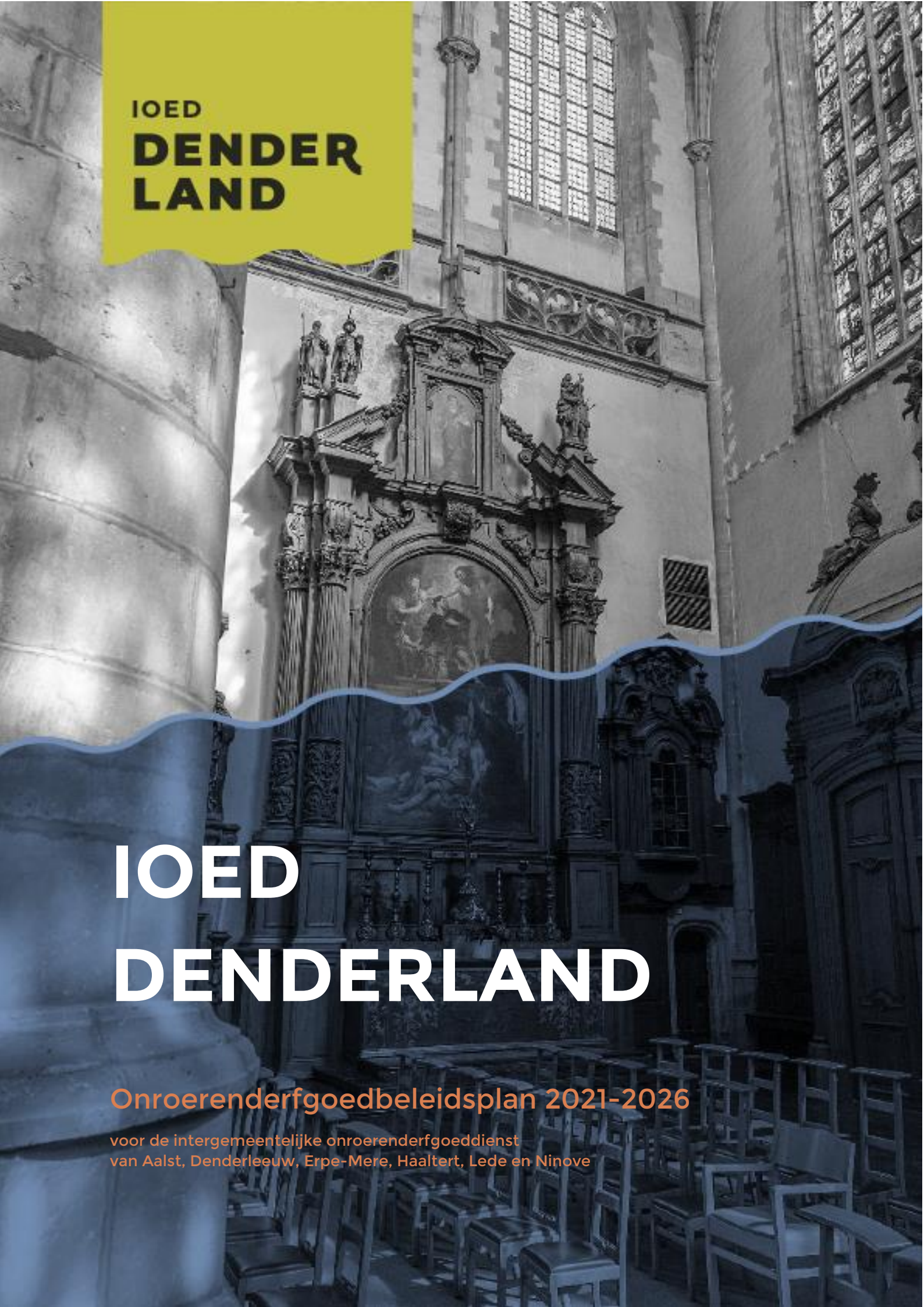

The background image is a black and white photograph of a church interior. It features a large, ornate altar with a central painting and statues. To the left, there is a large, curved stone structure, possibly a pillar or part of a dome. In the foreground, rows of wooden pews are visible. The lighting is dramatic, with strong highlights and shadows.

IOED
**DENDER
LAND**

IOED DENDERLAND

Onroerendergoedbeleidsplan 2021-2026

voor de intergemeentelijke onroerendergoeddienst
van Aalst, Denderleeuw, Erpe-Mere, Haaltert, Lede en Ninove

Dit onroerenderfgoedbeleidsplan is een noodzakelijke voorwaarde voor de erkenningsaanvraag van de intergemeentelijke onroerenderfgoeddienst.

Dit beleidsplan omvat onder andere **het voortraject, de gezamenlijke omgevingsanalyse** van de zes deelnemende gemeenten en **het beleidsplan**. Onder andere het **gezamenlijk erfgoedpakket, het (toekomstige) consultatienetwerk van de intergemeentelijke onroerenderfgoeddienst** en de **doelstellingen** van de IOED zijn opgenomen.

Andere noodzakelijke documenten voor de erkenningsaanvraag werden toegevoegd in bijlage van dit onroerenderfgoedbeleidsplan.

COLOFON

Dit onroerenderfgoedbeleidsplan 2021-2026 werd opgemaakt voor de erkenningsaanvraag voor de intergemeentelijke onroerenderfgoeddienst Denderland voor Aalst, Denderleeuw, Erpe-Mere, Haaltert, Lede en Ninove.

Erfgoed Denderland werkte hiervoor samen met SOLVA, Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen en de zes Denderlandse gemeenten.

© Erfgoedcel Denderland
Onderwijsstraat 1
9300 Aalst
Tel: 053 72 33 65

IN SAMENWERKING MET
SOLVA en Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen

Inhoud

1. Inleiding	7
2. Tijdspad en Traject	10
3. Omgevingsanalyse	13
A. Kenmerken van de regio.....	13
Algemeen.....	13
Bevolking.....	13
Bebouwing en open ruimte	15
Samengevat	19
B. Het fysisch kader en de historisch-geografische context	20
Het fysisch kader.....	20
Het historisch-geografisch kader: het cultuurhistorisch landschap	32
C. Historische context.....	38
Rondtrekkende jagers in een natuurlijk landschap (paleolithicum en mesolithicum: tot ca. 5300 v. Chr.)	38
Een nieuwe samenleving maakt een nieuw landschap (neolithicum, tot ca. 2000 v. Chr.).....	39
Naar complexere samenlevingen (metaaltijden, 2000 – 50v. Chr.).....	40
Rome wint... en ontgint (50 v. Chr. – 4 ^e /5 ^e eeuw).....	42
De laat-Romeinse periode en overgang naar de vroege middeleeuwen (3 ^e -5 ^e eeuw)... ..	44
Vroege middeleeuwen (5 ^e – 9 ^e eeuw)	44
Volle Middeleeuwen (10 ^e -12 ^e eeuw).....	46
Verdere evolutie vanaf de late middeleeuwen	49
Industrialisatie en verstedelijking (19 ^{de} eeuw tot heden).....	53
Thematekst: (Post)middeleeuwse stadsontwikkeling van Aalst en Ninove	55
Thematekst: het Land van Aalst.....	63
Thematekst: de economische ontwikkeling en industrialisatie van de Denderstreek ...	64
D. Gemeenschappelijk erfgoedpakket	65
Inventarissen.....	65
Thema's.....	66
Funerair erfgoed	80
E. Actoren	81
Vlaamse actoren	81
Provinciale actoren	82
Regionale actoren en bovenlokale projecten.....	83
Gemeentelijke actoren	86
Lokale erfgoedorganisaties en –verenigingen.....	87
F. Gemeentelijk (onroerend) erfgoedbeleid	92
Meerjarenplanning Aalst	93

Meerjarenplanning Denderleeuw	93
Beleidsnota Erpe-Mere 2020-2025.....	94
Meerjarenplanning Haaltert	95
Meerjarenplanning Lede	95
Meerjarenplanning Ninove	95
G. Beleid van andere actoren en overheden	96
Bestuursakkoord Provincie Oost-Vlaanderen 2019-2024	96
Beleidsnota Vlaamse regering.....	96
“Een toekomst voor de Vlaamse Parochiekerk” en “De Nieuwe Parochie”: beleidskaders voor de herbestemming of nevenbestemming van de parochiekerken.....	98
Europese regelgeving.....	99
H. Maatschappelijke trends en algemene tendensen	100
4. Beleidsplan.....	104
A. SWOT-analyse	104
B. Missie & visie	110
Missie IOED Denderland.....	110
Visie IOED Denderland	110
C. Doelstellingen	111
D. Uitbouw consultatienetwerk.....	116
E. Ondersteuning vrijwilligers en creatie van een draagvlak voor onroerend erfgoed	119
Ondersteuning van vrijwilligers.....	119
Creatie van een draagvlak voor onroerend erfgoed	119
F. Plan van aanpak en organisatiestructuur	121
Samenwerkingsmodel.....	121
Taakverdeling	121
Structuur en organisatie.....	121
Organogram	122
Financiering	123
Samenwerking in Zuid-Oost-Vlaanderen.....	123
Verdere timing en duur.....	123
5. Bibliografie	125

1. INLEIDING

1. Inleiding

De Denderloop verbindt de stedelijke centra Aalst en Ninove gemeenten met de omliggende gemeenten Denderleeuw, Erpe-Mere, Haaltert en Lede in het zuidoosten van de provincie Oost-Vlaanderen tot het aaneensluitend geheel Denderland. Zowel het gemeenschappelijk erfgoedprofiel en verleden (het historische Land van Aalst, de industriële, sociale en politieke ontwikkeling tijdens de 19de eeuw, feesten en tradities, etc.) als de geografische en demografische eigenheid van Denderland bieden inhoudelijk en organisatorisch een houvast voor een vruchtbare samenwerking rond erfgoed.

Projectvereniging Erfgoed Denderland, het intergemeentelijk samenwerkingsverband SOLVA en Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen vzw (RLVA) zetten zich samen in om voor het werkingsgebied van Erfgoed Denderland een onroerenderfgoedwerking uit te bouwen onder de vorm van de *'Intergemeentelijke Onroerenderfgoeddienst Denderland'* (IOED Denderland).

Het werkingsgebied van Erfgoed Denderland bestaat uit de gemeenten: Aalst, Denderleeuw, Erpe-Mere, Haaltert, Lede, Ninove.

Met het herschikken van bevoegdheden van de provinciale en Vlaamse bestuursniveaus, de ontvoogding van de lokale besturen en de inwerkingtreding van het Onroerenderfgoeddecreet worden lokale besturen met nieuwe uitdagingen en verantwoordelijkheden geconfronteerd op het vlak van onroerend erfgoed (archeologie, monumenten en landschappen).

Steeds meer wordt de omgang met en de zorg voor onroerend erfgoed een lokale opdracht of nood: actualisatie van de Vastgestelde Inventaris Bouwkundig Erfgoed, oordelen over bouwkundige erfgoedwaarde in kader van vergunningsaanvragen voor sloop of verbouwing, zoeken naar gepaste herbestemmingen van kerken, reactiveren van gebouwen met erfgoedwaarde, nadenken over een gedragen toekomstvisie voor het erfgoed binnen de gemeente of stad, sensibilisering, ...

Het onroerend erfgoed in Vlaanderen is heel gevarieerd, de regelgeving is complex, er zijn veelbetrokken actoren en de materie heeft raakvlakken met vele andere beleidsvelden. Vaak ontbreekt er een centraal aanspreekpunt voor onroerend erfgoed op lokaal niveau, dicht bij de burger.

Daartegenover staan er echter wel mogelijkheden om hier op een intergemeentelijk niveau mee aan de slag te gaan en een reeks uitdagingen gezamenlijk aan te pakken. Voor een intergemeentelijke onroerenderfgoedwerking kunnen bovendien subsidies van de Vlaamse overheid (agentschap Onroerend Erfgoed) worden bekomen.

Erfgoed Denderland, SOLVA en het Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen vzw (RLVA) hebben de mogelijkheden voor een intergemeentelijke werking rond onroerend erfgoed in het Denderland in kaart gebracht. Hieruit blijkt dat er in de regio een noodzaak en een grote bereidwilligheid bestaat om de krachten te bundelen rond het thema Onroerend Erfgoed.

Uit de studieronde blijkt voorts dat reeds veel expertise aangaande onroerend erfgoed aanwezig is in de regio en bij voornoemde organisaties. Erfgoedcel Denderland werkt

reeds rond cultureel erfgoed (roerend en immaterieel erfgoed) en ter ondersteuning van het erfgoedveld, SOLVA beschikt over een archeologische dienst, een Onroerenderfgoeddepot en bouwkundige expertise, en het Regionaal Landschap heeft een jarenlange werking rond landschap, doelgroepen en kleinschalig landelijk bouwkundig erfgoed.

De regio heeft tot slot een duidelijk gemeenschappelijk erfgoedpakket. Denderland vertoont op het vlak van Onroerend Erfgoed een duidelijke samenhang en dit uitte zich onder meer in de oprichting van Erfgoed Denderland.

Voorname organisaties hebben de wens om een intergemeentelijke werking uit te bouwen vanuit de bestaande expertise en willen deze expertise bundelen via een samenwerkingsmodel, zodat geen nieuwe constructies opgericht hoeven te worden.

Aangezien in Aalst en Lede het regionaal landschap Schelde Durme (RLSD) werkzaam is, zal er met hen nauw samengewerkt worden. Concrete acties rond landschap in deze gemeentes zullen uitbesteed worden aan RLSD en ook bij acties die van toepassing zijn over de hele regio (vb. visievorming) zal RLSD betrokken worden. Op dit moment is er al een goede verstandhouding tussen RLSD en RLVA, en wordt al rond verschillende projecten vlot samen gewerkt. Dit zal ook binnen IOED Denderland het geval zijn.

De Dender (hier in Ninove) verbindt de gemeenten van het werkingsgebied, © Erfgoed Denderland

A black and white photograph of a museum gallery with children. The left wall is covered in small text labels. Glass display cases with various objects are visible. Two children are in the foreground, and another is partially visible on the right. A yellow wavy line separates the children from the text below.

2. TIJDSPAD

2. Tijdspad en Traject

Op de Raad van Bestuur van Intergemeentelijke Projectvereniging Erfgoed Denderland werd op 20/11/2018 besloten tot het onderzoeken van de **mogelijkheid tot oprichten van een IOED** in regio Denderland. Ook andere organisaties, zoals SOLVA, houden steeds de decretale evoluties in het oog, en hebben op dat moment plannen om dergelijke structuur uit te bouwen.

Op 14/12/2018 werd door SOLVA een **informatiesessie ‘Onroerend erfgoed op lokaal niveau’** georganiseerd op ambtelijk vlak (bv. cultuurfunctionarissen, schepenen en directeurs, stedenbouwkundige ambtenaren, ...). Tijdens deze infosessies werd gewezen op het gewijzigde wetgevende kader en de mogelijkheden tot oprichting van intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten in Zuid-Oost-Vlaanderen. Ook het erfgoednetwerk van Erfgoed Denderland werd geïnformeerd en **verschillende gemeenten** werden door de projectvereniging Erfgoed Denderland alvast **geconsulteerd** over de mogelijkheden van een IOED (15/01/2019 Erpe-Mere; 22/01/2019 Denderleeuw; 03/05/2019 Aalst).

Gezien de gedeelde expertise binnen het domein onroerend erfgoed, een overlappend werkingsgebied en hetzelfde bovenlokale beleidsniveau, alsook op expliciete vraag van de gemeenten, namen SOLVA, Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen en projectvereniging Erfgoed Denderland tegelijkertijd het initiatief om de krachten en expertises te bundelen.

De betrokken organisaties namen deel aan de **infosessie ‘(inter)gemeentelijke erfgoedpraktijk’** die het **agentschap Onroerend Erfgoed** in februari 2019 organiseerde in Brussel en Gent.

In **onderling overleg** tussen SOLVA, RLVA en Erfgoed Denderland werd beslist dat projectvereniging Erfgoed Denderland de erkenningsaanvraag zou indienen (ook SOLVA heeft de vereiste IGS-structuur). De drie organisaties stellen wel elk hun expertise en netwerk ter beschikking om de geïntegreerde werking van het IOED mogelijk te maken. Een samenwerkingsovereenkomst bezegelt de gemaakte afspraken. Deze organisaties startten vanaf voorjaar 2019 een **regelmatic overleg** op, om deze erkenningsaanvraag tegen 15 januari 2020 klaar te krijgen:

12/02/2019 - 22/03/2019 - 09/07/2019 - 22/09/2019 - 10/10/2019 -
06/11/2019 - 15/11/2019 - 29/11/2019 - 12/12/2019 - 20/12/2019 -
08/01/2020

Op 29 augustus 2019 werd er ook een **vergadering** belegd, om onze plannen aan het **Agentschap Onroerend Erfgoed** voor te leggen en alvast een eerste keer af te toetsen.

Om het beleidsplan inhoudelijk vorm te geven werd aan de gemeenten gevraagd hun inhoudelijke inbreng te geven. Tijdens een **consultatiesessie** op woensdag 18 september 2019, in Utopia Aalst, werden de gemeenten bevraagd over het aanwezige erfgoed, hun verwachtingen, de sterktes en zwaktes van het erfgoed, de noden, ... in hun respectievelijke gemeenten. Het erfgoedveld werd dan weer geconsulteerd via een **online bevraging** die liep van vrijdag 14 tot 31 oktober 2019. De eigen achterban van Erfgoedcel Denderland werd

aangesproken. Alle omgevingsambtenaren van Zuid-Oost-Vlaanderen hebben ook op 7 november toelichting gekregen op het **regionetwerk Ruimtelijke Ordening** te Wortegem.

Onder andere uit de resultaten van deze participatieve momenten werd de omgevingsanalyse en het beleidsplan door de werkgroep gedestilleerd.

Op 10/01/2019 en 04/10/2019 keurde het **overleg van algemeen directeurs** de intentie tot erkenning en de vooruitgang in het aanvraagproces goed. Ook via het **Burgemeestersoverleg** van 25/01/2019 en 08/11/2019 kregen de partners fiat, en werden de gemeenten op de hoogte gehouden en geconsulteerd.

De Raad van Bestuur van Intergemeentelijke Projectvereniging Erfgoed Denderland van 20/11/2019 keurde de erkenningsaanvraag en beleidsplan goed op 20/11/2019 en de Raad van Bestuur van SOLVA op 03/12/2019. De Raad van Bestuur van RLVA van 18/12/2018, 19/06/2019 en 23/09/2019 gaven telkens fiat om door te gaan met het traject.

De colleges en gemeenteraden van de betrokken besturen keurden de erkenningsaanvraag goed in de loop van november-december 2019.

- 09/12/2019: Gemeenteraad Aalst
- 19/12/2019: Gemeenteraad Denderleeuw
- 26/11/2019: Gemeenteraad Erpe-Mere
- 19/12/2019: Gemeenteraad Haaltert
- 21/11/2019: Gemeenteraad Lede
- 21/11/2019: Gemeenteraad Ninove

3.

OMGEVINGS- ANALYSE

3. Omgevingsanalyse

In onderstaande hoofdstukken, die een beschrijvend kader beogen van het werkingsgebied van Erfgoed Denderland, gaan we achtereenvolgens in op de kenmerken van de regio (A), het fysisch en historisch-geografisch kader (B), de historische context (C) en het gemeenschappelijk erfgoedpakket (D). Daarna verkennen we de actoren (E), het gemeentelijke (F) en andere (G) beleid. Tot slot overlopen we de maatschappelijke trends die effect hebben op het onroerend erfgoed (H).

We trachten daarbij voornamelijk te focussen op de aspecten die voor het werkingsgebied van Erfgoed Denderland kenmerkend zijn. Waar mogelijk wordt daarbij aandacht besteed aan een integrale benadering van onroerend erfgoed.

A. Kenmerken van de regio

We focussen in dit hoofdstuk in eerste instantie op de aspecten die een wezenlijke invloed hebben op onroerend erfgoed, de omgang hiermee en het draagvlak hiervoor. Zo zullen de bebouwingsgraad, de druk op de ruimte (druk op aanwezige bebouwing, kernen, landschappen en archeologie) aan bod komen, alsook de bevolkingssamenstelling en -evolutie in al haar aspecten. De bevolkingssamenstelling bepaalt immers mee het draagvlak.

Algemeen

Het werkingsgebied van Erfgoed Denderland is gelegen in het zuidoostelijke gedeelte van de provincie Oost-Vlaanderen. Het gebied heeft een oppervlakte van 258 km². Het omvat enerzijds de steden Aalst en Ninove, anderzijds de fusiegemeenten Denderleeuw, Erpe-Mere, Haaltert en Lede. De twee stedelijke centra zijn met elkaar verbonden door de Dender en vormen samen met de omliggende gemeenten een aaneensluitend geheel. Aalst kan getypeerd worden als een Vlaamse centrumstad (2de grootste stad van Oost-Vlaanderen) en Ninove als een kleine Vlaamse stad. De gemeenten Denderleeuw, Erpe-Mere, Haaltert en Lede vervullen een lokale centrumfunctie binnen de respectievelijke gefuseerde entiteiten.

Bevolking

Het werkingsgebied met Aalst en Denderleeuw in het bijzonder, heeft een vrij grote bevolkingsdichtheid en valt onder de invloedssfeer van Brussel. Erpe-Mere, Haaltert en Lede zijn meer semi-verstedelijkte gemeenten, met een lagere bevolkingsdichtheid.

In het geheel beschouwd betreft het een **sterk verstedelijkt gebied** met zo'n 204 000 inwoners, wat voor het hele werkingsgebied resulteert in een bevolkingsdichtheid van 790 inw./km². Vooral de flanken van de **Dendervallei**, die het gebied doorsnijdt van zuid naar

noord, kennen de hoogste verstedelijkingsgraad. De Dender zelf is daar uiteraard niet vreemd aan. De **negentiende en twintigste-eeuwse industrialisatie** zorgde voor een uitbreiding van het stedelijk weefsel van Aalst en Ninove, alsook voor de ontwikkeling van spoorlijnen en weginfrastructuur tussen deze steden. Deze factoren bewerkstelligden een hoge graad aan verstedelijking en bebouwing rond deze centrale as.

De steden **Aalst en Ninove** zijn met voorsprong de belangrijkste verstedelijkte polen in het gebied, waarbij Aalst als centrumstad de kop trekt (ca. 87 000 inwoners op niveau van Groot-Aalst, ca. 46 000 inwoners voor Aalst-Centrum). Aalst is daarmee de tweede grootste stad van Oost-Vlaanderen, na Gent. De bevolkingsdichtheid in Aalst Centrum bedraagt 2 365 inw./km², alle deelgemeentes in acht genomen ligt de bevolkingsdichtheid op 1 088 inw./km².

Ninove telt ca. 39 000 inwoners die verspreid zijn over 12 deelgemeentes. Ninove-centrum telt met ca. 14 500 mensen de meeste inwoners, gevolgd door de deelgemeentes Meerbeke (6 000), Denderwindeke (4 000) en Outer (3 200). Wat resulteert in een gemiddelde bevolkingsdichtheid van 532 inw./ km² voor groot Ninove. In Ninove Centrum is er een dichtheid van 1 320 inw./km², wat meteen ook het sterk landelijke karakter van de deelgemeentes weergeeft.

De andere gemeenten in het werkingsgebied – **Denderleeuw, Erpe-Mere, Haaltert en Lede** – hebben een bevolkingsaantal dat rond de 20 000 inwoners schommelt. De gemeente Denderleeuw heeft een opvallend hoge, zelfs bijna stedelijke bevolkingsdichtheid. Daar waar bij de andere gemeentes het aantal inwoners per km² schommelt tussen 540 en 640 inw./km², heeft Denderleeuw een bevolkingsdichtheid van 1452 inw./km².

<u>Gemeente</u>	<u>Inwonersaantal</u> <u>2019</u>	<u>Oppervlakte 2019</u>	<u>Bevolkingsdichtheid 2019</u>
Aalst	87.000	78,12	1113,671
Lede	19.000	29,69	639,946
Denderleeuw	20.000	13,77	1452,433
Erpe-Mere	20.000	34,03	587,7167
Ninove	39.000	72,57	537,4122
Haaltert	19.000	30,3	627,06
Totaal	204.000	258,48 km ²	789,229

Het werkingsgebied heeft de laatste 10 jaar ook een vrij **sterke bevolkingsgroei** gehad. De gemiddelde bevolkingsgroei voor Denderland ligt rond de 6,5%, daar waar het gemiddelde voor het Vlaamse Gewest iets meer dan 5% bedraagt. De grootste bevolkingstoename situeert zich in Denderleeuw (10%) en Aalst (8%). Deze sterke toename kan vooral verklaard worden door de sterk gestegen prijzen van de huizenmarkt in Brussel, waardoor steeds meer mensen uitwijken naar de (brede) rand. De prognose voor de periode 2018-2028 voorspelt een gemiddelde stijging van 5,7% waarbij de meeste bevolkingstoename in Aalst en Denderleeuw te verwachten is.

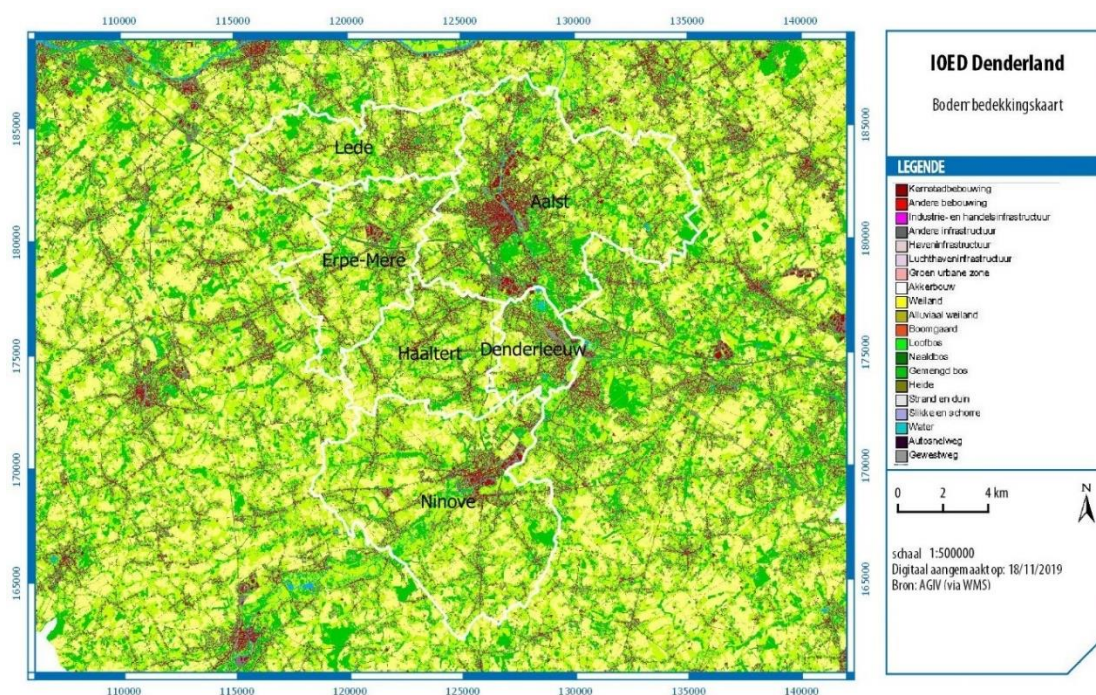
<u>Gemeente</u>	<u>Bevolkingsgroei 2010-2019</u>	<u>Verwachte groei 2018-2028</u>	<u>Buitenlandse nationaliteit</u>	<u>Niet-Belg bij geboorte</u>
Aalst	8	7,2	8,5	20,4
Lede	6,1	5,4	2,7	6,5
Denderleeuw	10	7	8,2	22,3
Erpe-Mere	2,8	4,7	3,4	7,9
Ninove	6,1	5,3	5,7	16,8
Haaltert	5,5	4,8	3,2	7,4
Gemiddelde	6,42	5,73	5,28	13,55

In zowel Aalst als Denderleeuw zijn er het meest aantal inwoners met een **buitenlandse nationaliteit**. Bij beide gaat het om meer dan 8% inwoners met een buitenlands paspoort. Het gemiddeld aantal buitenlanders in het Vlaamse Gewest ligt rond de 9%. De meeste mensen met een buitenlands paspoort zijn Nederlanders. Het aantal niet-Belgen bij geboorte, dit zijn mensen die tijdens hun verblijf de Belgische nationaliteit aannemen, is het hoogst in Denderleeuw (**22,3%**), Aalst (**20,4%**) en Ninove (**16,8%**). In de gemeentes Lede, Erpe-Mere en Haaltert liggen de percentage rond de **7%** waardoor het algemeen gemiddelde voor de Denderstreek sterk verstoord wordt. De voornaamste oorzaken voor deze verschillen zijn de nabijheid en vlotte bereikbaarheid via het spoor naar Brussel, en het grotere aanbod goedkope woningen in de steden.

Bebouwing en open ruimte

Beschrijving van de verstedelijking

Op urbanistisch niveau is het gebied vanaf het noorden van Aalst (deelgemeente Hofstade en het bedrijventerrein Noord), over Aalst-Centrum en Erembodegem tot en met Denderleeuw één groot verstedelijkt weefsel. Niet voor niets is dit gebied planologisch afgebakend als het "**Regionaal stedelijk gebied Aalst-Denderleeuw**". De bebouwingsgraad en de concentratie aan infrastructuur in dit gebied zijn hoog. Het gebied wordt enkel doorsneden door enkele groengebieden ten zuiden van Aalst: het stadspark en natuurgebied Osbroek, de Wellemeersen en de Gerstjens. Voor een deel is deze verstedelijking gestimuleerd door de goede ontsluiting van het gebied. Er is de **autosnelweg E40** met een uitgebreid op- en afrittencomplex in zowel Aalst als Erpe-Mere, waardoor een vlotte autoverbinding naar het oosten en het westen wordt gefaciliteerd. Langs deze ontsluiting zijn zowel in Aalst als in Erpe-Mere verschillende industrie- en KMO-zones aangelegd. Een direct gevolg van de sterke bevolkingstoename in de laatste 10 jaar is de ontsluiting van het gebied via de **spoorlijn** met de belangrijkste stopplaatsen Aalst en Denderleeuw. Deze stations voorzien een frequente ontsluiting richting Brussel.

Bodembedekkingskaart

De **verstedelijking** blijkt ook objectief uit de analyse van het cijfermateriaal van het aantal landbouwoppervlakte, het landgebruik, het ruimtebeslag en het percentage bebouwde oppervlakte. Het percentage bebouwde oppervlakte ligt met 45,5% het hoogst in Denderleeuw, gevolgd door Erpe-Mere en Lede. Ninove scoort vrij laag, maar dit heeft alles te maken met het rurale karakter van de deelgemeentes van Ninove e.g. Pollare, Voorde of Liefeninge. Het gemiddelde bebouwde oppervlakte in het **Vlaamse Gewest** ligt rond de **28%**. Het algemeen gemiddelde wordt in **Denderland (ca. 40%)** vooral door Aalst en Denderleeuw sterk naar boven gehaald.

Het percentage bebouwde oppervlakte staat logischerwijs in verband met het aandeel grondoppervlakte dat in gebruik is als landbouwgrond. In totaal is er in Denderland ongeveer 40% van het grondoppervlakte in gebruik voor landbouw. Dit is een stuk lager dan het gemiddelde in het Vlaamse gewest van 46%. Het ruimtebeslag in de regio ligt met bijna 40% een stuk hoger dan het Vlaamse gemiddelde van 33%. Het **ruimtebeslag** is vooral het **hoogst** in de gemeentes met de hoogste bevolkingsdichtheid nl. **Aalst en Denderleeuw**.

Gemeente	Aandeel landbouw- oppervlakte 2018	Tuinen & huizen 2016	ruimtebeslag 2016	bebouwde oppervlakte
Aalst	24	20	48	40,6
Lede	43	18	35	28,8
Denderleeuw	32	24	52	45,5
Erpe-Mere	45	17	38	30,4
Ninove	49	14	29	24,2
Haaltert	46	17	33	27
Gemiddelde	39,83	18,33	39,17	32,75

Ten zuiden van Denderleeuw wordt deze verstedelijkte as onderbroken tussen Denderleeuw en Ninove. De Dendervallei is hier nog onbebouwd en vormt een groene as met belangrijke ecologische waarden. Dit gebied wordt begrensd door het bedrijventerrein Ninove - Beneden Industriepark dat aan de oostelijke zijde de verstedelijkte zone van Ninove-Centrum aankondigt. **Ninove** is als stad **beduidend compacter** dan Aalst, maar kent enkele steenwegen die de **lintbebouwing straalsgewijs** verspreiden vanuit de stad.

Buiten de grotendeels verstedelijkte as van de Dendervallei zijn er verspreid over het gebied nog diverse verdichtingen in bebouwing te bemerken. Ten noordwesten van Aalst kan **Lede** als een semi-verstedelijkt gebied omschreven worden.

In de dubbelgemeente **Erpe-Mere**, gelegen langsheen de E40, zijn de dorpskernen van Erpe en Mere weliswaar minder dens bebouwd. Maar de aanwezigheid van het op- en afrittencomplex van de E40, dat beide deelgemeenten van elkaar scheidt, heeft de ontwikkeling van enkele bedrijvenzones bewerkstelligd, alsook de ontwikkeling van KMO-snoeren langsheen de Oudenaardsesteenweg.

Haaltert tot slot vertoont een minder uitgesproken kern, maar wordt gekarakteriseerd door een fijnmazig netwerk van lintbebouwing (het zogenaamd “**rasterlandschap**”).

Buiten deze kernen met hogere bebouwing situeren zich doorheen het hele gebied nog een hele reeks kleinere woonkernen (n=35). In totaal omvat het werkingsgebied **42 prefusiegemeenten** (zie tabel).

<u>Hoofdgemeente</u>	<u>Deelgemeente (prefusiegemeente)</u>
Aalst	Aalst
	Baardegem
	Erembodegem
	Gijzegem
	Herdersem
	Hofstade
	Meldert
	Moorsel
	Nieuwerkerken
Denderleeuw	Denderleeuw
	Iddergem
	Welle
Erpe-Mere	Aaigem
	Bambrugge
	Burst
	Erondegem
	Erpe
	Mere
	Ottergem
	Vlekkem
Haaltert	Denderhoutem
	Haaltert
	Heldergem

	Kerksken
Lede	Impe
	Lede
	Oordegem
	Smetlede
	Wanzele
Ninove	Appelterre-Eichem
	Aspelare
	Denderwindeke
	Lieferinge
	Meerbeke
	Nederhasselt
	Neigem
	Ninove
	Okegem
	Outer
	Pollare
	Voorde

De bebouwde oppervlakte in de Denderstreek wordt vooral gebruikt om te wonen. Met 82,5% ligt het percentage voor wonen een stuk boven het gemiddelde van 75% voor het Vlaamse Gewest. Het gemiddelde percentage bebouwde oppervlakte voor ondernemen is met 11,8% een stuk lager dan het gemiddelde van het Vlaamse Gewest (16%). Maar dit is vooral te wijten aan het lage percentage in de gemeentes Haaltert en Lede die beide slechts 7% ruimte voor ondernemen hebben. Deze gemeentes hebben dan weer een groter percentage landbouwoppervlak.

Aandeel bebouwde oppervlakte in 2018

Gemeente	Wonen	Ondernemen	Recreatie	rest
Aalst	74	18	6	1
Lede	88	7	4	1
Denderleeuw	80	12	6	2
Erpe-Mere	83	13	3	1
Ninove	81	14	4	1
Haaltert	89	7	3	1
Gemiddelde	82,5	11,83	4,33	1,16

Beschrijving van de open ruimtes

Niettegenstaande de hoge bevolkingsdichtheid van de regio (790 inw./km² versus 487 inw./km² voor het Vlaamse Gewest) is de densiteit niet gelijkmatig verspreid. Er zijn in het werkingsgebied ook belangrijke open ruimtes.

In het **zuidelijk deel van het werkingsgebied** vermelden we de groene as van de Dendervallei die tussen Ninove en Geraardsbergen bijzonder mooi bewaard is. Buiten het

centrum van Ninove zelf wordt overigens het geheel van Groot-Ninove in sterke mate gekarakteriseerd door open kouters, afgewisseld door beekvalleien die afwateren naar de Dender. In het uiterste zuiden, dat sterk heuvelachtig is, sluit het landschap aan bij de landschappen die we ook terugvinden in het nabijgelegen Pajottenland (zachtere heuvels, open terreinen). Ten westen en ten noorden van Ninove wordt het landschap veeleer gekenmerkt door west-oost georiënteerde heuvelruggen, doorsneden door beekvalleien. Dit landelijke gebied strekt zich uit tot tegen Haaltert, waar het gaandeweg overgaat in het zogenaamde 'rasterlandschap' van Haaltert en Nieuwerkerken bij Aalst. Ten westen en oosten van dit rasterlandschap zijn er nog een aantal mooie open ruimten met in het bijzonder de Iddergemkouter.

Tussen Lede en Aalst is dan weer een bijzonder **relictlandschap** gelegen, de Honegem. Tot slot wordt het gebied ten oosten van Aalst, de Faluintjes, gekenmerkt door een ruraal karakter, dat overgaat in het nabijgelegen land van Asse. Het gebied kent er tevens enkele belangrijke bosgebieden zoals het Kluisbos en het Kravaalbos.

In absolute cijfers van de onbebouwde oppervlakte blijkt het belang van de landbouw in de streek. Gemiddeld is er 50% van de onbebouwde oppervlakte in gebruik als akkerland. Dit is iets boven het Vlaamse gemiddelde van 47%. Het percentage bos ligt met 8,5% een stukje onder het gemiddelde van 11%. In de restgroep zitten, ook weiland, moeras, water, struiken etc. Deze groep correspondeert met 41% goed met het Vlaamse gemiddelde van 42%.

Aandeel onbebouwde oppervlakte 2018

Gemeente	Akkerbouw	bos	andere
Aalst	53	10	37
Lede	50	10	40
Denderleeuw	42	12	45
Erpe-Mere	55	5	39
Ninove	45	8	47
Haaltert	55	6	39
Gemiddelde	50	8,5	41,6666667

Samengevat

De regio is algemeen gesteld een sterk verstedelijkt gebied. Dit is evenwel niet gelijkmatig. In het noordelijk deel, rond Aalst-Denderleeuw, is de verstedelijking het grootst. Hier vinden we ook de grootste bevolkingsaan groei.

In het zuiden zijn er meer grote open ruimtes te vinden, zij het wel dat deze reeds deels 'geërodeerd' zijn door lintbebouwing, die het zicht op deze openruimtes beperkt.

Er is een sterke bevolkingsgroei, in belangrijke mate toe te schrijven aan de nabijheid van en een goede treinverbinding naar de hoofdstad.

B. Het fysisch kader en de historisch-geografische context

In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op het fysisch kader van de regio. Na een korte inleiding gaan we dieper in op de aanwezige ecodistricten in het gebied. Deze ecodistricten, een synthese van een reeks kenmerken zoals reliëf, bodem, hydrologie, geomorfologie, ...) vormen immers een goede en solide basis voor landschapsomschrijving. We opteren ervoor om hier wat grondiger bij stil te staan, omdat een goed inzicht in deze landschapskenmerken verhelderend is voor het begrijpen van de cultuurhistorische landschappen en de exploitatie van deze landschappen in de regio. Alle elementen die in de omschrijving van een ecodistrict aan bod komen, hebben op één of andere manier immers een wisselwerking met het menselijk handelen, die zich ook uit in de diverse domeinen van het onroerend erfgoed.

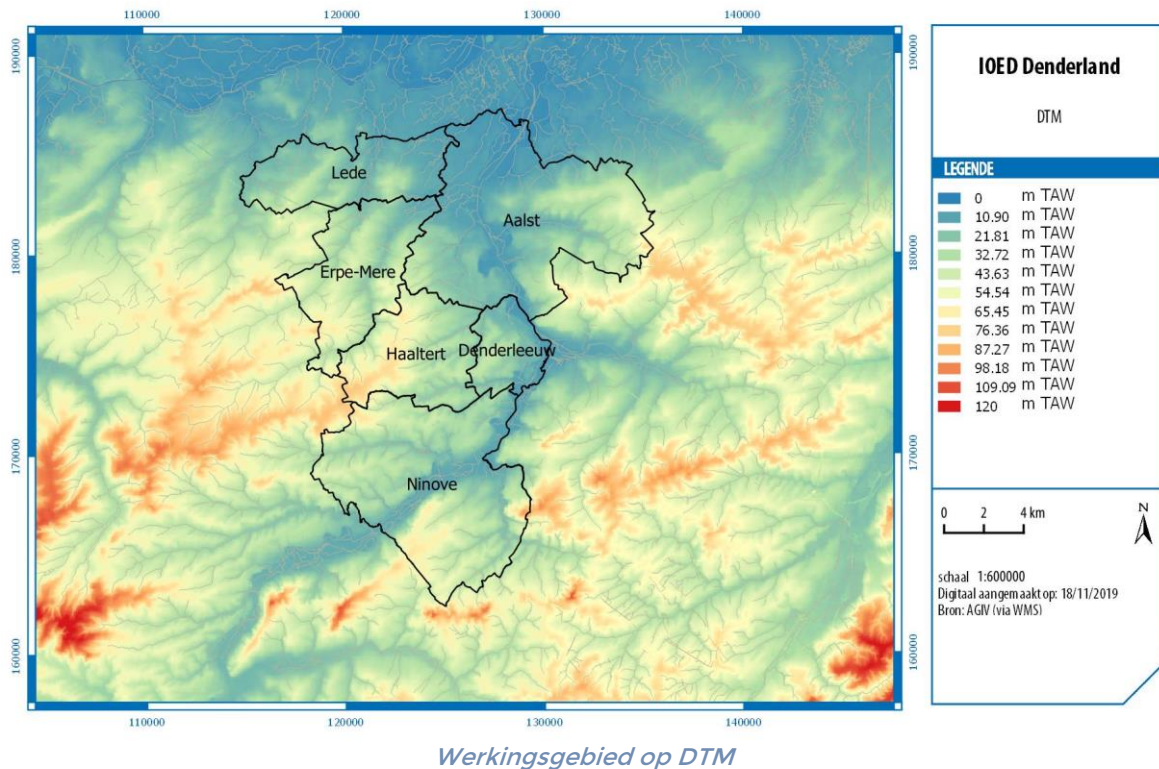
Wanneer het fysisch kader geschetst is, zoomen we wat nader in op de historisch-geografische context: hoe zijn de cultuurlandschappen in de regio tot stand gekomen en hoe vallen ze te omschrijven? Regelmatig - en logischerwijze - blijkt bij deze historisch-geografische screening van de regio één of ander element van het fysisch kader hierin een belangrijke rol gespeeld te hebben. Binnen de opzet van dit dossier is het uiteraard niet mogelijk hier zeer exhaustief op in te gaan, dit verdient een studie op zich. We beperken ons hieronder tot een schets op basis van de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (Ferraris), als referentie voor het pre-industriële landschap. Een vergelijking met de recente bodembedekkingskaart en luchtfoto's stelt meteen een aantal zaken op scherp.

Het fysisch kader

Algemene inleiding op de fysische kenmerken van het werkingsgebied

Het werkingsgebied is gelegen in een **overgangsgebied** van de Zuid-Vlaamse heuvelzone naar de noordelijker gelegen Vlaamse Vallei toe. Van zuid naar noord wordt de streek gekenmerkt door een reeks overgangen, op het vlak van het reliëf, de hydrografie, de bodemassociaties en bodemtypes, en de substraten. Deze verschillen hebben aanleiding gegeven tot een divers landgebruik wat gaandeweg ook aanleiding gaf tot de ontwikkeling van verschillende cultuurlandschappen.

In wezen wordt het **reliëf** van het werkingsgebied door het geërodeerde tertiaire substraat bepaald, waardoor een aflopend reliëf van zuid naar noord ontstaan is. Van zuid naar noord daalt het reliëf, van de hoogste toppen in het zuiden (Neigembos, ca. 90m TAW) tot zo'n 10mTAW in het noorden van het werkingsgebied, waar het landschap overgaat in de Vlaamse Vallei.

Het gebied wordt centraal doorsneden door de **Dendervallei**. Niet alleen de holocene Dendervallei, maar ook de veel bredere paleovallei van de Dender (tracé van de Oer-Dender) kenmerkt het gebied. De Dendervallei kent een zuidwest-noordoost verloop tot ongeveer halverwege het weringsgebied. Ter hoogte van Denderleeuw, waar de Bellebeek komende van het oosten in de Dendervallei uitmondt, buigt de Dender in noordwestelijke richting om ten noorden van Aalst een bredere vallei te vormen die aansluit op de Vlaamse Vallei.

De flanken van de holocene vallei worden op de linkeroever gekenmerkt door zacht aflopende hellingen met een kleine steilrand. Op de rechteroever wordt de Dendervallei echter afgezoomd met uitgesproken steilranden.

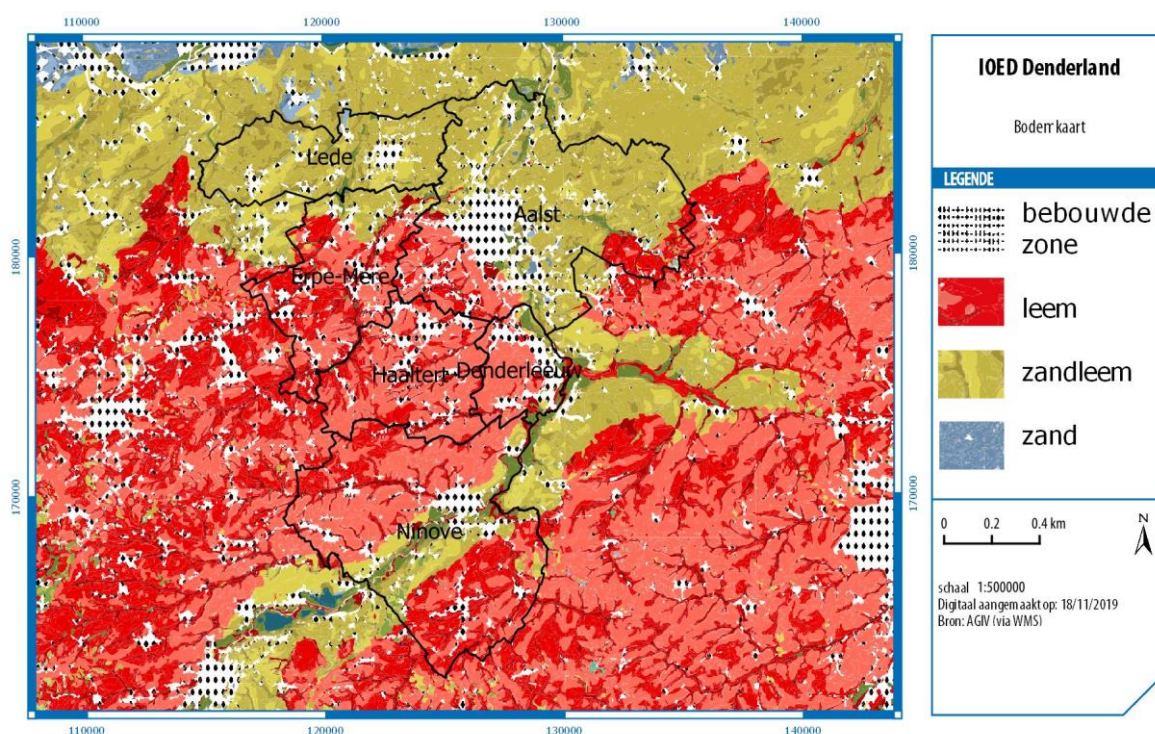
Het gebied ten westen van de Dendervallei wordt, vooral in het zuidelijk gedeelte, gevormd door een reeks west-oost afdalende heuvelruggen, uitlopers van de structurele heuvelkammen van de Vlaamse Ardennen. Deze heuvelruggen worden begrensd door de paleovallei van de Dender, een landschappelijke zone van zo'n 8km breed, die de scheiding vormt met de oostelijk gelegen heuvels van Affligem, Asse en Roosdaal. De contactzone van de westelijke uitlopers van de heuvelruggen van de Vlaamse Ardennen met de paleovallei van de Dender vormt een opvallend reliëfverschil in het landschap. Daar waar de heuvelruggen nog hoogtes tot 75 à 80m TAW bereiken, dalen ze in de paleovallei vrij snel naar een lager gelegen, brede landschappelijke zone van ca. 20mTAW. Hierin bevinden zich hier en daar getuigenheuvels met hoogtes tot 40m TAW.

Tussen de westelijke heuvelruggen lopen een hele reeks (Molen)beken nagenoeg west-oost. Dit creëerde een typisch landschap van hoger gelegen kouters (de lemige heuvelruggen), doorsneden door beboste beekvalleien. Aan de samenvloeiing met de Dender kwamen niet zelden historische woonkernen tot stand.

Meer naar het noorden toe kennen de heuvelruggen een meer noordoostelijk verloop om uiteindelijk aan te sluiten bij het lager gelegen gebied van de Vlaamse Vallei, waar de paleovallei van de Dender openwaaiert naar de Scheldevallei toe. Het hydrografisch net is in deze noordwestelijke hoek van het werkingsgebied dan ook deels op de Schelde gericht in plaats van op de Dender. Dit randgebied kent hier en daar eveneens een aantal getuigenheuvels die boven het omliggende landschap uitsteken. De voornaamste wordt gevormd door de verhevenheid waar Lede op gelegen is (overigens: Lede < Germ. *hlitha*, verhevenheid, helling).

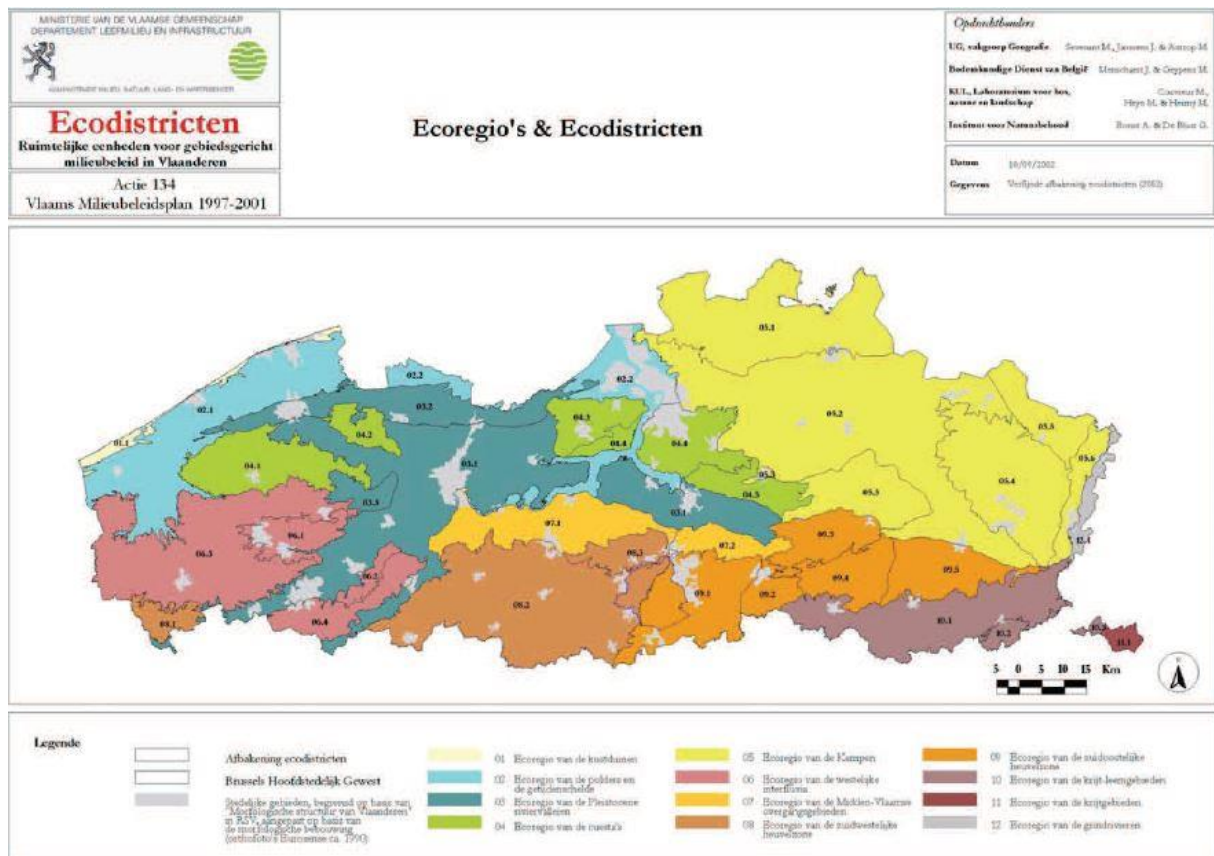
Aan de oostzijde wordt de Dendervallei begrensd door een reeks heuvelruggen die het interfluvium van Dender en Zenne uitmaken. De randen van de (paleo)vallei zijn er doorgaans beduidend steiler dan aan de westelijke zijde. De oostelijke zone wordt doorsneden door drie belangrijke beekvalleien, de Wolfputbeek in het zuiden, de Bellebeek in het centrale gedeelte van het werkingsgebied en de Molenbeek in het noorden, die in het centrum van Aalst in de Dender stroomt (en voorheen een deel van de laatmiddeleeuwse omwalling van Aalst voedde). De grens van het werkingsgebied valt aan de oostelijke zijde voor een belangrijk deel samen met de rand van de paleovallei.

Bodemkundig situeert het werkingsgebied van Erfgoed Denderland zich volledig in het zandleem- en leemgebied en onderscheidt zich daarmee sterk van de noordelijker gelegen zandstreek. Dit heeft geen geringe consequenties gehad voor de ontwikkeling van het (archeologisch) cultuurlandschap. Het noordelijk deel van het werkingsgebied, alsook de centrale Dendervallei en de vallei van de Bellebeek worden gekenmerkt door zandleemgronden. De hoger gelegen gronden daarbuiten worden gekenmerkt door zware leemgronden.

Werkingsgebied op bodemkaart

Het fysisch kader in het werkingsgebied is onder meer door de combinatie van bovenstaande kenmerken onder te verdelen in twee zogenaamde **ecodistricten**, namelijk het Midden-Vlaams glooiend zandleemdistrict enerzijds en het Zuid-Vlaams lemig heuveldistrict anderzijds. In het concept 'ecodistrict' worden diverse geologische, geomorfologische, bodemkundige, hydrografische en historisch-geografische aspecten, die ook een determinerende invloed hebben gehad op het menselijk handelen in het verleden, in relatie tot elkaar besproken. Het vormt derhalve een ideale basis om het landschap in detail te karakteriseren¹.

Overzicht ecodistricten Vlaanderen

Aangezien het fysisch kader een zeer determinerende rol heeft gespeeld op het landgebruik, het ontginnen en de toepassing van natuurlijke bronnen en de vorming van het (archeologische) cultuurlandschap, en dit van de oudste tijden tot heden, blijven we hieronder in meer detail staan bij de beschrijving van deze ecodistricten. Ze dragen immers een reeks kenmerken die van belang zijn voor de regio.

Gelet op de zeer uitgebalanceerde beschrijving in Sevenant et al., 2002, zijn we voor onderstaande beschrijving in belangrijke mate schatplichtig aan de respectievelijke hoofdstukken in Sevenant et al., 2002, met dien verstande dat dit gepersonaliseerd werd naar het werkingsgebied toe.

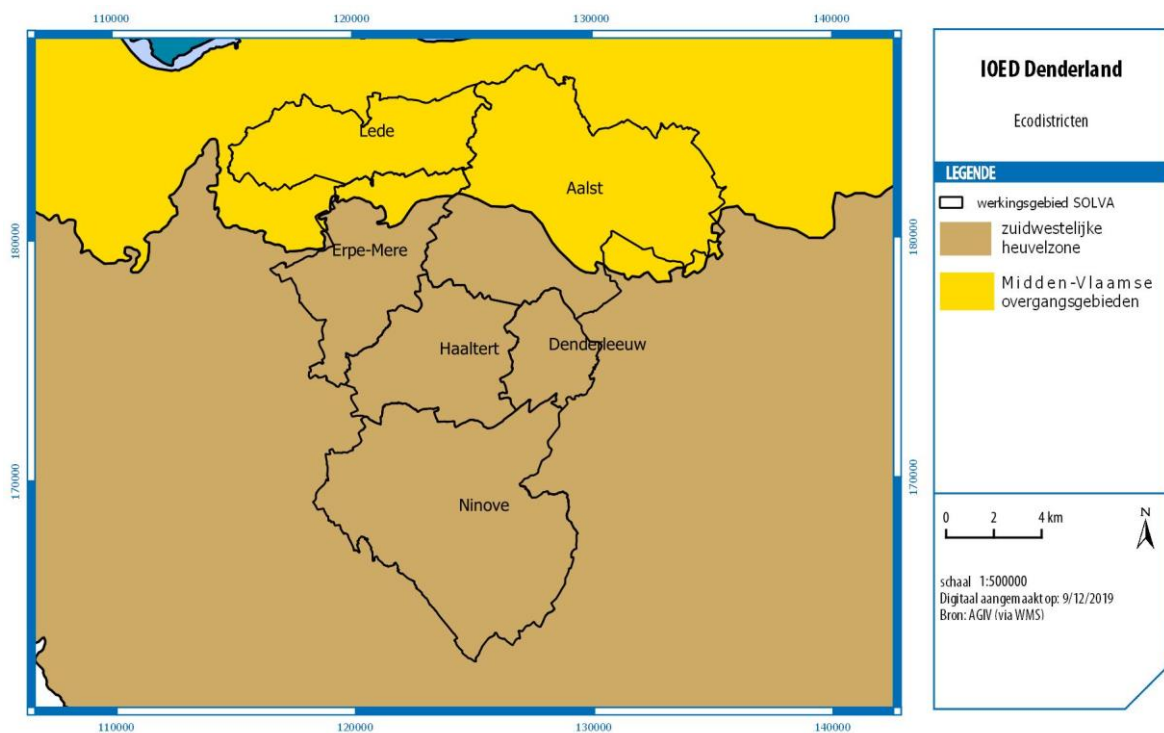
¹ Sevenant et al., 2002

Het Midden-Vlaams glooiend zandleemdistrict (gemeentes Lede, Aalst, noordelijk deel van Erpe-Mere)

Het noordelijk deel van het werkingsgebied van de projectvereniging Denderland - meerbepaald de gemeente Lede, het noordelijk deel van de gemeente Erpe-Mere en ongeveer twee derden van het grondgebied van Aalst - is gelegen in het zogenaamde Midden-Vlaams glooiend zandleemdistrict². Dit district strekt zich ook buiten het werkingsgebied aan weerszijden verder uit. Het werkingsgebied van Denderland neemt het centrale gedeelte van dit district in.

Het Midden-Vlaams glooiend zandleemdistrict bestaat uit een weinig tot matig geaccidenteerd Tertiair glooiend landschap waarop voornamelijk zandlemige eolische gronden werden afgezet. Het district bevindt zich in Midden-Vlaanderen.

Het district vormt in feite een overgangszone tussen het 'Pleistoceen riviervalleiendistrict' (Vlaamse vallei) in het noorden en het 'Zuid-Vlaams lemig heuveldistrict' in het zuiden. In principe zijn dergelijke gebieden soort- en gradiëntrijk, waarbij naast de typische ecosystemen van zandige en lemige gebieden ook allerlei soorten voorkomen die aan gradiënten gebonden zijn. Het is een bijna open kouterlandschap met nat bos en weiden in de depressies. In principe zou het ecodistrict nog verder in drie subgebieden onderverdeeld kunnen worden: een vlak nat zandleemgebied vooral in het noordelijke deel van het district, een droog zandleemgebied voornamelijk in het centrale gedeelte en een golvend zandleemgebied met sterke invloed van de Tertiaire ondergrond vooral in het zuidelijk deel. Het werkingsgebied situeert zich vooral ter hoogte van deze laatste twee subgebieden. Deze subgebieden duiden nog maar eens op het feit dat het district eerder als een overgangsgebied te beschouwen is.

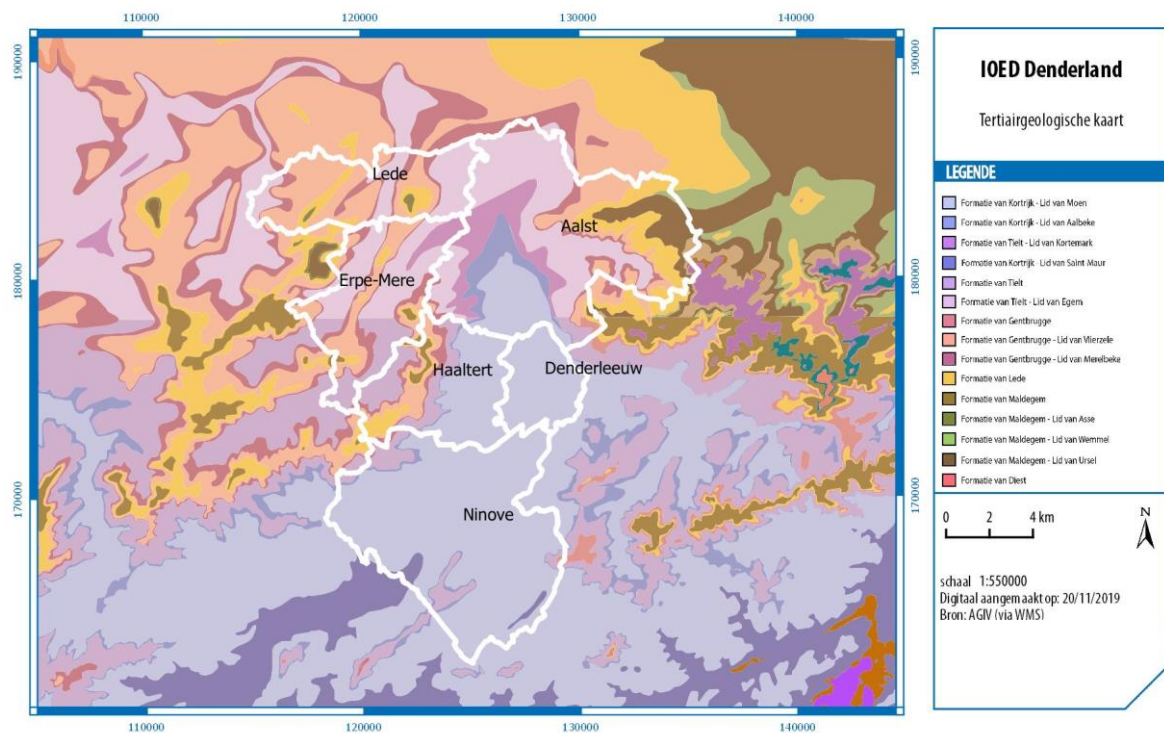

Werkingsgebied geprojecteerd op de ecodistricten

² Sevenant et al. 2002, 143-148

- Tertiair

Tijdens het Tertiair werden mariene zand- en kleilagen afgezet, achtereenvolgens de Formatie van Kortrijk, Formatie van Tielt, Formatie van Gent, Formatie van Lede en Formatie van Maldegem. Na daling van de zeespiegel werden deze sedimenten in het Pleistoceen (Quartair) door erosie aangetast, en dan voornamelijk de zandige formaties. De kleiige lagen boden meer weerstand aan de erosie en vormden de heuveltoppen van het Tertiair reliëf. Het resultaat is een vrij sterk golvend en versneden tertiair oppervlak met een lichte daling naar het noorden toe.

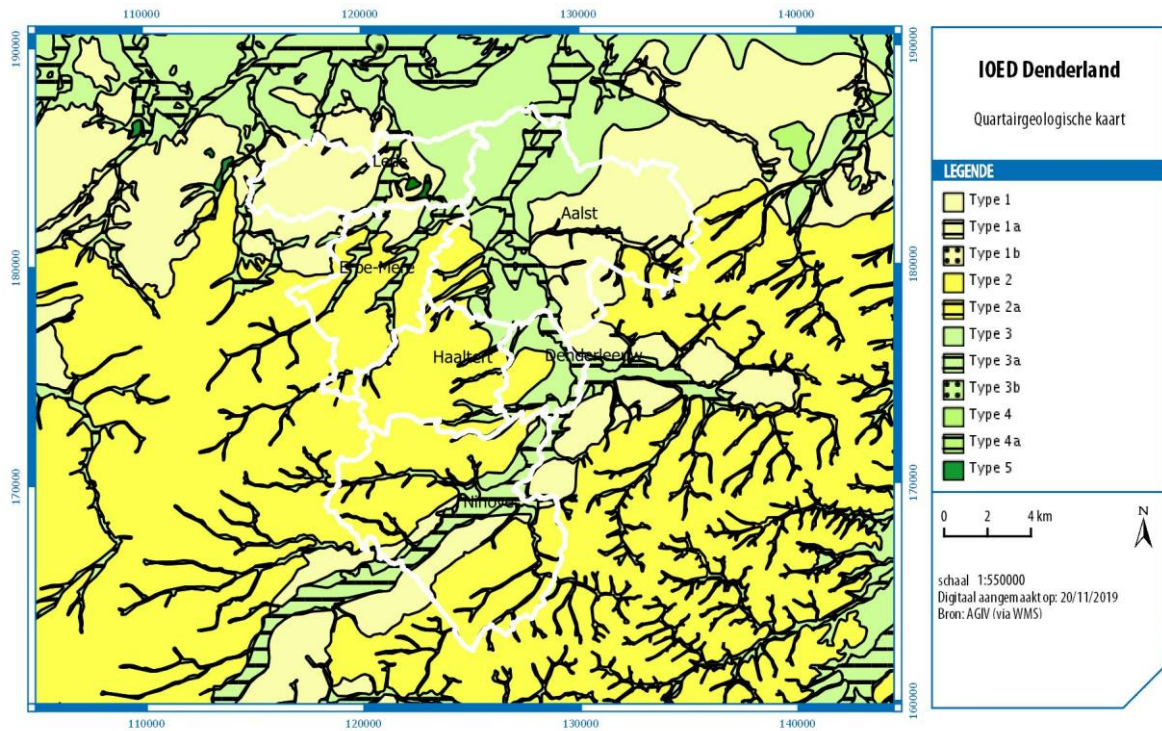
Tertiairkaart

Het Tertiaire substraat bestaat in het oostelijke deel van het district overwegend uit klei (leden uit de Formatie van Maldegem), terwijl het westelijke deel meer zandig is, met plaatselijk (kleiige) heuveltoppen. Dit weerspiegelt zich sterk in het huidige landschap (reliëf, waterhuishouding). Tijdens het Weichselglaciaal werd het Tertiaire landschap grotendeels afgedekt met een Quartaire voornamelijk niveo-eolische dekmantel. Dit pakket bezit een dikte van 0 tot 10m. De variatie in dikte wordt verklaard door topografie en de overheersende westenwind-richting tijdens de afzettingen. Het eolisch materiaal is het dikst in de depressies en op zwakke, naar het oosten gerichte hellingen (5 tot 10m). Op de ruggen bedraagt het nog 1 à 2 m, terwijl het op de heuveltoppen dikwijls ontbreekt.

- Quartair

De Quartaire afzettingen werden in verschillende perioden tijdens het Weichselglaciaal afgezet. Het materiaal, dat tijdens de eerste twee fasen sedimenteerde, werd in de nabijheid van de Tertiaire verhevenheden vaak weggeërodeerd. In het begin van de derde fase werd ten gevolge van afspoeling en afglijding vaak Tertiair, vooral zandig materiaal, verplaatst en vermengd met de niveo-eolische sedimenten. Dit verspoelde materiaal komt voor in de ondergrond van de meeste zandleempromenades en is van groot belang voor de bodemgesteldheid, inclusief de waterhuishouding van de gronden.

Op het einde van het Tardiglaciaal werden langs de Dender (Wieze-Denderbelle, aan de noordgrens van het werkingsgebied) duinruggen afgezet door verwaaiing van lokale voornamelijk licht zandleem sedimenten. Tijdens het Holoceen werd alluvium in de valleien afgezet en in recente tijden tenslotte traden nieuwe verstuingen en afzettingen op ten gevolge van ontbossingen.

Quartairekaart

- Reliëf

Het reliëf daalt vanuit het zuidelijke en centrale deel in noordelijke, oostelijke en westelijke richting. De hoogteligging varieert tussen 10m in het noorden tot maximum ongeveer 60m in het zuiden.

In het zuidelijk deel van het ecodistrict lijnen zich nog enkele lagere heuvelkammetjes met een west-oost oriëntatie af, welke in feite uitlopers zijn van het zuidelijk gelegen Zuid-Vlaams lemig heuveldistrict. Ook deze heuvelkammetjes behoren tot hetzelfde paleografisch systeem, maar erosie heeft hun reliëf sterk afgevlakt. Hun aanwezigheid is best te lokaliseren via het hydrografisch net. Voorbeelden hiervan binnen het werkingsgebied zijn Kattenbos (Vlekkem) en Helderberg (Baardegem).

In het noordelijke gebied zijn Tertiaire koppen soms nog verantwoordelijk voor nog (vrij) opvallende reliëfsverschillen (vb. rond Serskamp/Oordegem). In het algemeen echter is het noordelijke deel bijna vlak. De hellingsgraden bedragen zelden meer dan 4 %, met over het algemeen een hellingsgraad gelegen tussen 0 en 0,5 %.

- Geomorfologie

Hoewel de Quartaire afzettingen een verzachting van het Tertiaire landschap teweegbrachten, is het reliëf in hoofdzaak als een erosiereliëf te beschouwen. Het reliëf wordt in dit zandlemig gebied nog beïnvloed door het onderliggende Tertiaire substraat. Vooral in het zuidelijke deel (aansluitend op het 'Zuid-Vlaams lemig heuveldistrict') is deze invloed nog vrij duidelijk aanwezig. Het Tertiair geaccidenteerd landschap in het noordelijk gedeelte is vrijwel geheel genivelleerd door de Quartaire niveo-eolische dekmantel die tijdens het Weichselglaciaal werd afgezet.

- Bodem

De Pleistocene sedimenten zijn de voornaamste bodemvormende bestanddelen in het district. Het zandige lössleem, dat in dit gebied afgezet werd tijdens de laatste ijstijd, wordt op een lager reliëfsniveau aangetroffen dan de zuivere lössafzettingen (afgezet in de zuidelijk gelegen districten zoals het Zuid-Vlaams lemig heuveldistrict in het zuiden van het werkingsgebied).

Het zandige lössleem bezit soms een sterk variërende textuur indien het tijdens zijn afzetting vermengd werd met verspoeld Tertiair zand. Niet gleyige tot zwak gleyige bodems met een textuur B-horizont (grijsbruine podsolachtige bodems) bevinden zich eerder in het zuiden van het district. Deze bodems werden gevormd onder een gemengd loofbos en zijn typisch voor zandleem- en leemgebieden. Doorgaans vertonen deze gronden een normale waterhuishouding. Elders overwegen gronden met een sterk gevlekte of verbrokkelde textuur B-horizont. Het betreft gedegradeerde grijsbruine podsolachtige bodems, die onder andere ontstaan zijn door het in cultuur brengen van gronden (en dus het rooien van de natuurlijke bosvegetatie). De zandleemgronden zijn niet tot matig gleyige gronden. Op de Tertiaire opduikingen komen niet tot sterk gleyige gronden voor met een niet bepaalde profielontwikkeling. De beekvalleien worden gevormd door hydromorfe alluviale gronden.

De textuur van de meeste zandleemgronden wordt lichter (zandiger) naarmate ze dieper liggen of gaan over tot verspoeld, kleilig, Tertiair materiaal. In het zandleemgebied, waar het Quartaire dek vaak op matige diepte op een zandig-lemig complex rust, hebben vele gronden een gebrekkige waterhuishouding, te wijten aan de langzame oppervlakkige drainering en aan een tijdelijk opgehouden watertafel. Deze watertafel wordt plaatselijk gevormd op een weinig doorlatende (Tertiaire) laag (indien deze op minder dan 2-3 m diepte voorkomt). Op andere heuvels (bijvoorbeeld de heuvel ter hoogte van Lede), waar een sterk doorlatende Tertiaire ondergrond voorkomt (Tertiair zand), liggen goed ontwaterde gronden.

- Grondwater

De afwisseling van watervoerende en ondoordringbare Tertiaire lagen zorgt in het zuidelijk gelegen 'Zuid-Vlaams lemig heuveldistrict' (zuidelijk gedeelte van het werkingsgebied) en het 'Lemig Brabants cuestadistrict' voor het voorkomen van talrijke bronniveaus. In het Midden-Vlaams glooiend zandleemdistrict is de aanwezigheid van **bronnen** eerder zeldzaam. Wel komen er enkele waterlopen voor, die gevoed worden door bronnen (deze bronnen zijn dan echter gelegen in de zuidelijk gelegen districten). Voorbeeld hiervan is de Leibeek ten zuidoosten van Meldert (Aalst). De valleigronden staan onder invloed van

permanent grondwater, terwijl de ruggen een goede, natuurlijke drainage kennen. Plaatselijk echter ontstaat een tijdelijke stuwwatertafel (zie bodem).

- Oppervlaktewater

Het ecodistrict behoort voornamelijk tot het hydrologische bekken van de Beneden- en Boven-Schelde. Het centrale deel behoort tot het Denderbekken, de meest oostelijke uitloper behoort tot het Dijlebekken (voor het werkingsgebied verder niet van belang).

Het werkingsgebied wordt doorkruist door de Dendervallei, maar in het westen van het werkingsgebied zijn enkele beken gesitueerd die afwateren naar de Schelde. Het werkingsgebied grenst echter niet aan de Schelde zelf, waardoor het veeleer de bovenlopen van deze beken zijn, die binnen het gebied gelegen zijn. In het bekken van de Boven-Schelde zijn de volgende waterlopen voor het werkingsgebied de meest belangrijke (van west naar oost): Molenbeek (die de grens tussen Lede en Wetteren bepaalt), de Roebeek (meer bepaald de bovenloop te Lede), Molenbeek (een andere Molenbeek dan voornoemde, met als belangrijkste zijwaterloop de Wellebeek). De waterlopen verlopen meestal in zuid-noord richting.

Het deel van het district dat gelegen is in het Denderbekken bezit als meest belangrijke waterloop de

Dender, waarin de volgende waterlopen (al dan niet rechtstreeks) uitmonden: de Molenbeek (nog een andere dan de voornoemde beken), Torensbeek, Molenbeek (oostzijde van de Dender, die het gebied ten oosten van Aalst afwatert).

Het Zuid-Vlaams lemig heuveldistrict (gemeentes Haaltert, Denderleeuw, Ninove, Erpe-Mere en Aalst)

Het grootste deel van het werkingsgebied van Erfgoed Denderland ligt in de 'ecoregio van de zuidwestelijke heuvelzone', en meer bepaald in het deel van het Zuid-Vlaams lemig heuveldistrict³. De gemeenten Haaltert, Denderleeuw en Ninove liggen er volledig in vervat. De gemeente Erpe-Mere ligt voor het overgrote deel in dit district, alsook ongeveer één derde van het grondgebied van Aalst.

Dit district bestaat uit een geaccidenteerd tertiair heuvellandschap waarop voornamelijk lemige eolische gronden werden afgezet. Het district bevindt zich in het zuiden van Vlaanderen.

Tot dit ecodistrict behoren de Vlaamse Ardennen (ten westen), de Kesterberg en Oudenberg (ten zuiden), maar ook zijn uitlopers. Bij deze uitlopers behoort ook het grootste deel van het werkingsgebied. Typisch binnen dit gebied is het voorkomen van veelvuldige bronnen, dit op de kleilaag van de Formatie van Gent, Lid van Merelbeke. Verder zijn ook de Diestiaanheuvelds (ten zuiden) typerend voor het gebied. Het volledige gebied bezit (vrij) grote reliëfverschillen, met voornamelijk lemige afzettingen.

³ Sevenant et al. 2002, 158-163

- Geomorfologie

De sterke erosie op het einde van het Tertiair en tijdens het Pleistoceen veroorzaakte het huidig golvend tot sterk golvend reliëf. Dit levert een opeenvolging op van open kouters op de leemruggen en, in de beekdalen, depressies met een gesloten begroeiing. In het zuiden wordt het landschap bepaald door de zogenaamde Zuid-Vlaamse Heuvelrij. De valleien zijn daar zeer sterk ingesneden, soms bijna kloofdalen, en de ruggen zijn zacht hellend (enkele mooie voorbeelden van kloofdalen zijn te vinden in het Neigembos, ten zuidoosten van Ninove). Er is in dit type landschap een opeenvolging te zien van langgerekte leemruggen met relatief vlakke delen en zachte hellingen, gescheiden door talrijke beekvalleien en depressies, die dikwijls begrensd zijn door een steile rand. Typisch is het voorkomen van asymmetrische dalen, door de ongelijkmatige afzetting van de loesspakketten tijdens de laatste ijstijd.

- Reliëf

Het reliëf in het district is golvend tot sterk golvend, zelfs plaatselijk heuvelig in het zuidelijke deel, met hellingsgraden van 9 % en meer. Het wordt gekenmerkt door een opeenvolging van ruggen, afgewisseld met diep ingesneden beekvalleien en secundaire depressies.

We zoomen even uit op de ruimere omgeving, om het landschap van het werkingsgebied hiermee in relatie te plaatsen. Het zuidelijk deel van het Zuid-Vlaams leemig heuveldistrict bestaat uit een aantal westzuidwest-oostnoordoost georiënteerde heuvelrijen, wier absolute hoogte van zuid naar noord progressief afneemt. De hoogste heuvelrij van dit ecodistrict - gelegen buiten het werkingsgebied - situeert zich in de buurt van de taal- en gewestgrens. Op het raakpunt van de oost-west en noord-zuid gerichte heuvelkammen van de Vlaamse Ardennen bevindt zich het hoogste punt (d'Hoppe, 157,5 m) in het bos van Pottelberg. Deze kam vormt de geologische ruggengraat van het fysisch landschap en is een onderdeel van een groter geheel van getuigenheuvelds dat zich uitstrekt van Frans-Vlaanderen via het West-Vlaams Heuvelland, de Vlaamse Ardennen, het Pajottenland en het Hageland tot Midden-Limburg waar het tegen het Kempisch Plateau uitwigt.

Een lagere, structurele kamlijn waarvan de hoogste delen met de hoogtelijn van 100 m flirten en die ten opzichte van het hydrografisch stelsel duidelijk contrasterend is, loopt van Maarkedal tot Zottegem en Herzele. Vermits de weerstandbiedende ijzerzandsteenlagen er volledig weggespoeld zijn, profileren deze plateaus zich als open akker- en kouterlandschappen. Het is aan de oostelijke rand van deze laatste kamlijn dat het werkingsgebied gesitueerd ligt.

De uitlopers van deze heuvelkam grenzen in het werkingsgebied aan de paleovallei van de Dender, een landschappelijke zone die tot zo'n 8km breed is. De paleovallei van de Dender vormt de scheiding tussen de heuvelruggen die van west naar oost afdalen vanuit de Vlaamse Ardennen enerzijds, en de heuvelds van de regio Affligem-Asse en Roosdaal anderzijds, ten oosten van het werkingsgebied. Waar de uitlopers van de Vlaamse Ardennen nog hoogtes bereiken tot 75 à 80m (bijvoorbeeld de "Radarsite" te Haaltert, langs de Geraardsbergse steenweg), daalt het reliëf in de paleovallei vrij plots en sterk tot zo'n 20 à 40m. Enkele resistentere substraten in dit gebied zorgen plaatselijk voor getuigenheuvelds die binnen de paleovallei tot zo'n 40m TAW reiken, met als mooi

voorbeeld de hooggelegen Iddergemkouter, centraal in het werkingsgebied. Een logisch maar typerend gevolg van dit reliëf zijn de talrijke beekvalleien met een uitgesproken west-oost verloop naar de Dender toe (zie verder).

- Bodems

De bodemseries worden gerangschikt in twee groepen. Enerzijds de plateau- en hellinggronden met hoofdzakelijk (niet tot sterk gleyige) diepe leemgronden (meer dan 80 cm dik) met een al dan niet (sterk) gevlekte textuur B-horizont. Verspreid, maar vooral langs de valleiranden komen ondiepe leemgronden met textuur B-horizont voor, met een zand- of kleisubstraat beginnend op geringe diepte, evenals beperkte oppervlakten zandleem- en kleigronden met een niet bepaalde profielontwikkeling. Plaatselijk, op enkele hoge toppen en steile hellingen, dagzoomt het Tertiair kleiig of zandig materiaal.

Anderzijds zijn er de vallei- en depressiegronden, met dominantie van jonge leem- of zandleembodems zonder profielontwikkeling.

Het noordelijk gebied wordt plaatselijk gedomineerd door zandleemgronden, evenals het gebied rondom de alluviale vlakte van de Dender.

De beekalluvia staan onder invloed van een permanente grondwatertafel, die aan een regelmatige seizoenschommeling onderhevig is. Op de plateau- en hellinggronden ligt de watertafel zeer diep, behalve waar stuwwater en bronniveaus voorkomen. Deze bronniveaus treden overal op waar watervoerende lagen van het Tertiair substraat dagzomen.

- Geologie

Tijdens het Tertiair werden door de zee verschillende zand- en kleilagen afgezet, achtereenvolgens de Formatie van Kortrijk, Formatie van Tielt, Formatie van Gent, Formatie van Lede, Formatie van Maldegem en Formatie van Diest. Na daling van de zeespiegel werden deze sedimenten in het Pleistoceen (Quartair) door erosie aangetast, en dan voornamelijk de zandige formaties. De kleiige lagen boden meer weerstand aan de erosie en vormden de heuveltoppen van het Tertiair reliëf. Hierdoor vormt de Formatie van Gent nu het hoofdsubstraat, en zijn de Formatie van Lede en Maldegem nog slechts op de heuvelruggen te vinden. Van de Formatie van Diest, te vinden als relict op de hoogste toppen, zijn er binnen het werkingsgebied geen relicten.

Tijdens de laatste ijstijd werd dit landschap bedekt met niveo-eolische leem (0 tot 15 m). Onder invloed van de overheersende westenwinden tijdens het Weichselglaciaal werden de naar het westen gerichte hellingen slechts met een dunne laag löss bedekt. Op plaatsen die tegen de dominerende winden beschermd waren (de oostelijk gerichte hellingen en de kleinere plateaus) is de lössmantel zeer dik. De Tertiaire lagen komen slechts op een zeer beperkt aantal plaatsen aan het oppervlak.

Gedurende het Holocene had eerst een riviererosie van het Pleistocene leemdek plaats. De beekvalleien werden verder uitgediept en er ontstonden ook secundaire depressies. De vallei van de Dender bijvoorbeeld werd uitgeschuurd tot op de Ieperiaanse kleilagen. Later werd de vallei gedeeltelijk opgevuld met lemig alluvium en weinig materiaal. Ten gevolge van ontbossing in recente tijden trad hellingserosie op; het meeste afgespoelde materiaal werd als colluvium afgezet aan de voet van de hellingen.

- Grondwater

In de kern van de beekvalleien worden de gronden beïnvloed door een permanente grondwatertafel, die gedurende een groot deel van het jaar op geringe diepte onder het maaiveld staat en plaatselijk aan de oppervlakte komt. Deze grondwatertafel is aan een regelmatige seizoensschommeling onderworpen. Buiten de valleien ligt de permanente grondwatertafel zeer diep en hangt de waterhuishouding van de plateau- en hellinggronden af van de hoogteligging, het reliëf, de dikte van het lössdek en de aard van het Tertiaire substraat. De diepe leemgronden op de meeste, afgeronde, hoge kouters zijn goed ontwaterend dank zij het zeer dik leemdek, het gunstige reliëf of de sterk doorlatende ondergrond (Tertiair zand). In het district kan zich eveneens een tijdelijke grondwatertafel ontwikkelen, indien een Tertiaire kleilaag zich op minder dan 2 à 3 meter diepte bevindt. De permanente grondwatertafel bevindt zich bij deze bodems op grote diepte, maar in het natte seizoen kan er zich op de weinig doorlatende laag een tijdelijke grondwatertafel vormen. Als gevolg van een afwisseling van kleiige en zandige lagen in de Tertiaire afzettingen zijn sommige zandlagen plaatselijk sterk watervoerend. Deze afwisseling van watervoerende en ondoordringbare Tertiaire lagen zorgt voor het voorkomen van talrijke bronniveaus (daar waar deze watervoerende lagen door het topografisch oppervlak aangesneden worden). Er is ook kwelwerking naar de alluviale vlakte toe. Het belangrijkste bronnenniveau wordt gevormd door de kleilaag van de Formatie van Gent, Lid van Merelbeke met de erboven liggende zandige afzettingen. Deze 'bronnenlijn' situeert zich op een hoogte van ongeveer 75m. Door de zwakke afhelling van de geologische formaties naar het noordoosten helt deze bronnenlijn eveneens af.

- Oppervlaktewater

Het hydrografisch net is vrij dicht en sterk (dendritisch) vertakt wegens het ondoorlatend kleiig substraat in de laag liggende delen en door de aanwezigheid van watervoerende lagen in het erop liggende Tertiaire substraat. Het hydrografisch net vertoont twee overheersende stroomrichtingen. Het consequent in zuidwest-noordoostelijke richting stromende stelsel van de Dender staat in voor de belangrijkste drainage van dit gebied. Een groot aantal beken vertoont een asymmetrisch dwarsprofiel. De dalwanden die op het noorden of oosten gericht zijn vertonen de flauwste hellingen. Deze hellingen dragen een vruchtbare Quartaire zandleem- tot leemgrond. Van de steilere hellingen is het Quartair dek (deels) weggespoeld en komt de ondergrond van Tertiair zand of klei bloot te liggen. Het Tertiair substraat, met een afwisseling van kleiige en zandige formaties, heeft vele bronniveaus als gevolg (zie eerder). De beken van het dicht vertakte bekennet in het gebied ontspringen vaak aan één of meerdere bronniveaus. De beekjes zijn (zeer) diep ingesneden en hebben bovenstrooms een groot verval. De bronbeekjes gaven het ontstaan aan 'bronamfitheaters'. Dit zijn amfitheatervormige uithollingen in een valleiwand met middenin een bronnetje.

De belangrijkste waterlopen in het zuidelijk deel van het werkingsgebied zijn de Dender met als zijwaterlopen de Molenbeek, de Wolfspuutbeek en de Bellebeek.

Het historisch-geografisch kader: het cultuurhistorisch landschap

Het hierboven geschetst fysisch kader heeft in sterke mate het gebruik van het landschap en de ontwikkeling van het cultuurlandschap bepaald. We beperken ons voor de beschrijving van het historisch-geografisch kader tot de hoofdlijnen van het hedendaagse cultuurlandschap. De historische dimensie hierachter en een meer gedetailleerde bespreking van bepaalde aspecten komen immers ook aan bod bij de bespreking van de kenmerken van de regio (zie hoofdstuk 3A), de historische context (zie hoofdstuk 3C) en het gemeenschappelijk erfgoedpakket (zie hoofdstuk 3D).

Het altaarstuk 'De Heilige Rochus' van Rubens in de monumentale Sint-Martinuskerk te Aalst, foto Gert Swillens

Een vroeg- en volmiddeleeuws cultuurlandschap

Het cultuurhistorisch landschap zoals we het vandaag kennen, is *in se* een landschap dat zijn verre oorsprong vindt in de vroege en volle middeleeuwen. Oudere relictten (Romeins, prehistorisch) zijn in de regio amper of niet aantoonbaar, of zijn gebaseerd op veel speculatie maar geen harde bewijsvoering. We geven aan deze oudere periodes meer aandacht bij de historisch context (zie hoofdstuk 3C) en de beschrijving van het gemeenschappelijk erfgoedpakket (zie hoofdstuk 3D).

Het cultuurlandschap in het werkingsgebied van Erfgoed Denderland kent verschillende relictten die ongetwijfeld hun oorsprong vinden in de vroege middeleeuwen. We denken hierbij in de eerste plaats aan talrijke woonkernen in de regio die hun kiem vinden in deze periode. De ouderdom van het cultuurlandschap en sommige woonkernen in het bijzonder kan onder andere geduid worden op basis van toponymie (een voorbeeld zijn de vele -gemtoponiemen, terug te voeren tot de vijfde en zesde eeuw ⁴), of op basis van de *patrocinia* van de parochiekerken⁵. In het werkingsgebied dragen verscheidene parochiekerken vaak een Sint-Martinuspatrocinium en kunnen ze dusdanig gelinkt worden aan zesde- tot achtste-eeuwse stichtingen door de Merovingische grootadel.

Naast de bewoningskernen vindt ook het landbouwareaal (akkerbouw, veeteelt) zijn oorsprong in de vroege middeleeuwen. Daar waar in een eerste fase het landbouwareaal nog verspreid lag over kleinere akkers (Germ. *accar/acra* of of Latijn *agers*) zullen vanaf de negende eeuw, en vooral vanaf de tiende eeuw, de in cultuur gebrachte gronden gaandeweg samenvloeien en zich ontwikkelen tot *cultura*-gronden, de kouters⁶.

De laatste 10 jaar bracht ook archeologisch onderzoek in de regio veel nieuwe informatie aan het licht over de ouderdom van sommige woonkernen (bijvoorbeeld te Aalst ⁷, Moorsel⁸, Baardegem ⁹, maar vooral ook over de ouderdom van het cultuurlandschap zelf. Op verschillende plaatsen konden huidige kadastrale opdelingen teruggevoerd worden tot perceelsystemen uit de negende eeuw, bijvoorbeeld te Erembodegem Zuid IV en Outer-Stuypenbergh (onderzoek SOLVA, rapportage in uitvoering).

Dit middeleeuws cultuurlandschap, waarin zich akkerlanden, weilanden, religieuze instellingen, woonkernen enzomeer in gingen ontwikkelen, bleef relatief goed bewaard tot de industrialisatie. Behoudens kanalisatiewerken aan de Dender en de aanleg van steenwegen in de 18de eeuw, zal het vooral door de industrialisatie in de 19de en 20ste eeuw zijn dat het cultuurlandschap significante wijzingen zal ondergaan.

⁴ Gysseling 1960, 1978

⁵ Berings, 1986

⁶ Verhulst, 1965, 1980, 1995

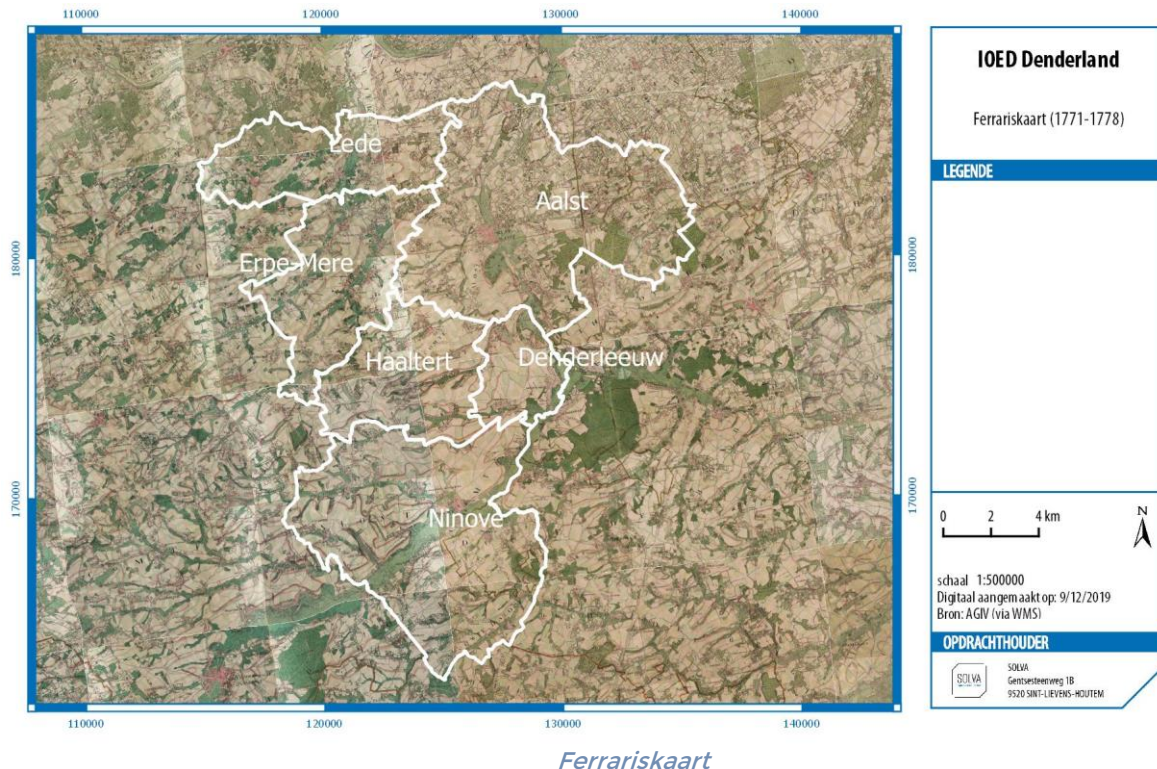
⁷ De Groote 2013, Klinkenborg et al., 2018, Cherretté B., 2019

⁸ Klinkenborg, 2010

⁹ Clement, onderzoek in uitvoering

Een terugblik

Het is interessant om even te peilen naar de bewaringstoestand van dit landschap, door een vergelijking te maken van enkele historische kaarten enerzijds en recent kaartmateriaal en luchtfoto's anderzijds.

We beschikken voor het werkingsgebied daartoe over een reeks uitmuntende pre-industriële kaarten die een mooi en gedetailleerd beeld geven van het pre-industriële landschap (Horenbault, De Dijn, Sanderus, Chamlay, Le Clerc, Vander Massen, Villaret, Ferraris ¹⁰). Voor de opzet van dit dossier beperken we ons tot een eerste korte beschrijving van de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (kortweg de Ferrariskaart). Op termijn verdient dit punt evenwel uitgebreidere en diepgaandere aandacht.

Op de Ferrariskaart wordt duidelijk dat dit gebied reeds vrij intens bewoond werd, gelet op de verspreiding van vele kleine woonkernen. Dit sluit goed aan bij het beeld dat voor deze en ruimere regio naar voren komt uit de inventarisatie van de historische woonkernen in Vlaanderen (zie hiervoor ondermeer De Groote et al., 2018; fig 1 en *infra*, historische context (zie hoofdstuk 3C).

Een belangrijk deel van de bewoning is gericht op de Dender, met de Dendersteden Aalst en Ninove, maar ook met een reeks kleinere woonkernen, vaak gelegen aan de samenvloeiing van een belangrijke beek met de Dender. Andere dorpen liggen meer hogerop, weg van de Dendervallei, maar doorgaans langs een belangrijke beek. Sommige dorpen worden gekenmerkt door de aanwezigheid van een dries (bijvoorbeeld Aaigem Dries, Nieuwerkerken Dries, ...).

¹⁰ Vande Winkel G., 2012 en 2018

Er zijn op de Ferrariskaart tevens een aantal duidelijke landschapstypes te onderscheiden. Vooreerst wordt het gebied centraal doorsneden door de alluviale vallei van de Dender, die duidelijk staat weergegeven. De Dender kent vooral in het zuiden van het werkingsgebied in belangrijke mate nog een natuurlijk verloop, maar in de omgeving van Aalst zijn reeds belangrijke kanalisatiewerken uitgevoerd. Een aantal fossiele Dendermeanders zijn nog goed waarneembaar in het landschap, vooral ten zuiden van Aalst.

Ook de beekvalleien zijn duidelijk te herkennen als groene, beboste linten door het landschap. Ze scheiden de hoger gelegen droge leemruggen van elkaar, die stevast als akkerland aangewend worden. Het gebied is duidelijk dooraderd door beekvalleien, waar vele molens op werkzaam waren. De vele Molenbeeknamen in dit gebied behoeven dan ook geen verdere verduidelijking.

Grote open kouters vinden we over een groot deel van het gebied terug, met uitzondering van het noorden van het werkingsgebied. Opmerkelijk is dat de grootste open gebieden gelegen zijn in een zone die we min of meer kunnen definiëren als het gebied van de paleovallei van de Dender, het lager gelegen gebied aan de rand van de heuvelruggen. Op de hoger gelegen heuvelruggen zelf vinden we weliswaar ook grote open ruimtes tussen de beboste beekvalleien, maar ze zijn hier toch van een kleinere orde dan in de meer oostelijk gelegen afdalende zone naar de Dender toe. Het reliëf speelt hier een duidelijk determinerende rol.

In het noorden van het werkingsgebied is ten noorden, ten oosten en ten westen van Aalst een geheel ander landschapstype aanwezig is. Het gebied ten noorden van de Siesegemkouter en ten oosten van de Dender is een veel meer gesloten landschap, met een fijnmazig net van houtkanten. Dit gebied valt nagenoeg één op één te vereenzelvigen met de lager gelegen landschappelijke zones aan de rand van de Vlaamse Vallei en met de zandleemgronden. Het is opvallend dat van zodra het terrein hoger wordt (zie bijvoorbeeld ter hoogte van Moorsel en Baardegem) er opnieuw grotere blokken akkerland verschijnen.

Ten oosten van Aalst vinden we in dit gebied ook nog een aantal belangrijke boscomplexen, gekoppeld aan hoger gelegen terrein met tertiair substraat op geringere diepte.

Een evaluatie

Om de actuele toestand van het landschap te evalueren, doen we een beroep op de bodembedekkingskaart en recente luchtfoto's (zie Kenmerken van de regio, hoofdstuk 3A)

Het valt daarbij meteen op dat de regio een zeer sterke toename aan bebouwing heeft doorgemaakt, zij het niet overal gelijkmatig. Zoals reeds aangehaald bij de kenmerken van de regio (hoofdstuk 3A) is deze toename aan bebouwing en verstedelijking vooral te situeren langsheen de Dendervallei, waar inmiddels een haast ononderbroken lint van bebouwing en industrialisatie is ontstaan. Dit heeft echter ook een nieuw landschap gecreëerd, waarbij voormalige industriële panden nu verwijzen naar het industriële verleden van de regio en alsdusdanig invulling geven aan recentere erfgoedwaarden (bijvoorbeeld de terreinen van Schotte - Du Parc te Erembodegem bij Aalst).

Enkel tussen Denderleeuw en Ninove is de industrialisatie van de Dendervallei minder uitgesproken en kent de vallei nog relatief oorspronkelijke stukken. De kleinere woonkernen in het werkingsgebied zijn logischerwijze ook uitgebreid.

Niet alleen de toename aan bebouwde oppervlakte is van belang, maar ook de wijze waarop de bebouwing is toegenomen. Zo is meteen duidelijk dat ook deze regio niet ontsnapt is aan de toenemende lintbebouwing, die niet zozeer een impact in oppervlakte heeft, maar wel een grote impact heeft op de zichtbaarheid van het eens zo open landschap. De regio tussen Aalst, Haaltert en Erpe-Mere kenmerkt zich daardoor vandaag door een fijnmazig net van lintbebouwing (rasterlandschap) waardoor het oorspronkelijke landschap in sterke mate onherkenbaar is geworden.

In het zuiden is de bebouwing in duidelijk mindere mate toegenomen, al heeft de lintbebouwing langsheen steenwegen een radiale uitstraling aan de verstedelijkte zone van Ninove zelf gegeven, waardoor het open landschap dat hier nog in belangrijke mate te vinden is, deels aan het oog wordt onttrokken.

Wanneer we de landschapstypes die we op basis van de Ferrariskaart in grote lijnen konden ontwaren, benaderen, dan valt zoals gezegd de sterke industrialisatie en bebouwing van de Dendervallei op. Een open meersengebied vinden we enkel nog terug ten zuiden van Denderleeuw.

Een aantal beboste beekvalleien zijn heden nog bijzonder fraai bewaard in het openkouterlandschap tussen Ninove en Haaltert-Denderleeuw (bijvoorbeeld de Oliemeersbeek). Vooral ook in dit gebied zijn de grote open kouters nog in belangrijke mate bewaard, zij het dat de reeds eerder vermelde lintbebouwing dit op redelijk wat plaatsen aan het zicht onttrekt. Maar hiertussen zijn nog bijzonder fraaie stukken landschap te vinden. Dat geldt ook voor een deel van de vallei van de Molenbeek, op grondgebied van Aaigem (natuurgebied Den Dotter), waar de beboste beekvallei, met molens, een reeks open landschappen met akkers en weilanden flankeert.

In het noordelijk deel van het werkingsgebied, waar de urbanisatiegraad het sterkst is toegenomen, zijn er contradictorisch genoeg nog enkele goed bewaarde restlandschappen te vinden, zoals de Honegem (lagergelegen, nat landschap, met sporen van turfputten. Ook het meer gesloten landschap ten oosten van Aalst, gekend als de Faluintjes, kent - eenmaal achter de lintbebouwing - nog vrij goed bewaarde stukken. De hop- en tabaksvelden die voorheen deze landschappen van Moorsel, Meldert (deelgemeenten Aalst) typeerden, zijn echter grotendeels verdwenen.

Hopteelt in de Faluintjes, © Erfgoed Denderland

C. Historische context

Bij het schetsen van de historische context is getracht om het bredere historisch kader zo veel als mogelijk te personaliseren naar de regio toe. Aangezien de geschiedenis van de regio uiteraard niet op enkele pagina's samen te vatten valt, is geopteerd om in eerste instantie in te zoomen op een reeks ontwikkelingen die toelaten om de regio, en de diverse vormen van onroerend erfgoed, waar mogelijk integraal te benaderen.

Daarom is gekozen om niet zozeer een gedetailleerd historisch overzicht van feitelijke geschiedenis of archeologische resultaten weer te geven – die zijn in grote getale en veel uitvoeriger in tal van publicaties te vinden, zie onder meer in de bijgevoegde bibliografie – maar veeleer om te synthetiseren en te kijken naar wat voor deze regio op het vlak van het onroerend erfgoed kenmerkend is. Om de diverse disciplines van het onroerend erfgoed integraal te benaderen, is geopteerd om daarbij de evolutie van het cultuurhistorisch landschap – in brede zin - als leidraad te nemen.

Rondtrekkende jagers in een natuurlijk landschap (paleolithicum en mesolithicum: tot ca. 5300 v. Chr.)

Het klimaat en het landschap veranderen sterk tijdens de prehistorie. In deze periode wisselen lange ijstijden de kortere, warmere interstadialen af. De mens trekt als jager-verzamelaar door het landschap. Bij elke opwarming of afkoeling van het klimaat en verandering van de omgeving moet hij zijn levensstijl aanpassen. In lange periodes van onze voorgeschiedenis is bewoning in onze streken vaak niet mogelijk.

In de koude periodes bestaat het landschap uit open steppe of toendra. Zo'n 12.000 jaar geleden begint het klimaat definitief op te warmen en krimpen de ijskappen. Door de stijgende temperatuur verandert het landschap geleidelijk van een open steppe of toendra naar dichte bossen. De stijging van de zeespiegel en de bebossing hebben ook een grote invloed op het hydrografisch stelsel. Een verwilderd rivierenstelsel zal veranderen in een meanderende rivier, met de vorming van kronkelwaarden en oeverwallen. Een aantal van deze paleomeanders zijn nog goed bewaard in het landschap, bijvoorbeeld ter hoogte van het natuurgebied Osbroek. Wanneer de bebossing het land volledig bedekt, zal de afvloeiing van water naar de riviervallei slechts zeer beperkt tot onbestaande zijn en de rivier herleid worden tot een bescheiden beekje.

Onze kennis over steentijden in het werkingsgebied is hoofdzakelijk gebaseerd op de talrijke prospectievondsten die in het (ruime) Aalsterse verricht werden¹¹. Vele

¹¹ Sergant J., 2004.

oppervlaktevondsten duiden geregeld op palimpsest-sites, locaties waar steentijdartefacten uit verschillende periodes werden aangetroffen. Opgravingen van steentijdsites *in situ* in de regio zijn beperkt, maar dit heeft wellicht veel te maken met de stand van het onderzoek. Ook de erosie die nu eenmaal typisch is in een regio met een sterk glooiend landschap maakt de bewaring van artefactensites nu eenmaal niet vanzelfsprekend.

Twee *in situ*-sites konden geregistreerd worden, respectievelijk te Aalst (finaal-paleolithische site onder het Oud-Hospitaal¹²) en te Ninove¹³ (mesolithische site onder de middeleeuwse graanhal op de Graanmarkt). Beide sites zijn gesitueerd op een opduiking nabij de winterbedding van de Dendervallei.

Ten westen van Aalst, op een leemrug geflankeerd door de Siesegembeek, kon naar aanleiding van de bouw van een crematorium een opgraving uitgevoerd worden in een zone die gekend stond voor de vele prospectievondsten van steentijdmateriaal. De opgraving toonde aan dat de terreinen inderdaad grotendeels geërodeerd waren, wat door het talrijke oppervlaktemateriaal wel kon vermoed worden. Steentijdmateriaal was wel nog veelvuldig aanwezig in windvallen, die als vangnet dienden voor rondslingerend materiaal. Als informatiebron is deze site op het niveau van ruimtelijke analyse eerder beperkt, maar de info geeft wel een goed beeld op de verschillende fasen van occupatie op deze leemgronden¹⁴.

Een nieuwe samenleving maakt een nieuw landschap (neolithicum, tot ca. 2000 v. Chr.)

Zo'n 7.300 jaar geleden leren we in onze streken de landbouw uit het oosten van Europa kennen. Dit verandert het leven van de jager-verzamelaar drastisch. Gaandeweg neemt men de levensstijl van de landbouwers over en wordt de mens sedentair. Voortaan wonen mensen op één plaats en hebben ze akkers en weiland nodig om voedsel en vee te kweken. Hiervoor gaan de boeren bossen kappen of platbranden. Voor het eerst zet de mens het landschap doelbewust naar zijn hand.

Deze ommekeer maakt de maatschappij geleidelijk aan complexer. Bovendien begint de mens vanaf het 3de millennium voor Christus metaal te bewerken en te verhandelen. Dit zorgt in West-Europa voor het ontstaan van de eerste grote handelsnetwerken. Sommige groepen gaan hierin belangrijke posities innemen, wat een concentratie van macht en de opkomst van elites bewerkstelligt.

Het groeiende sociale onderscheid uit zich naar het einde van het derde millennium en in een groot deel van het tweede millennium onder meer in het begrafenisritueel: de belangrijkste personen zijn begraven in grote grafmonumenten die op hoge, zichtbare plaatsen liggen.

De grafheuvels bleven door hun omvang eeuwenlang zichtbaar in het landschap. Ze hadden daardoor ook een betekenis voor gemeenschappen die hier in latere periodes leefden. Dit uit zich onder meer in de bijzetting van overledenen uit jongere periodes

¹² Callebaut D. 1983b

¹³ Klinkenborg et al., 2013.

¹⁴ Verbrugge et al., in voorbereiding

vlakbij of zelfs in de oudere grafmonumenten. Deze plaatsen bleven in het geheugen gegrift als symbolische ankerpunten in het landschap.

Vanaf het neolithicum kunnen we ook grondsporen verwachten die in verband staan met onder meer de huizenbouw. Voor het grootste deel van het neolithicum blijven we in het werkingsgebied echter aangewezen op oppervlaktevondsten. *In situ* sporen zijn in het werkingsgebied tot op heden schaars. Grondsporen die mogelijks kunnen toegewezen worden aan het laat-neolithicum zijn aangetroffen op de hierboven reeds vermelde site van Aalst-Siesegemkouter. Een aantal palenconfiguraties vertonen gelijkenissen met de architectuur van de *Deûle-Escaut*-groep (2900-2500 v. Chr.) die vooral gekend is op enkele Noord-Franse sites.

Een aantal grafcirkels die in de regio werden opgegraven, klimmen qua datering hoog op tot het finaal-neolithicum en werpen een licht op het dodenritueel. Aangezien dit fenomeen vooral bekend is uit de vroege- en midden-bronstijd, wordt het daar verder besproken.

Naar complexere samenlevingen (metaaltijden, 2000 – 50v. Chr.)

Onze archeologische kennis in de regio neemt onmiskenbaar toe vanaf de metaaltijden. Daar waar deze periode in Zuid-Oost-Vlaanderen lange tijd nagenoeg onbekend was, is onze kennis over deze periode er de laatste jaren door het Malta-onderzoek op velerlei vlakken (ruimtelijk inzicht, funeraire praktijken, bewoning, materiële cultuur, rituelen, ...) sterk op vooruit gegaan.

Het meest tot de verbeelding sprekend zijn grafcirkels of kringgreppels, die in Vlaanderen doorgaans te plaatsen zijn in de vroege en midden-bronstijd (2000-1100 v. Chr.). In tegenstelling tot de noordelijke zandstreek van Binnen-Vlaanderen, waar luchtfotografische prospectie door de Vakgroep Archeologie van de UGent sinds de late jaren '70 vele honderden grafcirkels in kaart heeft gebracht¹⁵, is de kennis van dit fenomeen in de zandleem- en leemstreek vooral gestoeld op de resultaten van opgravingen. In het werkingsgebied werden grafcirkels aangetroffen te Erembodegem Zuid IV en Ninove Doorn Noord¹⁶. Opvallend is dat het hierbij om zeer omvangrijke structuren gaat, die ver opklimmen in de tijd (finaal-neolithicum). Bij deze laatste was de inplanting in het landschap, exact op de scheidingskam van twee deelbekkens die aansluiten op de Dender, opvallend. Er werd bewust gezocht naar hoger gelegen plaatsen in het landschap.

Het valt te verwachten dat grafcirkels in gelijkaardige densiteit voorkomen als in de zandstreek. Een reeks *cropmarks* op orthofoto's van *Google Maps*, als gevolg van de grote droogte van 2018, ten zuiden van het werkingsgebied (regio Geraardsbergen-Galmaarden, info aangereikt door dhr. Pol Herman), alsook informatie op basis van LIDAR-beelden, toont dit overtuigend aan.

¹⁵ De Reu J. & Bourgeois J., 2013.

¹⁶ Van de Vijver et al., 2009 (Erembodegem) en Verbrugge A., lopend onderzoek SOLVA

Luchtfoto opgraving Ninove Doorn Noord: oudste grafcirkel, gereconstrueerd tijdens de opgravingen, © SOLVA

Funeraire gegevens uit de late bronstijd en vroege ijzertijd in de regio kwamen in 2017 aan het licht in Hofstade, waar het tot op heden grootste urnengrafveld van Vlaanderen is opgegraven¹⁷. Het belang van deze site voor onze kennis van de dodenritus en de omgang met het landschap is niet te onderschatten. De collectie bevat een bijzonder groot onderzoekspotentieel.

Uit de late ijzertijd kwamen dan weer twee rechthoekige enclos aan het licht te Erembodegem. Deze zijn grosso modo te dateren tussen 400 en 180 v. Chr. Het betreft één van de zeldzame funeraire getuigen uit deze periode in de wijde omgeving¹⁸.

Naast funeraire sporen konden ook bewoningssporen uit diverse periodes van de metaaltijden worden gedocumenteerd. Op een aantal plaatsen binnen het werkingsgebied boden enkele opgravingen een eerste vorm van ruimtelijk inzicht in nederzettingsarealen en hun positie in het landschap. Voor de oudere periodes betreft het steeds 'open' sites, bestaande uit een gebouw met enkele omliggende kuilen, maar zonder zichtbare begrenzingen.

Omstreeks het midden van de 5de eeuw v.Chr. verandert dit. De mens begint het landschap nadrukkelijker te organiseren en op te delen in kavels. Rond de woonplaatsen graven de boeren grachten die de grens vormen tussen de eigenlijke nederzetting en de buitenwereld. Zo ontstaan aparte percelen van boerderijen met een afgescheiden woonerf en aangrenzend akkerland. Stilaan krijgt de verkaveling van het landschap vorm. Sommige van deze verkavelingen zullen zelfs doorlopen tot in de Romeinse periode. Dit inzicht sluit aan bij wat gekend is uit zuidelijker regionen (Noord-Frans onderzoek). Volgens sommige onderzoekers illustreert dit het groeiend belang van privaat grondbezit.

¹⁷ Onderzoek door de VU Amsterdam, rapport in voorbereiding

¹⁸ Van de Vijver, idem.

We vermelden voor de regio zonder exhaustief te willen zijn de metaaltijdsites van Lede Kleine Kouterrede (gebouw, midden-bronstijd)¹⁹, Aalst Siesegemkouter (gebouwstructuren uit de midden- en late bronstijd), Aalst Rozendreef (midden- en late bronstijd, vroege ijzertijd)²⁰ en Ninove-Kapittelstraat (deelgemeente Appelterre-Eichem, sporen uit de vroege ijzertijd)²¹.

Uit het overzicht van het onderzoek komt tot slot ook naar voren dat het gebied dat gelegen is tussen de Schelde en de Dender (grondgebied Lede en Aalst) blijf geeft van een opvallende aanwezigheid van metaaltijdsporen. Of dit te maken heeft met een archeologische realiteit, gevoed door de nabijheid van de samenvloeiing van twee rivieren, valt voorlopig niet hard te maken. Het betreft hier ook een dichter bebouwd gebied, waar derhalve ook meer Malta-onderzoek is uitgevoerd. Het gebied kent ook een lange traditie van archeologisch onderzoek, dat zelfs teruggaat tot de 19^e eeuw. De stand van onderzoek heeft een grotere dataset gecreëerd, wat ons beeld over dit deelgebied dus kan beïnvloeden.

Rome wint... en ontgint (50 v. Chr. – 4^e/5^e eeuw)

Omstreeks het midden van de eerste eeuw voor Christus worden onze gebieden opgenomen in het Romeinse Rijk, volgens de historische data tussen 58 en 51 v. Chr. Het werkingsgebied, gelegen ten oosten en zuiden van de Schelde, wordt onderverdeeld in de *Civitas Nerviorum*, met Bavay als hoofdplaats. De civitas is een onderverdeling van de Romeinse provincie *Belgica Secunda*. In de laat-Romeinse periode wordt Cambrai de hoofdplaats en zal de naam van de civitas veranderen in *Civitas Cameracensis*. Het werkingsgebied is gelegen in de noordelijke zone van de civitas, tussen regionale plaatsen zoals de *vici* van Velzeke ten westen en Asse ten oosten van het werkingsgebied, maar beide op geringe afstand.

Met de opname in het Romeinse Rijk worden onze gewesten opgenomen in een wereldrijk. Het landschap ondergaat een grote verandering tijdens de eerste twee eeuwen van onze jaartelling. Een complex wegennet wordt uitgebouwd. Dit werkt een vlotte verspreiding van mensen, goederen, kennis en godsdienst in de hand. Langs deze routes ontstaan bovendien talrijke nieuwe nederzettingen. Deze grote bevolkingsgroei gaat gepaard met de ontginning van voorheen ongerepte gronden. Het zorgt in de Romeinse periode voor een ongeziene invloed op het landschap, veel meer dan in voorgaande tijdvakken.

Desalniettemin is de opname in het Romeinse Rijk een proces geweest dat enige tijd vergde. Uit de beginperiode zijn immers weinig archeologische sporen bekend die wijzen op deze opname. Duidelijke Romeinse invloed zien we vooral vanaf het midden van de eerste eeuw van onze jaartelling. Heel wat archeologische sites zijn toe te wijzen aan de periode 70 na Chr. – begin derde eeuw. Deze periode moet een periode van hoogconjunctuur geweest zijn, tijdens dewelke tal van nieuwe nederzettingen het licht zien. Daarentegen neemt het aantal sporen zeer sterk af in de loop van de derde eeuw. Heel wat sites worden dan verlaten of plooiën sterk op zichzelf terug.

¹⁹ Clement C et al., in voorbereiding

²⁰ Beiden Verbrugge A., in voorbereiding

²¹ De Maeyer W. et al., 2015

Bovenstaande evoluties zijn ook merkbaar in het werkingsgebied. Sporen uit de beginperiode zijn in de Denderstreek tot op heden zeldzaam, maar vanaf het midden van de eerste eeuw zien we een zeer sterke toename van Romeinse sites in de regio. De talrijke prospectievondsten die in het gebied reeds gekend waren, zijn de laatste tien jaar op vele plaatsen aangevuld met opgravingsgegevens. Op nagenoeg elke opgraving zijn sporen uit de Romeinse periode vertegenwoordigd. Vaak zijn ze te dateren tussen 70 n. Chr. en het eerste kwart van de 3e eeuw. Door het onderzoek is onze kennis over de bewoning, de funeraire praktijken alsook het landschap in deze periode sterk toegenomen.

Belangrijke kenniswinst werd gerealiseerd te Lede (zowel Domein Mesen²² als Kleine Kouterrede²³, met vooral funeraire data), Erembodegem Zuid IV²⁴ (bewoning en begraving) en vooral ook te Ninove, Doorn Noord²⁵, waar een volledige nederzetting met bijhorende weginfrastructuur (900 lopende meter in het opgravingsvlak!), begraafplaatsen en artisanale zones onderzocht wordt (lopend onderzoek). Het beeld over de Romeinse periode in de regio wordt er sterk mee aangevuld. Oudere opgravingsdata hebben dan weer andere aspecten van de toenmalige samenleving in kaart gebracht, zoals te Hofstade (Romeinse tempelsite)²⁶ en Denderwindeke²⁷ (sporen van steenbouw).

Concluderend kunnen we stellen dat het werkingsgebied, gelegen op vruchtbare (zand)leemgronden en doorsneden door talrijke beken en de rivier de Dender, in de Romeinse periode hoogstwaarschijnlijk een sterk ontgonnen en goed ontsloten cultuurlandschap zal geweest zijn. De Dender zorgde voor connectie naar de noordelijk gelegen Schelde - langswaar uiteindelijk de limes en de Noordzee kon bereikt worden - en naar de zuidelijker gelegen leemgronden en administratieve centra. Daarnaast wordt het gebied doorsneden door belangrijke Romeinse wegen. Niet alleen loopt een waarschijnlijke verbinding tussen de grotere centra Velzeke en Asse doorheen het werkingsgebied (deel van het Romeinse traject Boulogne - Keulen; over de exacte ligging is er nog discussie), het is door het onderzoek van het laatste decennium duidelijk dat we dit cultuurlandschap op een complex niveau mogen plaatsen, waar naast de gekende hoofdwegen en tot de verbeelding sprekende villadomeinen/steenbouwconstructies ook talrijke lokale wegen, de Dendervallei en 'eenvoudige' nederzettingen in houtbouwtraditie een belangrijke rol zullen gespeeld hebben in het toenmalige economisch weefsel.

De Romeinse periode heeft in het werkingsgebied echter tot op heden geen aantoonbare, onomstootbaar bewezen relictten nagelaten in het bovengrondse landschap. Archeologische opgravingen blijven voor deze periode onze voornaamste informatiebron om dit landschap te reconstrueren.

²² Clement et al., 2014.

²³ Clement, in voorbereiding

²⁴ Verbrugge et al., 2012

²⁵ Onderzoek in uitvoering, SOLVA

²⁶ De Laet, 1950, 1951 en 1952; De Beenhouwer J., 1996

²⁷ Beeckmans L., 1985.

De laat-Romeinse periode en overgang naar de vroege middeleeuwen (3^e-5^e eeuw)

Tijdens de overgang van de laat-Romeinse tijd naar de vroege middeleeuwen in de 3de tot 5de eeuw na Christus verandert er veel op maatschappelijk en politiek vlak: de oude Romeinse structuren vallen weg, nieuwe heersers nemen hun plaats in.

Tussen ongeveer 225 en 275 na Christus verdwijnen zeer vele Romeinse nederzettingen in Zuid-Oost-Vlaanderen. Sommige Germaanse stammen steken de Rijn over en komen als hulptroepen in het Romeinse leger terecht. Later vestigen ze zich in de streek. Andere stammen gaan dan weer op rooftocht in de buurt. Het zijn onzekere tijden en het platteland loopt leeg. De mensen verhuizen naar steden, legerkampen of versterkte nederzettingen.

De bevolkingsafname na de Romeinse periode zorgt ervoor dat veel akkers en weiden opnieuw plaats maken voor bossen, hoewel deze evolutie zeker niet kan veralgemeend worden.

Voor deze periode tasten we vooralsnog in het duister, er zijn heel weinig gegevens beschikbaar voor het werkingsgebied.

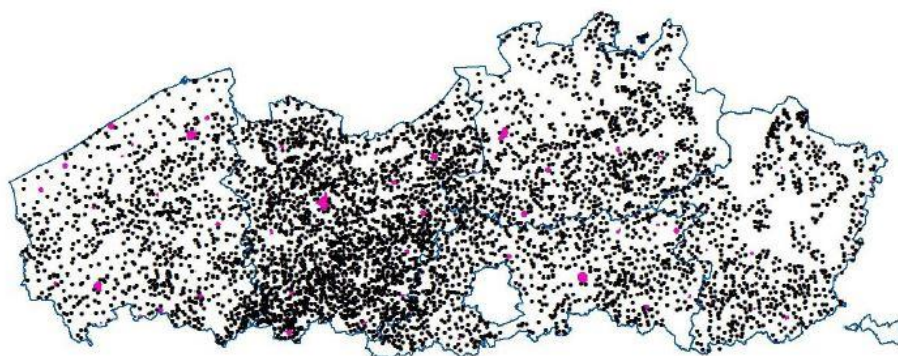
Vroege middeleeuwen (5^e – 9^e eeuw)

De eeuwen die hierop volgen, zullen uiteindelijk de basis leggen voor ons hedendaags cultuurlandschap. Zoals reeds eerder omschreven bij het 'fysisch en historisch-geografisch kader' (hoofdstuk 3B) wordt de basis van het huidig cultuurlandschap in de Denderstreek immers gelegd in de *vroege en volle middeleeuwen*. Zowel op basis van toponymische als historische gegevens zijn hiervoor tal van aanwijzingen (voor meer info, zie bibliografieverwijzingen aldaar). Duidelijke aanwijzingen voor een opnieuw toegenomen bevolking zijn de vele Germaanse plaatsnamen die eindigen op '-gem' (-*haim*), '-zele' (-*sali*) of '-beke' (*baki*). Ze duiden in deze periode een woonplaats aan.

Door de rijke gronden en wellicht ook het Romeinse substraat dat in deze regio nog deels zal aanwezig geweest zijn, ontwikkelt zich in het gebied tussen de Schelde en de Dender vanaf de vroege middeleeuwen en daaropvolgend een bijzonder dense bewoningsgraad.

Sprekend in dit verband is de inventarisatie van de historische kernen door de VUB. De regio tussen Schelde en Dender tekent zich heel sterk af ten aanzien van andere regio's in Vlaanderen. Dit gegeven zal ook voor de hiernavolgende periodes een grote impact hebben, tot op vandaag. De vele kleine historische woonkernen en de grote aantallen domaniale kerken (kerken vóór 1800) in het werkingsgebied zijn hier een rechtstreeks gevolg van (zie verder, gemeenschappelijk erfgoedpakket en de uitdagingen omtrent de herbestemmingsproblematiek van kerken in de regio).

Inventarisatie historische kernen in Vlaanderen, VUB; uit: De Groote et al., 2018, fig. 1.

Het werkingsgebied kenmerkt zich door een grote densiteit aan historische kernen op geringe afstand van elkaar; hier in beeld de kerken van Burst en Borsbeke, © SOLVA

Niettegenstaande de hoge densiteit aan historische kernen, zijn er wat betreft de vroege middeleeuwen (geldt dus niet voor de volle middeleeuwen, zie verder) tot dusver echter niet veel archeologische (bewonings)sporen gevonden in het werkingsgebied. Dit roept meteen de vraag op hoe we dit kunnen verklaren. We kennen op verscheidene plaatsen in de (ruimere) regio wel de aanwezigheid van Merovingische begraafplaatsen (bijvoorbeeld te Lede - Wichelse Steenweg en te Ninove - Denderwindeke²⁸). De vraag stelt zich logischerwijze waar de nederzettingen uit deze periode zich bevinden.

Het is afgaande op bovenstaande gegevens (de toponymische en historische gegevens en de Merovingische begraafplaatsen) niet onlogisch te denken dat bewoningssporen zich onder of minstens nabij de (talrijke) huidige dorpskernen zouden kunnen bevinden. Een één-op-één relatie blijkt dat echter niet steeds te zijn. Mogelijks zijn er in de loop van de geschiedenis hier en daar ook verschuivingen opgetreden in locatie van de bewoning.

²⁸ Van der Gucht K., 1979 en 1983.

In een aantal gevallen kon archeologisch onderzoek wel reeds Merovingische aanwezigheid detecteren in wat later zal evolueren naar een stad (vroegmiddeleeuwse sporen in de oudste kern van Aalst) of dorp (Moorsel²⁹).

In welke mate er in die gevallen een continuïteit is met een eventueel Romeins substraat, is de vraag. De vraag is zelfs fundamentele: wat verstaan we onder het begrip 'continuïteit'? De Frankische migranten zouden veeleer ook gericht geweest zijn op veeteelt, waardoor ze mogelijks andere accenten legden. Maar ongetwijfeld zullen landschappelijk interessante zones, zoals de leemruggen met flankerende beekvalleien langsheen de Dender, in alle periodes wel attractief geweest zijn.

Het valt te verwachten dat met toenemend archeologisch onderzoek in de Denderstreek stilaan ook een beter inzicht zal verkregen worden in deze formatieve periode uit onze geschiedenis, hoewel we er natuurlijk rekening mee dienen te houden dat sporen uit de vroege middeleeuwen in dorps- en stedelijke kernen natuurlijk sterk verstoord zullen zijn door de latere ontwikkelingen. Recente opgravingen te Baarddegem zijn alvast veelbelovend³⁰.

Volle Middeleeuwen (10^e-12^e eeuw)

Gezien bovenstaande en onderstaande ontwikkelingen zich in een continu proces afspelen, is een strikte scheiding in periodes enigszins arbitrair. We opteren er voor om de volle middeleeuwen nog als een aparte periode te behandelen, omdat enkele aspecten in het formatieve proces van de steden, dorpen en het landschap in deze periode een belangrijke evolutie doormaken.

Het hedendaags cultuurlandschap krijgt vorm

In de volle middeleeuwen valt het landschap stilaan in een definitieve plooi. In het zuiden van Oost-Vlaanderen zal dit proces zich een stuk eerder voltrekken dan in andere delen van Vlaanderen. Vooral vanaf de 9de eeuw beginnen boerenfamilies en lokale heren opnieuw op grotere schaal bossen te kappen om er landbouwgrond van te maken. De kleinere akkers uit de voorgaande eeuwen zullen in de loop van de 9^e en 10^e eeuw gaan samensmelten en gaandeweg evolueren naar de koutergronden die typisch zijn voor een groot deel van de regio. Door de sterke bevolkingsgroei in de 10de eeuw zijn grote gebieden in het zuiden van Oost-Vlaanderen vóór het jaar 1000 al gekapt en tot landbouwgronden omgevormd³¹.

De nederzettingen liggen aan de rand van uitgestrekte akkers en bestaan uit een paar boerderijen. Soms blijven ze slechts enkele generaties in gebruik. Toch hebben verscheidene van deze bewoningssites uit de overgangsperiode van de vroege naar de volle middeleeuwen een blijvende stempel gedrukt op de structuur van ons landschap.

²⁹ Klinkenborg, 2010

³⁰ Clement, rapportage in voorbereiding

³¹ Zie onder meer Verhulst, 1965, 1980, 1995

In de 11de en de 12de eeuw gaat het onze regio economisch voor de wind en neemt de bevolking sterk toe. De boeren ontginnen de gronden met meer succes, wat de definitieve vorming van de grote aaneengesloten kouters bewerkstelligt. Alle grote boscomplexen zijn ondertussen zo goed als verdwenen.

De Grote Ontginningen (13de eeuw) hebben in de Denderregio dan ook veel minder een rol gespeeld aangezien het formatief proces van het cultuurlandschap zich reeds grotendeels voltrokken had.

In een aantal gevallen kon dit proces ook via archeologisch onderzoek aangeduid worden. De sites van Erembodegem Zuid IV³² en Outer – Stuypenbergh³³ zijn in dit licht belangrijke sites voor de regio en brachten inzichten aan het licht die in confrontatie met historisch-geografisch onderzoek nog veel onderzoekspotentieel hebben. In beide gevallen gaan de oudste sporen terug op de Karolingische periode (9de eeuw), waarbij blijkt dat de oriëntatie van de toenmalige nederzetting met afbakenende grachten en ontsluitingsweg zich bestendigd heeft in de kadastrale opdeling tot op heden. Te Erembodegem kent de ontsluitingsweg van de Karolingische nederzetting tot op heden een voortbestaan als landweg die een belangrijke kouterrug centraal doorsnijdt.

Dorp en stad

Veel van onze dorpen en gehuchten vinden hun oorsprong vóór het jaar 1000. De parochiekerk en het bijhorend kerkhof vormen het hart van het dorp. Opgravingen tonen aan dat ze vaak minstens naar de 10de eeuw terug te voeren zijn.

In de loop van de vroege middeleeuwen bouwt men de eerste houten kerken. In de loop van de 10de eeuw worden ze doorgaans in lokale steen opgetrokken³⁴. Het hof rond de kerk bakent men af met een gracht of een haag. Dit domein dient vooral als begraafplaats. Door verbouwingen en uitbreidingen aan het kerkgebouw tijdens de middeleeuwen verschuift de begrenzing van het kerkhof soms. In de late middeleeuwen vervangt men de gracht door een stenen muur. Vanaf dan komt de begraafplaats alsook het centrum en de kadastrale opdeling van de dorpskernen definitief vast te liggen. Zo vinden we vandaag rond een kerk vaak nog muren in baksteen of natuursteen terug, een situatie die in de dorpskernen op bepaalde plaatsen in de Denderstreek nog zeer goed bewaard is.

³² Van de Vijver M. et al., 2008

³³ De Graeve A. et al., in voorbereiding

³⁴ De Wolf K., 2008.

Vele wegels in het landschap kennen wellicht hun oorsprong in de vroege en/of volle middeleeuwen. Zicht op een wegel te Heldergerm (Landschappelijk erfgoed, "vallei van de Molenbeek tussen Herzele en Mere"), foto Dirk Wollaert

De volle middeleeuwen is ook de periode waarin de bewoningskernen van Aalst en Ninove zich eerst tot prestedelijke kernen, en vervolgens tot stedelijke kernen met stadsrechten zullen ontwikkelen.

Verschillende factoren zullen een invloed hebben op de ontplooiing van Aalst en Ninove. De politieke context (de regio tussen Schelde en Dender wordt opgenomen in het graafschap Vlaanderen – cf. *infra, thematekst Het Land van Aalst*), de administratieve positie die daaruit volgt (de steden worden grenssteden, Aalst wordt bestuurlijke hoofdplaats van wat Het Land van Aalst zal worden) en de economische context (de rol van de handelsweg Brugge-Keulen vanaf het midden van de 11de eeuw) bevorderen een sterke bevolkingsgroei. In Aalst wordt de eerste (prestedelijke) omwalling aangelegd omstreeks het midden of in de loop van de tweede helft van de 11^e eeuw. Het zijn aarden wallen met aan de buitenzijde een gracht. Op de wal staat een palissade of weermuur in natuursteen. Deze omwalling heeft op een aantal plaatsen het stratenpatroon bepaald tot op heden.

Gelet op hun belang als middeleeuwse en postmiddeleeuwse bewoningskern voor de Denderstreek enerzijds, en gelet op de actuele intensiteit van bouw- en ontwikkelingsprojecten in de historische kernen van Aalst en Ninove anderzijds, focussen we op het einde van dit hoofdstuk kort wat dieper in op hun stedelijke ontwikkeling (*zie themateksten Aalst en Ninove*).

Verdere evolutie vanaf de late middeleeuwen

Zoals hierboven reeds aangehaald, verlopen heel wat evoluties als het ware in een continuüm. We opteren er daarom voor om deze hier verder thematisch te overlopen.

Verstedelijking en stadswallen

Vanaf de 11de eeuw groeien Aalst en Ninove gaandeweg uit tot prestedelijke kernen. Met ook de aanleg van pleinen en markten in de 13de en de 14de eeuw komt het uitzicht van beide steden voor vele eeuwen vast te liggen. Te Aalst kennen we in deze periode onder meer de uitbreiding naar de Grote Markt, de bouw van het oudste schepenhuis van de Lage Landen, de ontwikkeling van de 'havenwijk' aan het Werfplein³⁵, ... Te Ninove is de ontwikkeling van de stad minder goed gekend, maar heeft archeologisch onderzoek aangetoond dat de aanleg van de Graanmarkt tot deze periode kan teruggevoerd worden en als een groot, georganiseerd stadsuitbreidingsproject kan beschouwd worden³⁶.

Door de snel toenemende bevolking zal te Aalst reeds in het eerste kwart van de 13^e eeuw de tweede, laatmiddeleeuwse omwalling worden aangelegd. Met de aanleg van deze laatmiddeleeuwse stadsomwalling zal de stedelijke zone van Aalst voor vele eeuwen vastliggen. De opkomst van het kanon stelt uiteindelijk nieuwe eisen aan de verdediging. Stenen muren blijken in de loop van de 16de eeuw niet meer bestand tegen kanonskogels en worden aangevuld met brede aarden wallen en versterkingen.

In de 17de eeuw vinden verschillende belegeringen plaats in de Denderstreek. Uiteindelijk zal op bevel van de Franse maarschalk Turenne een aanvang genomen worden met de ontmanteling van de stadsversterkingen. Aalst zal pas na het slechten van deze versterkingen vanaf het einde van de 17de eeuw en in de loop van de 18de eeuw enerzijds, en de met opkomst van de industrialisatie anderzijds, buiten zijn laatmiddeleeuwse structuur groeien.

Gravure van de Stad Aalst door Caspar Merian uit 1659, © Stadsarchief Aalst, verzameling Dirk Martenscomité

³⁵ De Maeyer et al., 2013

³⁶ Klinkenborg et al., 2010

Handel, markten, ambachten

Zowel steden als dorpen organiseren allerlei markten en jaarmarkten. Lokale heren proberen met speciale voorrechten de marktkramers te lokken. Een weekmarkt verkoopt vooral producten uit de stad en de directe omgeving. De goederen hebben elk hun vaste plaats. Straatnamen als Veemarkt, Vismarkt, Houtmarkt en Graanmarkt zijn hier nog steeds getuigen van.

Veel steden krijgen pas in de loop van de 13de of 14de eeuw een marktplein, op initiatief van de stedelijke overheid of lokale heer. Men haalt alles weg wat er voordien al was om een volledig nieuw plein aan te leggen. Dit blijkt ook te Aalst (Grote Markt) en Ninove (Graanmarkt) het geval geweest te zijn.

De opgraving van een marktplein geeft een blik op de geschiedenis van deze openbare plek. We zien vaak dat er reeds een weg of zelfs verschillende wegen op deze plaats lagen, nog voor het een plein werd. Een markt die vermeld wordt in een middeleeuwse geschreven tekst, is dus eerder een straatmarkt.

In de middeleeuwse stad werken ambachtslieden als kleine zelfstandige of in dienst van een handelaar. Ze verenigen zich in gilden of ambachten en wonen en werken in dezelfde straat of wijk, waar ze vaak hun naam aan gaven.

Begraving

Vanaf de volle middeleeuwen worden de overledenen begraven in of rond een kerk of abdij/klooster.

In de dorpen vindt de begraving plaats rond of in de parochiekerk. De ruimte rond de kerk zal zich zoals we eerder vermeldde, in de loop van de late en post-middeleeuwen concretiseren met een afbakenende gracht of muur.

In stedelijke context vindt begraving plaats op verschillende plaatsen: rond of in de parochiekerk en op het domein van verschillende religieuze instellingen binnen de stad. Doorgaans worden de overledenen begraven rond de kerk of buiten de religieuze instelling. De meer gegoede mensen worden begraven binnen de kerk of klooster en krijgen een gemetste en soms zelfs een beschilderde grafkelder. Aan de praktijk om binnen de stad en nabij of in religieuze gebouwen te begraven, komt een einde in 1784, wanneer keizer Jozef II zal verbieden om overledenen in of rond een religieuze plaats te begraven.

Vanaf dan zullen overledenen begraven dienen te worden buiten de toenmalige stad, zoals op het Jennemiekeskerkhof te Aalst, langs de uitvalsweg naar Dendermonde (1784-1867).

Religieuze instellingen

Vanaf de 12de eeuw sticht men talrijke nieuwe kloosters binnen de stadsmuren van nieuwe steden. Doorgaans zijn het bedelorden of ordes die instaan voor de ziekenzorg.

Aalst herbergde een aantal kloosters en religieuze instellingen, zowel in het oude als nieuwe stadsgedeelte: het hospitaal (ca. 1242), begijnhof (1261), Wilhelmietenklooster (1268 en 1428), kapel van de H. Geesttafel (1368), Zwarte Zusters (1475), Grauwe Zusters (1456) en karmelieten (1497). In 1495 verhuisde het belangrijke kapittel van Haaltert naar Aalst om veiligheidsredenen³⁷.

Te Ninove is de ruimtelijke impact van de premonstratenzerabdij (1137) op de stadsontwikkeling zeer groot. Het abdijbeluik, een vrijheid binnen de stad, was circa 18ha groot en in oppervlakte haast even groot als het middeleeuwse omwalde centrum. Voorts kende Ninove nog twee bescheiden gemeenschappen van vrouwelijke religieuzen, een hospitaal (circa 1268) en een begijnhof (circa 1300).³⁸

In tegenstelling tot wat de regel van Benedictus voorschrijft, hebben de meeste kloosters veel bezittingen en bijgevolg een grote politieke en economische invloed.

Het platteland

In de loop van de 12de en 13de eeuw spelen de steden een steeds belangrijkere politieke en maatschappelijke rol. Deze trend zet zich door tijdens de 14de en 15de eeuw. Toch loopt het platteland niet leeg. De boeren zorgen niet alleen voor hun gezin, ze bevoorraden ook de stad. Opgravingen op het platteland tonen talrijke sporen van ambachtelijke activiteiten zoals het maken van kaas of linnen.

De hoofdlijnen van het landschap werden vastgelegd in de volle middeleeuwen. Desalniettemin worden bepaalde zones van het landschap nog bijkomend aangesneden, vaak te herkennen aan de 'veld'-toponiemen. In het noordelijk deel van Denderland kennen we verscheidene landbouwwerven met walgracht (sites met walgracht), zoals bijvoorbeeld het Hof ter Lokeren op de grens van Erembodegem met Nieuwerkerken.

Aan het einde van de late middeleeuwen zijn in Vlaanderen nog amper grote bossen te vinden. Men gaat op zoek naar andere bouwmethodes om de met houten palen gefundeerde woonhuizen te vervangen. Het gebruik van vakwerk en baksteen zorgt voor snel en degelijk bouwwerk, wat vooral in de steden belangrijk is. Ook op het platteland kennen we wellicht deze bouwevolutie. Niettegenstaande bij archeologische opgravingen overduidelijk sporen van bewoning worden aangetroffen, zijn vanaf deze periode de landelijke boerderijen archeologisch moeilijk op te sporen doordat wellicht gebruik gemaakt werd van vakwerkbouw op zogenaamde leggerbouw.

Bouwmateriaal

Aanvankelijk zal hoofdzakelijk met hout gebouwd worden. Enkel een aantal administratieve gebouwen en kerken zullen vrij vroeg in steenbouw opgetrokken worden. De verstening van de kerken in de regio vindt wellicht pas in de loop van de 10de eeuw plaats. Het aanwezige tertiaire substraat in de regio leverde daarbij soms geschikt

³⁷ Van de Perre, 2011, p. 17, verwijzend naar De Potter en Broeckaert, Geschiedenis van Aalst, III en Vande Winkel, 2008, Gezicht, p. 252-254.

³⁸ Van de Perre, 2011, p. 18

bouw materiaal op. Een gekend voorbeeld is het Kravaalbos te Meldert., niet alleen belangrijk omwille van de rijke fauna en flora, maar ook voor de groeves. Aan het Kravaalbos zijn diepe groefkuilen bewaard van een zandsteengroeve die reeds in 1154 werd vermeld. Deze Meldertse groeve was één van de rijkste uit de omgeving van Aalst en voerde zandsteen uit naar Leuven en Antwerpen. Ook de Ledesteen, of Balegemse steen was belangrijk. Haar naam heeft ze te danken aan de exploitatie van groeven in Lede.

De lokale ontginningen hebben het uitzicht van de monumentale architectuur in de regio gedurende vele eeuwen sterk bepaald, waardoor het een karakteristiek element is.

Gaandeweg zal ook de vakwerkbouw verdwijnen en vervangen worden door baksteenbouw. Het grote brandgevaar in de stadskernen zorgt voor stedelijke maatregelen die houtbouw zullen verbieden.

De zware leembodem in de regio leent zich daarbij goed voor leemwinning in functie van baksteenproductie. Leemontginning vinden we op vele plaatsen in het gebied terug. Vaak gaat het om lokale ontginning, in functie van de bouw van een constructie in de directe nabijheid (zie bijvoorbeeld de ontginning en de baksteenovens die bij opgravingen te Aalst Rozendreef aan het licht kwamen, *infra*). In het zuiden van het werkingsgebied, te Denderleeuw en Ninove, zijn echter een reeks grote leemontginningszones gekend die gericht zijn op grote productie en verkoop.

In de Rozendreef te Aalst werden bij archeologisch onderzoek drie baksteenovens ontdekt³⁹. De oudste is van 1364-1400, de middelste van 1420-1460 en de jongste van 1641-1688. De baksteenovens zijn daar te linken aan de nabijgelegen abdij van de Cisterciënzerinnen Ten Rozen. De geproduceerde bakstenen van de twee oudste ovens dienen voor de talrijke uitbreidingen en verbouwingen aan de abdij in de 14de en 15de eeuw. Tijdens de godsdienstoorlogen in het derde kwart van de 16de eeuw is de abdij volledig verwoest. De jongste oven is gebruikt bij de wederopbouw van de abdij.

Militaire aanwezigheid: oorlog en rampspoed vanaf de 17de eeuw

Een bijzondere categorie van erfgoed, dat vandaag enkel nog archeologisch vast te stellen is, maar waarbij het landschap wel een zeer vooraanstaande rol opeist, zijn de (tijdelijke) militaire kampen die op regelmatige basis in de streek vertoefden. Het is onmogelijk om in dit bestek in detail in te gaan op de militaire geschiedenis van de streek. Maar het is zeker vermeldenswaardig om de aandacht te vestigen op de herhaaldelijke militaire aanwezigheid van vreemde troepen in het zuiden van Oost-Vlaanderen en het werkingsgebied in het bijzonder, zeker voor de periode van de 17^e – begin 19^e eeuw. Vanaf het midden van de 17de tot de vroege 19de eeuw probeert Frankrijk immers herhaaldelijk zijn grondgebied uit te breiden. Dit leidt tot de belegering van de Zuidelijke Nederlanden en conflicten in gans Europa.

De Denderstreek is daarbij vaak het toneel van strijdgewoel. Het landschap leende zich immers uitstekend, door de hoge plateaus, de rijke landbouwgronden, maar vooral door de nabijheid van water (beekvalleien, brongebieden en meersen langs de Dender) om grote troepenmachten te laten bivakkeren gedurende langere tijd. Laat ons immers niet vergeten dat een leger op doortocht vaak meerdere tienduizenden manschappen telde,

³⁹ Verbrugge A. et al, in voorbereiding.

vergezeld van een equivalent aan paarden. Daarvoor was de nabijheid van water levensnoodzakelijk. Niet alle landschapstypes zijn daartoe geschikt. In het bijzonder de plateaus langs de linkeroever van de Dender, dooraderd door beekvalleien en voorzien van brongebiedjes, bleken daartoe uitstekende gronden. Getuige hiervan de vele militaire kaarten, dagboeken en getuigenissen in de (Franse) archieven.

Deze kampementen hebben doorgaans geen of weinig relictten in het landschap achtergelaten, maar zijn archeologisch wel bewaard, maar vaak niet herkend. Het betreft hierbij bijzonder uitgestrekte kampementen in het landschap (8 à 10 km is niet uitzonderlijk) ingeplant op de hogere gronden, waar de permanente grondwatertafel zich op grote diepte bevindt.

De legerkampen van Ninove Doorn Noord

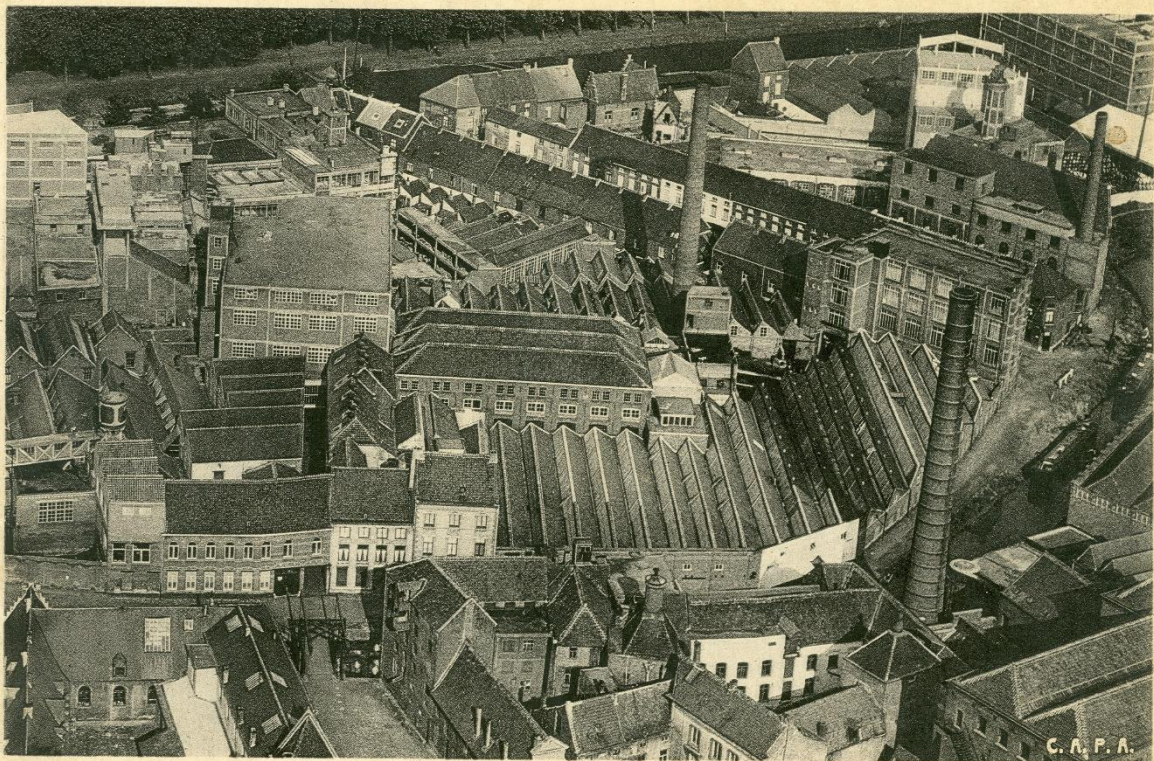
Minstens drie keer kampeert een groot leger te Doorn Noord in Ninove, waarvan twee keer een internationaal leger ("Grote Alliantie") tussen 1688-1697 tijdens de Negenjarige Oorlog tegen de Franse koning Lodewijk XIV. Tijdens de campagnes in 1692 en 1693 kiest de Alliantie Ninove als strategische kampplaats voor enkele dagen. Maar liefst 60.000 soldaten van verschillende nationaliteiten verblijven in een immens kamp van 8 km lang. Op het terrein zijn honderden vuurplaatsen teruggevonden.

Tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog van 1740-1748 strijken Franse soldaten in 1745 neer in Ninove Doorn Noord. Nu blijven ze langer en in slechte weersomstandigheden. Om zich te beschutten tegen regen, wind en koude graven ze grote ondergrondse schuilplaatsen. In deze *shelters* kunnen de soldaten zich opwarmen en eten maken. In Ninove Doorn Noord werden al een 80-tal *shelters* onderzocht.

Industrialisatie en verstedelijking (19de eeuw tot heden).

In de 19de en 20ste eeuw zal de regio ten gevolge van de industrialisatie drastische wijzigingen ondergaan. Langs de Dender en de nieuwe verkeersassen die in de 19de eeuw werden aangelegd (eerst de steenwegen, vervolgens de spoorwegen) zal zich vanaf het midden van de 19de eeuw een ganse bedrijvigheid aan manufacturen ontwikkelen. De snelle industriële groei had een geweldige impact op de stedelijke morfologie van Aalst en zorgde voor een verstedelijking van de Dendervallei, door het ontstaan van talloze fabrieken en arbeiderswijken langs de Dender. Naarmate de industriële sector toenam, nam de agrarische sector af.

De 19de en 20ste eeuw hebben een belangrijke impact gehad op het oorspronkelijke cultuurlandschap. De regio raakte gaandeweg sterk verstedelijkt en de oorspronkelijke landschappen erodeerden hierbij, vooral in het noorden van de Denderstreek. Anderzijds creëerde de industrialisatie een nieuwe vorm van erfgoed, het industrieel erfgoed. Aangezien deze panden inmiddels hun economische activiteiten grotendeels hebben verloren, bieden zich op dit vlak nieuwe uitdagingen aan, bijvoorbeeld op vlak van het behoud en de reconversie van dit industrieel verleden.

STÉ AME DES ÉTABLISSEMENTS SCHUERMANS, ALOST

*Industrialisatie op het eiland Chipka langs de Dender in Aalst,
Verz. Stadsarchief Aalst, bruikleen Van den Bossche*

Thematekst: (Post)middeleeuwse stadsontwikkeling van Aalst en Ninove

Aalst

Aalst komt voor de eerste maal voor in twee goederenlijsten van de abdij van Lobbes (868/869).

De archeologische activiteiten te Aalst hebben steeds veel aandacht opgebracht voor de middeleeuwse stadsontwikkeling. Het onderzoek naar het ontstaan en de (pre)stedelijke ontwikkeling van Aalst werd omkaderd door een hypothetisch model dat destijds door Dirk Callebaut (toenmalige NDO, Nationale Dienst voor Opgraving) werd opgesteld, op basis van een confrontatie van historische, cartografische en toponymische bronnen.⁴⁰ Volgens dit model ontwikkelde zich rond een Karolingische curtis (Villa Alost) een prestedelijke kern die in de volle middeleeuwen omweld werd. Deze in oorsprong D-vormige omwalling die aansloot op de Dender, zou volgens het model van Callebaut op een bepaald ogenblik naar het zuiden toe uitgebreid worden. Deze uitbreiding, parallel aan de Dender, heeft de Pontstraat als centrale as. Vermoedelijk ten laatste in het eerste kwart van de 13de eeuw zou de stad nogmaals uitbreiden. Het zou tenslotte nog tot de 19de eeuw duren vooraleer Aalst buiten deze laatmiddeleeuwse omwalling zou uitgroeien.

Callebaut gaf rond dezelfde periode het startsein voor archeologisch onderzoek in Aalst, wat meteen de mogelijkheid bood het hypothetische model te toetsen aan de archeologische gegevens.⁴¹ In de jaren die hierop volgden, is dit thema een belangrijk aandachtspunt gebleven bij diverse onderzoeken die in de Aalsterse binnenstad werden gevoerd.

⁴⁰ Callebaut 1983a.

⁴¹ Callebaut 1983b en 1983c.

Stedelijk Museum Aalst, het voormalige Gasthuys – © stad Aalst

Een geactualiseerde visie op de stadsontwikkeling, van de hand van Koen De Groote, en met een aantal belangrijke aanpassingen ten opzichte van het model van Callebaut, is te vinden in het *Festschrift* “Exchanging Medieval Material Culture” ter ere van Frans Verhaeghe.⁴²

In dit artikel komt duidelijk naar voor dat de lokalisering van de Villa Alost, op basis van de latere vermelding van de term Zelhof bij de stichting van het Onze-Lieve-Vrouw-Hospitaal in de 13de eeuw, moet genuanceerd worden. Zo bleek uit opgravingen op deze plaats dat de helft van de oppervlakte van dit hospitaal zich bevindt in de winterbedding van de Dender. Op basis van de archeologische gegevens is de ophoging ervan te plaatsen in de loop van de 12de eeuw. Ook het ontbreken van Karolingische vondsten spreekt een strikte lokalisering van de Villa Alost op deze plaats tegen. Integendeel, een beetje verder, ter hoogte van de Oude Vismarkt zijn enkele sporen uit de Karolingische en zelfs de Merovingische periode aangetroffen.⁴³ Ook bij opgravingen op de speelplaats van het Sint-Jozefscollege kwamen in 2009 Merovingische houtbouwpoorten aan het licht.

Voor de identificatie van de Villa Alost komt dus een veel ruimer gebied dan oorspronkelijk gedacht in aanmerking en de oorsprong ervan gaat bovendien veel verder terug in de tijd.⁴⁴ Het is pas na 1050 dat de stadswording op gang trekt onder invloed van verschillende factoren. In de eerste plaats speelt de locatie van Aalst, gelegen aan de kruising van de oude handelsroute Brugge-Keulen en de Dender, een belangrijke rol. Ook de aanwezigheid van een nieuwe heer zal vanaf 1050 een grote invloed hebben. Op dat ogenblik veroverde de Graaf van Vlaanderen immers het noordelijk landgedeelte tussen Schelde en Dender. Aalst neemt de functie van zetel van het nieuwe burggraafschap, het latere Land van Aalst, op

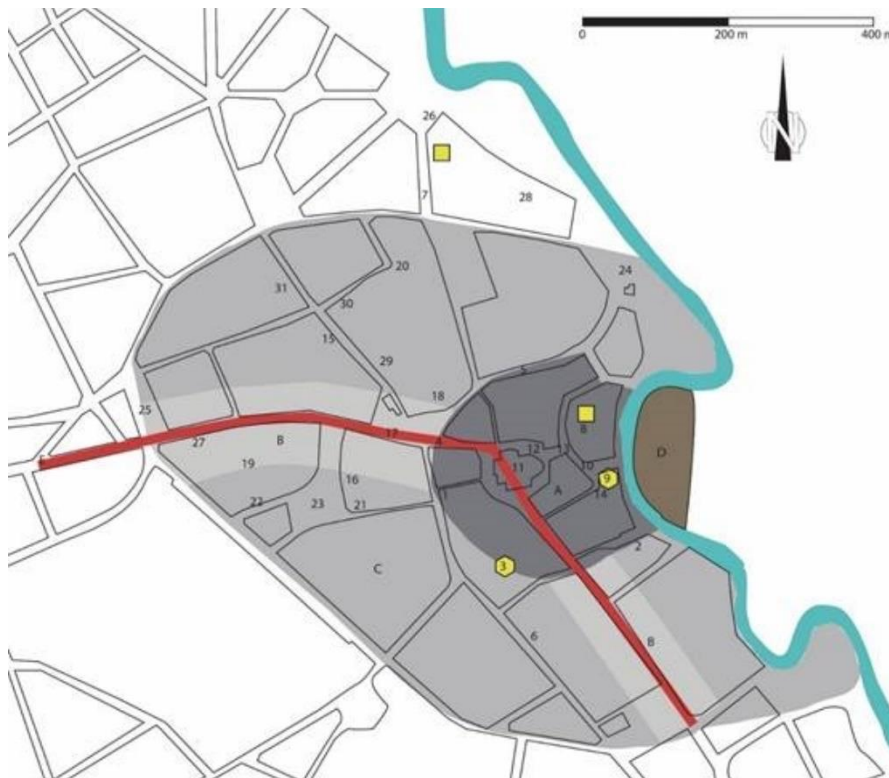
⁴² De Groote 2010, p. 249-266.

⁴³ De Groote 2010, p. 253.

⁴⁴ De Groote, Moens & Ameels 2010, p.44-45.

en de nieuwe burggraaf start met de bouw van een motte. Een combinatie van de vorige factoren zorgt voor de aantrekking van handelaars en ambachtslui die de stad in wording een nieuwe impuls geven. Deze fase verloopt zeer snel en in de loop van de tweede helft van de 11de eeuw start de bouw van de eerste D-vormige stadsomwalling. Op dit ogenblik begint de echte stadsontwikkeling.⁴⁵

De hypothese van een uitbreiding van deze eerste omwalling naar het zuiden zoals D. Callebaut suggereerde, lijkt bij opgravingen in 2008 in de Louis D'Haeseleerstraat tegengesproken te worden. Nergens op het vermoede tracé waren hiervoor aanwijzingen te vinden.⁴⁶ De herorganisatie van de zone rond de Oude Vismarkt, met onder andere de opvulling van een deel van de winterbedding van de Dender, in de tweede helft van de 12de eeuw en de bouw van de tweede omwalling vormen het sluitstuk van de stedelijke ontwikkeling.⁴⁷ De bouw van deze tweede omwalling, gesitueerd op de zogenaamde 'Wallenring', is dankzij een archeologisch onderzoek van SOLVA op het Vredeplein (2009) en Keizersplein (2013) te plaatsen in het eerste kwart van de 13de eeuw.⁴⁸

(post)middeleeuwse stadsevolutie stad Aalst, © SOLVA

A: prestedelijke kern, binnen eerste omwalling (midden 11de eeuw)

B: ontwikkeling van lintbebouwing langsheen de uitvalswegen

C: laatmiddeleeuwse stadsuitbreiding (1ste kwart 13de eeuw)

⁴⁵ De Groote 2010 p. 254-259.

⁴⁶ De Groote & Moens 2009, p. 120-122.

⁴⁷ De Groote 2010, p. 254-259.

⁴⁸ Bartholomieux et al., 2015.

Over het ontstaan van Ninove ontbreekt het ons aan bronnenmateriaal en is bijgevolg zeer weinig geweten. De oudste vermelding stamt uit 821, wanneer in een oorkonde van Keizer Karel de Vrome de schenking van een deel van *villa Neonifio* aan de abdij van Saint-Amand-Lez-Eaux beschreven wordt.⁴⁹ Het villadomein maakte toen deel uit van de Pagus Brachbatensis of de gouw Brabant.⁵⁰

Bij de interpretatie van historische gegevens in functie van de reconstructie van de stadsontwikkeling door de lokale historici wordt algemeen uitgegaan van het theoretisch model waarbij een aantal verspreide woningen in de omgeving van velden of een kouter geleidelijk aangroeien tot een kleine nederzetting.⁵¹ Dergelijke nederzettingen evolueren in de Karolingische periode (8ste- 9de eeuw) niet zelden tot een domeincentrum of villa. Over de precieze locatie van de *villa Neonifio* is er voorlopig nog geen eensgezindheid. In een artikel uit 1996 vereenzelvigt G. Vande Winkel deze Karolingische villa met het “Oude Hof” van de heren van Ninove, gelegen ten zuiden van de Graanmarkt en aan de samenvloeiing van de Dender en de Molendender.⁵² Hiermee sluit deze zich aan bij de visie die H. Vangassen reeds enkele decennia eerder formuleerde (Fig. 5).⁵³

In een aantal publicaties uit 2005 en 2008 wordt de Karolingische *villa Neonifio* echter vereenzelvigd met het Hof te Nederwijk, gelegen in de Nederwijk (Fig. 6).⁵⁴ Volgens D. Van de Perre moet de oudste bewoningskern van Ninove alsook de eerste parochiekerk dan ook hier gesitueerd worden.

Na het uiteenvallen van het Karolingische rijk (843) vormt het gebied tussen Schelde en Dender (waartoe ook Ninove behoort) het graafschap Biest en later het markgraafschap Ename. Midden 11de eeuw wordt het noordelijk deel van de mark Ename, waaronder ook Ninove, veroverd door de graaf van Vlaanderen en zien we een vervanging van Ename door Aalst als politiek centrum van het gebied tussen Schelde en Dender, hetgeen later binnen Rijksvlaanderen het Land van Aalst zal uitmaken.⁵⁵ Vanaf dit moment neemt Ninove een belangrijke strategische plaats in, gezien de ligging aan de grens met het opkomende hertogdom Brabant.

Volgens D. Van de Perre en G. Vande Winkel (Fig. 6) kan in de loop van de 9de-10de eeuw een verschuiving van locatie van de bewoningskern (van de Nederwijk naar het gebied rond de Graanmarkt) of alleszins een wijziging in het bewoningspatroon verondersteld worden. Ze stellen dat dit gebeurt onder invloed van de gewijzigde politieke situatie en verhoudingen en zijn van mening dat het bewoningspatroon verandert en dat er in heel wat nederzettingskernen in onze streken *castella recens facta* ontstaan: tengevolge van een dreiging van buitenaf (traditioneel beschouwd als de invallen van de Noormannen) worden versterkingen opgetrokken.⁵⁶ Zij sluiten zich aan bij de hypothese dat wanneer er nog geen

49 Van de Perre, 2005, p. 13.

50 Vande Winkel, 1996, p. 218.

51 Demeulemeester, 1990, pp. 117-149.

52 Vande Winkel, 1996, pp. 212-213.

53 Vangassen, 1948, pp. 59-61.

54 Van de Perre, 2005, p. & Van de Perre & Vande Winkel, 2008, p. 51

55 Vande Winkel, 1996, p. 218 & Van de Perre & Vande Winkel, 2008, p. 52.

56 Vande Winkel, 1996, p. 204-205.

sprake is van een geconcentreerde bewoningskern en zich een oprichting van vluchtburgen voordoet en dat er bij reeds bestaande pre-stedelijke bewoningskernen een aarden versterking wordt gebouwd.

*Ontwikkeling van Ninove volgens H. Vangassen en G. Vande Winkel.
(bron: Google maps)*

- 1: De Nederwijk
- 2: Villa Neonifio (8ste-9de eeuw)
- 3: Halvekringversterking (9de-10de eeuw)
- 4: Uitbreiding langs de Bever- en Burchtstraat (11de-12de eeuw)
- 5: Mottekasteel (omstreeks 1100)
- 6: Abdij (1157)
- 7: Uitbreiding en bouw stadswal (13de en 14de eeuw)

Ontwikkeling van Ninove volgens D. Van de Perre.

- 1: De Nederwijk en de villa Neonifio (8ste-9de eeuw) (bron: Google maps)
- 2: Halvekringversterking (9de-10de eeuw)
- 3: Uitbreiding langs de Bever- en Burchtstraat (11de-12de eeuw)
- 4: Mottekasteel (omstreeks 1100)
- 5: Abdij (1157)
- 6: Uitbreiding en bouw stadswal (13de en 14de eeuw)

Ontwikkeling van Ninove volgens W. Wouters en J. Peersman (bron: Google maps)

*1: Gebied omsloten door eerste omwalling
2: Mottekasteel (omstreeks 1100)
6: Abdij (1157)*

Deze versterkingen zouden vaak nog terug te vinden zijn in de huidige stadsplattegrond in de vorm van een circulair of semi-circulair patroon. In het geval van Ninove gaan D. Van de Perre en G. Vande Winkel (Fig. 6) uit van de oprichting van een vluchtburch in de vorm van een halvekringversterking. Over de precieze locatie van deze versterking zijn de geschiedschrijvers het niet altijd eens. In hun laatste publicatie plaatsen D. Van de Perre en G. Vande Winkel deze halvekringversterking binnen de benedenloop van de Beverbeek en de Molendender-Dender, waarbij een kunstmatig aangelegde gracht ten westen van het Oudstrijdersplein de versterking vervolledigde.⁵⁷ De huidige Graanmarkt, de Lange Muntstraat en het Oudstrijdersplein vormen in dit geval de kern van de versterking.

Naar aanleiding van de publicatie van een opgravingsverslag formuleerden W. Wouters en J. Peersman hun visie op de lokalisatie van deze versterking (Fig. 7). Zij plaatsen deze ten noorden van de Graanmarkt, binnen de grenzen van de Kaardeloodsstraat en de De Deynstraat. Ook toponymische gegevens (Oude Vesten) wijzen volgens beide auteurs op het bestaan ervan.⁵⁸

Deze evolutie in het bewoningspatroon betekent een continuïteit in de bewoning wanneer we het "Oude Hof" als de Karolingische hoeve beschouwen (conform Vangassen en Vande Winkel), maar duidt op een discontinuïteit wanneer we het Hof te Nederwijk als de oudste bewoningskern zien (conform Van de Perre). Beide theorieën zijn het er evenwel over eens dat de versterking gecontroleerd werd door een lokale autoriteit, in dit geval de grootgrondbezitters van de Karolingische villa. Vanaf de 2de helft van de 11de eeuw worden deze Heren van Ninove vazal van de Graaf van Vlaanderen en krijgen ze van hem de heerlijkheid Ninove in leen. Bovendien behoren ze als stalmeesters van de graaf tot de meest invloedrijke adellijke geslachten van Vlaanderen.⁵⁹

⁵⁷ Van de Perre & Vande Winkel, 2008, p. 52.

⁵⁸ Wouters & Peersman, 1993, p. 340.

⁵⁹ Van de Perre & Vande Winkel, 2008, p. 52.

Het plan van Sanderus met aanduiding van de "Oude Vesten" (ca. 1640)

Binnen de visie van D. Van de Perre betekent dit dat de Heren van Ninove een tweede hof oprichten, ditmaal met een residentiële in plaats van een landbouweconomische functie: het "Oude Hof" gelegen aan de Graanmarkt.⁶⁰

Volgens D. Van de Perre (Fig. 6), G. Vande Winkel en H. Vangassen (Fig. 5) evolueert in de loop van de 11de eeuw de versterking verder tot de kern van de Middeleeuwse heerlijkheid: er wordt een beperkte marktfunctie toegekend en de opkomst van belangrijke landwegen die door de nieuwe omwalde bewoningskern lopen zorgen voor strategische belangen. Ook de ligging van Ninove aan de grens van het graafschap Vlaanderen verhoogde het belang van de omwalde stadskern. In de loop van de 11de en 12de eeuw breidt volgens hoger vernoemde auteurs de bewoning nog verder uit langs de Beverstraat en de Burchtstraat (Fig. 5 en 6). Om deze nieuwe bewoning eveneens te beschermen wordt achter de huizen een eerste stadsomwalling aangelegd. Het is in dit kader dat volgens hen het toponiem "Oude Vesten" moet gesitueerd worden.⁶¹ Een deel van deze gracht is nog te zien op het plan van Sanderus (ca. 1640) (Fig. 8).

In de 12de eeuw krijgen we twee nieuwe elementen in de stadsontwikkeling. De Heren van Ninove richten rond 1100 een versterkte burcht op buiten de omwalde stadskern (Fig. 5, 6 en 7). Het betreft een mottekasteel op de rechteroever van de Dender, een strategisch zeer belangrijke plaats bij de grens met Brabant. In 1114-1119 stichten deze Heren van Ninove tevens een klein seculier kapittel in de parochiekerk van de Nederwijk, dat in 1137 omgevormd wordt tot een premonstratenzer abdij. In 1157 verhuist deze abdij naar een hoger gelegen gebied ten noorden van de stad.⁶² Op deze wijze heeft Ninove in de 12de eeuw volgens D. Van de Perre en G. Vande Winkel een drieledige bewoningsstructuur: de omwalde stadskern rond de Graanmarkt, de burchtsite op de rechteroever van de Dender en de abdijsite in het noorden.

⁶⁰ Van de Perre & Vande Winkel, 2008, p. 52.

⁶¹ Vangassen, 1960, p. 45-47 ; Van de Perre & Vande Winkel, 2008, p. 53.

⁶² Vangassen, 1960, p. 50-59; Van de Perre & Vande Winkel, 2008, p. 53.

In de loop van de 13de en 14de eeuw worden de onbewoonde gebieden tussen deze drie kernen verder opgevuld. De aanzet hiertoe wordt gegeven met het verleggen van de parochiekerk van de Nederwijk naar de nieuwe abdijsite, ten oosten van de abbatiale kerk.⁶³ Langs de Burchtstraat wordt in de 13de eeuw een hospitaal⁶⁴ en een begijnhof gesticht en in de 14de eeuw krijgen we de opkomst van de stedelijke schuttersgilden. Een tweede omwalling wordt aangelegd en deze omsluit zowel de burcht als de abdij.⁶⁵

63 Vangassen, 1960, p. 64-65; Van de Perre & Vande Winkel, 2008, p. 56; Berkens, M. & Klinkenborg, S., 2008, p. 4-5.

64 Vangassen, 1960, p. 67-72.

65 Vangassen, 1960, p. 65-67; Van de Perre & Vande Winkel, 2008, p. 56-57.

Thematekst: het Land van Aalst

Het grondgebied van het Land van Aalst behoorde oorspronkelijk tot de oude pagus Brabant. Dit was één van de vele gouwen waarin de Merovingers het Frankische rijk tijdens de 9de eeuw hadden ingedeeld. Na de val van Ename in 1034 werd de grens tussen Vlaanderen en het Duitse keizerrijk omstreeks 1050 opgeschoven van de Schelde tot aan de Dender. Het grondgebied tussen beide rivieren, kwam nu in handen van de Vlaamse graaf, en werd Rijks-Vlaanderen. De Dendersteden en de Dendervallei werden plots grensgebieden. Het bestuurlijk centrum werd verplaatst van Ename aan de Schelde naar Aalst aan de Dender, dat de bestuurlijke hoofdplaats van het Land van Aalst zal worden. In deze periode komen ook de talrijke Dendermottes tot ontwikkeling, die als een snoer langsheen de Dender worden opgericht⁶⁶. Een inplanting van een (motte)kasteel op of nabij een waterweg garandeerde de controle over het transport te water. Dit werd bovendien vaak gecombineerd met een inplanting nabij een oversteekplaats van een handelsweg over deze beek of rivier. Een mooi voorbeeld van zulke inplanting is de Kasteelberg in Denderleeuw, centraal in de Dendervallei. De intentie om lokale of regionale handelswegen te beheersen blijkt een constante. Deze waterlopen hadden vaak ook een grenskarakter. Opvallend is dat de mottes langs de Dender in regel erg groot zijn uit en wellicht een uitgesproken militair karakter hadden⁶⁷.

In de opvolgingsstrijd die losbarstte na de moord op Karel de Goede, graaf van Vlaanderen, in 1127 te Brugge koos Iwein, heer van Aalst, de zijde van Diederik van den Elzas. De beslissende slag in 1128 te Aalst bij de Hertshaag werd gewonnen door van den Elzas en het is allicht in deze context dat Aalst zijn eerste stadsrechten ontving. Vooral vanaf 1165 toen de bezittingen van het huis van Aalst in eigendom van de Vlaamse graaf kwam, werd Aalst zijn steunpunt in dit gebied.

De oudste bron waarin “terra de Alost” of Land van Aalst wordt vermeld, dateert van 1209. Belangrijke uitbreidingen van het Land van Aalst waren Ninove in 1299 en Geraardsbergen in 1299. Vanaf dan werd er gesproken van de twee steden en het Land van Aalst (Aalst en Geraardsbergen) dat verder bestond uit 5 baanderijen (Boelare, Gavere, Rode, Schorisse en Zottegem). De leden van het hoofdcollege van het Land van Aalst hadden een hoofdzakelijk administratieve functie en vergaderden en logeerden te Aalst in het Landhuis.

Tijdens het Ancien Régime was het Land van Aalst één der belangrijkste kasselrijen van het graafschap Vlaanderen. In de 18de eeuw was het op fiscaal gebied belangrijker dan het Vrije van Brugge of dan Gent.

66 De Decker S., 2002.

67 Callebaut et al., 2010, Onderzoeksbalans, Aarden versterkingen

Thematekst: de economische ontwikkeling en industrialisatie van de Denderstreek

Terwijl enerzijds de Dender zelf steeds een factor van eenheid was in de streek, blijkt anderzijds dat de economische ontwikkeling historisch helemaal geconditioneerd werd door de wegen van oost naar West, die de Denderstreek nog steeds doorsnijden.

De sterke groei van de stad Aalst in de 11de-12de eeuw bijvoorbeeld was naast de toename van de landbouwproductie te danken aan haar goede commerciële ligging aan de Dender en de weg Brugge-Keulen. Een noemenswaardig economisch leven in de streek ontstond tijdens de 12de-14de eeuw (vlascultuur, lijnwaadfabrikatie, lakennijverheid). Niettegenstaande sommige crisisperiodes ontwikkelde de streek zich tijdens de periode van de 15de tot de 18de eeuw (vlasteelt, lijnwaadfabrikatie, hopteelt en -handel, tabaks- en koolzaadcultuur).

De oorlogen en het buitenlandse protectionisme ruïneerden echter gedeeltelijk de economische activiteiten. Vooral de uitschakeling van de vlasindustrie door de gemechaniseerde nijverheid zorgde in de 19de eeuw voor de donkerste jaren in de geschiedenis van de Denderstreek.

Reeds in de 18de eeuw ging de streek ook een rol spelen als contactgebied tussen het grondstoffen producerende Wallonië en de in Vlaanderen ontluikende manufacturen. Belangrijke aanpassingen aan het weggennet tijdens de 18de eeuw zoals de gekasseide wegen Brussel-Aalst-Gent en Brussel-Dendermonde speelden een belangrijke rol in de handel. Pas tijdens de Hollandse periode werden ook Ninove en Geraardsbergen ontsloten via staats- en provinciale wegen. Tot ver in de 19de eeuw bleef de Dender een belangrijke verkeerstechnische rol spelen, vooral stroomafwaarts. De kanalisatie van de bovenloop werd echter lange tijd vermeden omdat talloze molens die gebruik maakten van het Denderwater daardoor zouden verdwijnen. Dit alles bracht met zich mee dat de streek pas vrij laat van moderne wegen werd voorzien. Zo verbond de Dender- en Waesspoorlijn (1851) met haar markante architectuur enerzijds Ath met Lokeren (o.a. via Ninove, Denderleeuw, en Aalst) en anderzijds Brussel met Gent (o.a. via Denderleeuw, Aalst en Lede).

Nieuwe nijverheden vestigden zich in de tweede helft van de 19de eeuw langsheen deze nieuwe en verbeterde verkeersassen. De productie was voornamelijk gericht op textiel, kleding en schoenen (Aalst in het bijzonder), bouwmaterialen, voeding, drank, meubelen, lucifers (Ninove), machines en chemicaliën. Omgekeerd evenredig met de industriële groei, werd de agrarische sector in de streek steeds kleiner. De hopteelt en bloemeteelt ten noorden en westen van Aalst was tot in de tweede helft van de 20ste eeuw vermeldenswaardig. De bloemen- en boomkwekerijen ten westen van Lede blijven tot op heden belangrijk. De snelle industriële groei had een geweldige impact op de stedelijke morfologie van Aalst door het ontstaan van talloze fabrieken en arbeiderswijken langs de Dender. Verschillende bedrijven zoals kousenfabriek Bonnetterie Bosteels (van het merk DuParc) of lederfabriek Schotte werden nationale marktleiders. In de tweede helft van de 20ste eeuw gingen deze industrieën echter teloor door concurrentie van lageloonlanden. De streek kreeg steeds meer de functie van woongebied van arbeiders en bedienden die in Brussel tewerkgesteld zijn.

D. Gemeenschappelijk erfgoedpakket

Inventarissen

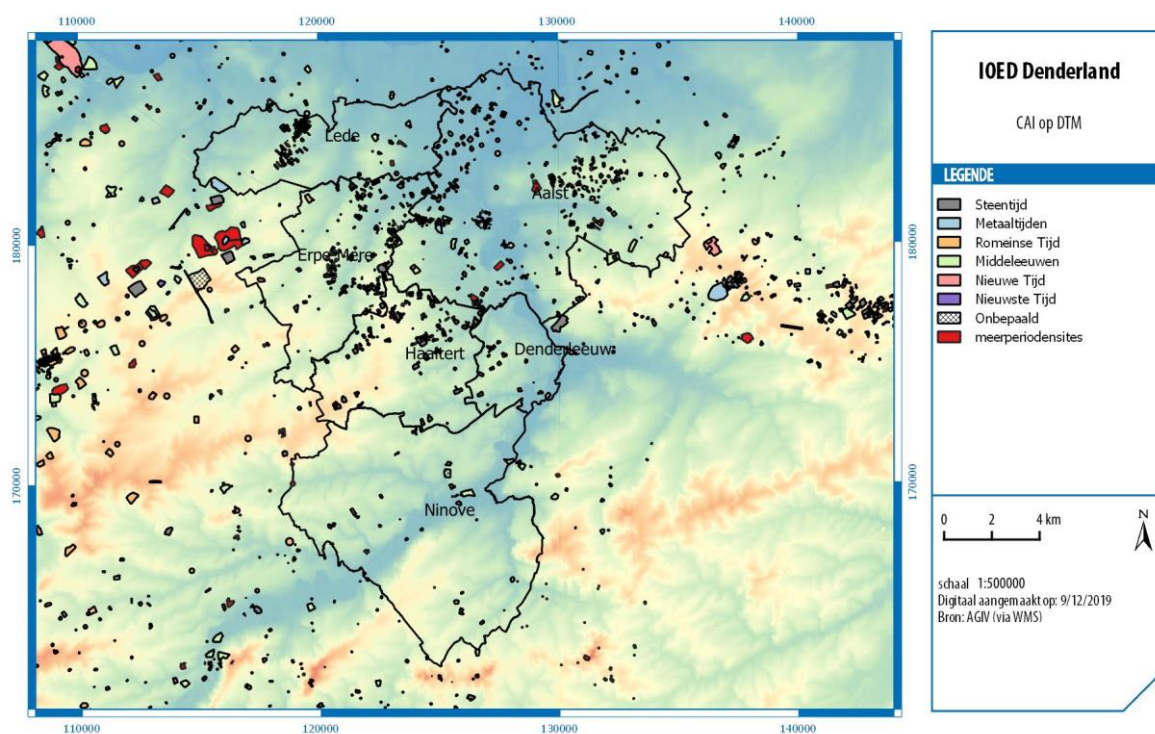
De inventaris van het bouwkundig erfgoed biedt een brede kijk op wat er aanwezig is in deze regio. In de inventaris zijn een brede waaier van objecten opgenomen. Dit gaat uiteraard over religieuze objecten zoals kerken en kapellen, maar ook over verschillende types woonhuizen, industrieel erfgoed,...

Het landschappelijk erfgoed wordt voornamelijk beschreven door de landschapsatlas, de inventarisatie van houtige beplantingen. De landschapsatlas is een inventaris van alle relict en getuigen van traditionele landschappen met een erfgoedwaarde. Houtige beplantingen met erfgoedwaarde omvatten een breed pallet aan houtig erfgoed. Het gaat hier dikwijls om bomen met een speciale betekenis (vredesbomen, kruispuntbomen,...) of bomen met een specifieke vorm die dikwijls wijst op een typisch menselijk ingrijpen (knotbomen, etagebomen). Ook het geheel van beplantingen kan typisch zijn zoals hagen die gebruik werden als veekering.

De Centraal Archeologische Inventaris (CAI) omvat alle gekende archeologische gegevens of indicaties. Hieronder ressorteert een zeer brede waaier, gaande van individuele prospectievondsten tot volledige opgravingen. Een belangrijk verschil met de bovenvermelde inventarissen is dat deze inventaris weergeeft wat gekend is, maar alsdusdanig geen uitspraak doet over wat nog in de ondergrond zit. Daarnaast bestaan er ook de archeologische zones. De archeologische zones omlijnen een gebied op basis van archeologische en historische motivering, waarvan met grote waarschijnlijkheid verondersteld wordt dat deze belangrijke archeologische erfgoedwaarden kunnen bevatten. Archeologische zones hebben een belangrijke consequentie in die zin dat er andere normen gelden in het kader van een aanvraag van omgevingsvergunning.

In totaal zijn voor de regio 1410 objecten opgenomen in de inventaris onroerend erfgoed. Onderstaande tabel geeft een overzicht per gemeente en per inventaris.

	Beschermd			Vastgesteld			Niet beschermd/niet vastgesteld		
	Archeologisch	Bouwkundig	Landschappelijk	Archeologisch	Bouwkundig	Landschappelijk	Archeologisch	Bouwkundig	Landschappelijk
stad/gemeente									
Aalst		119	61	1	261	1		151	23
Denderleeuw		5	1		29			24	
Erpe-Mere		30	2		55			20	2
Haaltert		13	2		42			32	3
Lede		14	1		74	1		22	13
Ninove		85	8	1	211	3		83	17
Eindtotaal		266	75	2	672	5		332	58

Uittreksel uit de Centraal Archeologische Inventaris met aanduiding van alle periodes

Thema's

In wat volgt worden de onroerend erfgoedobjecten besproken per thema (landschappelijk erfgoed en bouwkundig erfgoed). Elk thema is verder onderverdeeld in subthema's. Zo wordt bijvoorbeeld bij bouwkundig erfgoed het religieus erfgoed apart behandeld. Erfgoedobjecten kunnen dikwijls bij verschillende subthema's ingedeeld worden. Een burgerhuis met gevelkapel kan zowel bij subthema woningen ingedeeld worden als bij subthema religieus erfgoed.

Om de subthema's te beschrijven worden de objecten nog eens onderverdeeld. Voor religieus erfgoed is dat o.a. kapellen, kerken, abdijen,... Ook hier is overlap mogelijk. Daarom wordt steeds gewerkt met twee types grafieken. De eerste geeft de absolute cijfers weer per gemeente. De tweede geeft de verhoudingen van de verschillende soorten objecten weer. Deze laatste om een indruk te geven van de belangrijkste types objecten en de spreiding ervan binnen het werkingsgebied.

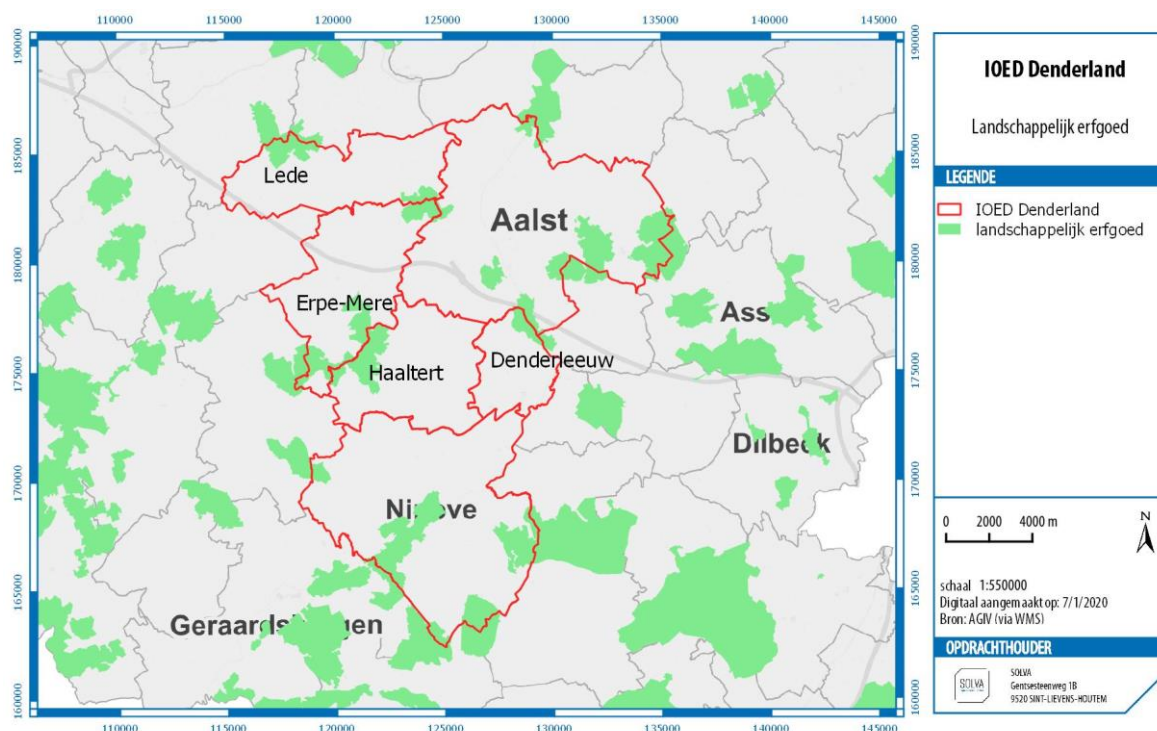
Verder zal ook nog blijken dat bijvoorbeeld er op vlak van bouwkundig erfgoed relatief weinig objecten voorkomen in de inventaris. Er zou bijvoorbeeld kunnen verwacht worden dat er vrij veel industrieel erfgoed aanwezig is in deze regio, maar dit wordt niet weerspiegeld in de inventaris. Het is daarom belangrijk te vermelden dat het arrondissement Aalst een van de eerste regio's was die geïnventariseerd werden. Dat is nu ongeveer 40 jaar geleden. Een aantal typologieën, zoals industrieel erfgoed of architectura minor, kwamen in die tijd niet in aanmerking. Monumentenzorg is een discipline die heel snel geëvolueerd is in de afgelopen decennia. Vandaag de dag kijken we met een andere blik naar industrieel erfgoed of naar modernistische architectuur dan 40 jaar geleden. Dit

toont alleszins aan dat deze vastgestelde inventaris ondertussen dringend aan een grondige actualisatie en zelfs herinventarisatie toe is.

Landschappelijk erfgoed

- Landschappen

Onderstaande tabel en kaart van het werkingsgebied geeft de landschappen die opgenomen zijn in de inventaris van onroerend erfgoed weer.

Landschappelijk erfgoed in Denderland

Landschap	Gemeentes
Vallei van de Molenbeek tussen Herzele en Mere	Erpe-Mere, Haaltert, Herzele
Honegem - Solegem	Aalst, Erpe-Mere, Lede
Welle- en Kapellemeersen	Aalst, Affligem, Denderleeuw
Kluisbos, Faluintjes en Abdij van Affligem	Aalst, Affligem
Neigembos en Onze-Lieve-Vrouw Lombeek met valleien van Berchembos- en Hunselbeek	Gooik, Lennik, Ninove, Roosdaal
Vallei van de Serskampse Beek	Lede, Wetteren, Wichelen
Osbroek	Aalst
Sint-Antelinks en Duivenbos	Herzele, Ninove
Dendervallei tussen Idegem en Ninove en het Geitebos	Geraardsbergen, Ninove
Kravaalbos en omgeving	Aalst, Asse, Opwijk

Kongoberg	Galmaarden, Geraardsbergen, Ninove
Kasteeldomein van Steenhault en omgeving	Galmaarden, Gooik, Ninove

Het gebied wordt algemeen gekenmerkt door verschillende landschappen.

Heel belangrijk is natuurlijk de Dendervallei zelf (**Dendervallei tussen Idegem en Ninove en het Geitebos**). Deze loopt van Zuidwest naar Noordoost, met zeker in het Noordoostelijk deel alluviale vlakke. In de andere richting is er een overgangsgordel tussen de valleien. Vanaf daar is er ook meer reliëf. Rond de Dender is de verstedelijking zeer groot en concentreerde zich ook de eerste industrie.

Langs Dender bevinden zich enkele waardevolle biotopen zoals **Wellemeersen** en **Osbroek**.

Dwars op de Dender (aan zuidwestelijke kant) liggen veel beekvalleien (bijvoorbeeld **Vallei van de Molenbeek tussen Herzele en Mere**, maar ook **Vallei van de Serskampse Beek**, die wel rechtstreeks uitmondt in de Schelde), dikwijls met verschillende watermolens (toponiem Molenbeek). De vallei van de Molenbeek heeft bijvoorbeeld verschillende boven- en onderslagmolens. De valleien worden gekenmerkt door o.a. bronbosjes, kwelzones en weilanden met perceelsrandbegroeiing.

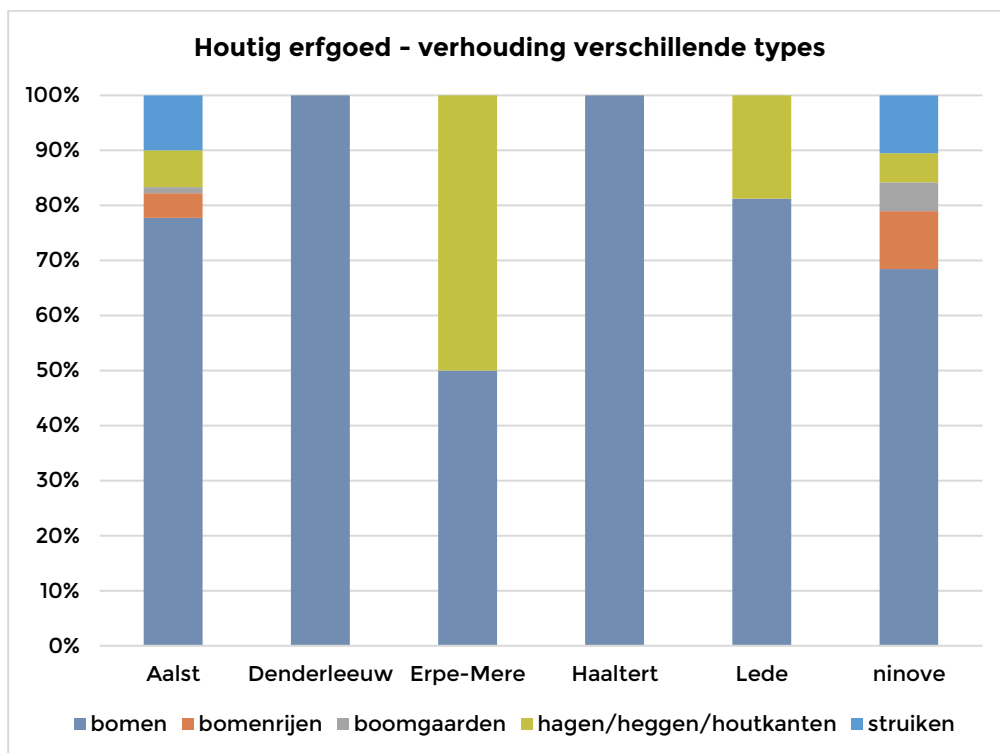
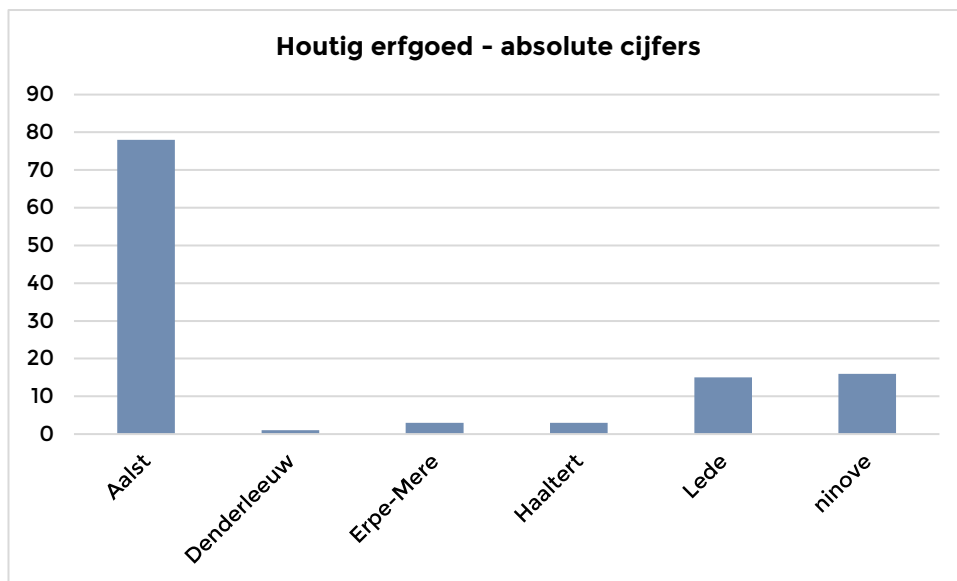
Kravaalbos (**Kravaalbos en omgeving**) is een belangrijk bos voor de streek en is al onderwerp van verschillende projecten.

In de regio zijn ook twee holle wegen opgenomen in de inventaris: **Diepe Straten** in Haaltert en Ninove en **holle weg Puitenkasj** in Ninove)

- **Houtig erfgoed**

Er zijn 116 houtig erfgoed-objecten opgenomen in de inventaris. Het grootste deel daarvan ligt in Aalst.

Merendeel van deze objecten zijn bomen die dikwijls omwille van hun leeftijd, vorm (knotbomen, etagebomen, leibomen) of betekenis (hoekbomen, kapelbomen, vredesbomen, welkomstbomen, kruispuntbomen, kruisbomen, spijkerbomen, vrijheidsbomen) een bepaalde waarde hebben.

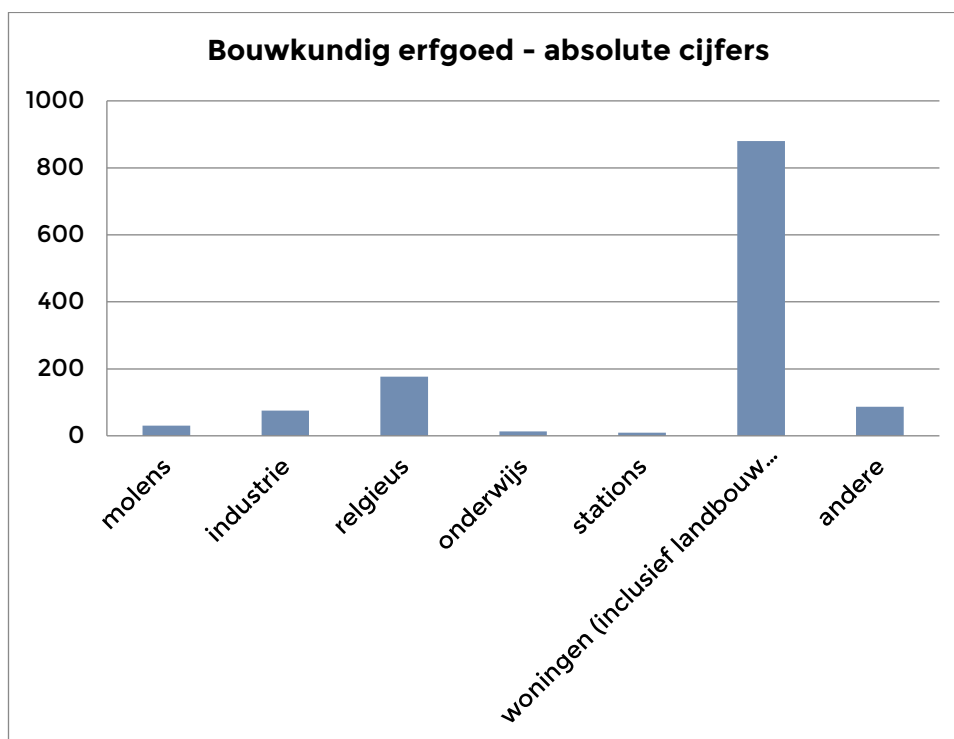
12 elementen staan gecatalogeerd als houtkanten, hagen of veekeringen

Er staan 2 boomgaarden in de inventaris: één behoort tot **“Neigembos en Onze-Lieve-Vrouw Lombeek met valleien van Berchembos- en Hunselbeek”** in Ninove, andere tot **Domein Ronsevaal** in Aalst.

Opmerkelijk, er zijn ook enkele topiary: vb: Geschoren hulst in de vorm van een hooimijt; Parasolvormig geschoren buxus op stam; Parasoltaxus.

Bouwkundig erfgoed

In onderstaande tabel werd het bouwkundig erfgoed ingedeeld in verschillende thema's die voor de regio van de regio Denderland het meest relevant zijn. In deze tabel is aan elk object arbitrair een typering toegekend. Zo zijn er meer objecten getypeerd als woning dan de 880 die aangegeven wordt in de figuur. Als een woning echter ook getypeerd werd als industrieel erfgoed, dan zal deze, voor deze figuur, eerder bij het industrieel erfgoed ingedeeld worden. Belangrijker dan de absolute cijfers is eerder de verhouding van de typering.

In totaal zijn 1271 bouwkundig erfgoedobjecten in de inventaris opgenomen. Voor deze analyse hebben we dit ingedeeld in molens, industrie, religieus, onderwijs, stations, woningen (inclusief landbouw gerelateerde woningen). Objecten die hieronder niet konden gecatalogeerd worden vielen onder “andere”.

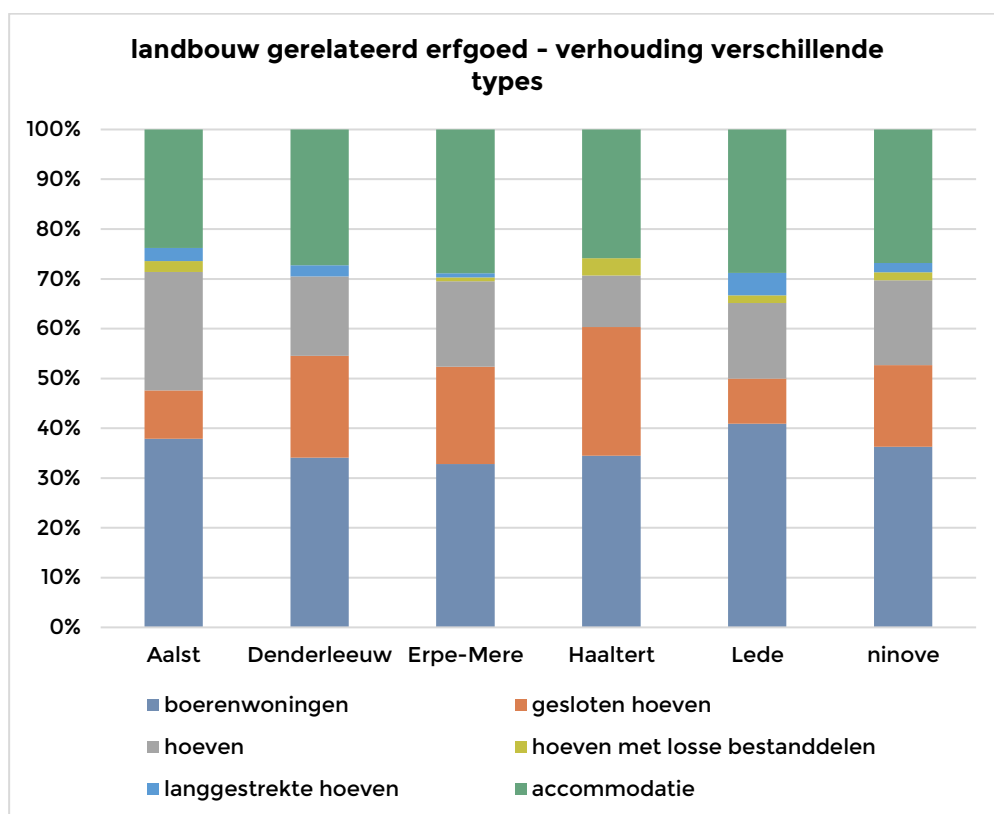
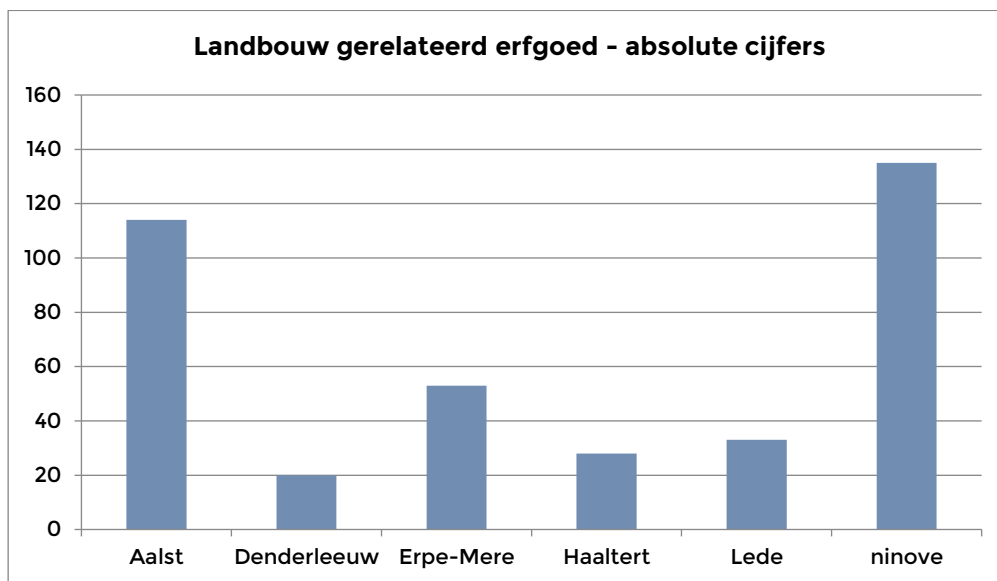
Het grootste aandeel van het geïnventariseerd bouwkundig erfgoed zijn woningen, waarvan minstens 40% landbouw gerelateerd is (dit type erfgoed wordt daarom ook apart besproken). Daarnaast neemt religieus erfgoed een belangrijke plaats in. Zoals reeds vermeld, is tegen alle verwachting in het geïnventariseerd industrieel erfgoed vrij beperkt in deze regio.

- Landbouwgerelateerd erfgoed

De bodem in de regio bestaat uit vruchtbare en homogene gronden. Dit heeft er in het verleden toe geleid dat er een groot aantal nederzettingen gevestigd werden. Landbouw

is belangrijk geweest voor de regio. Tot midden 19de eeuw was de nijverheid die zich hier ontwikkelde (vnl. vlas) in belangrijke mate vervlochten met de landbouw.

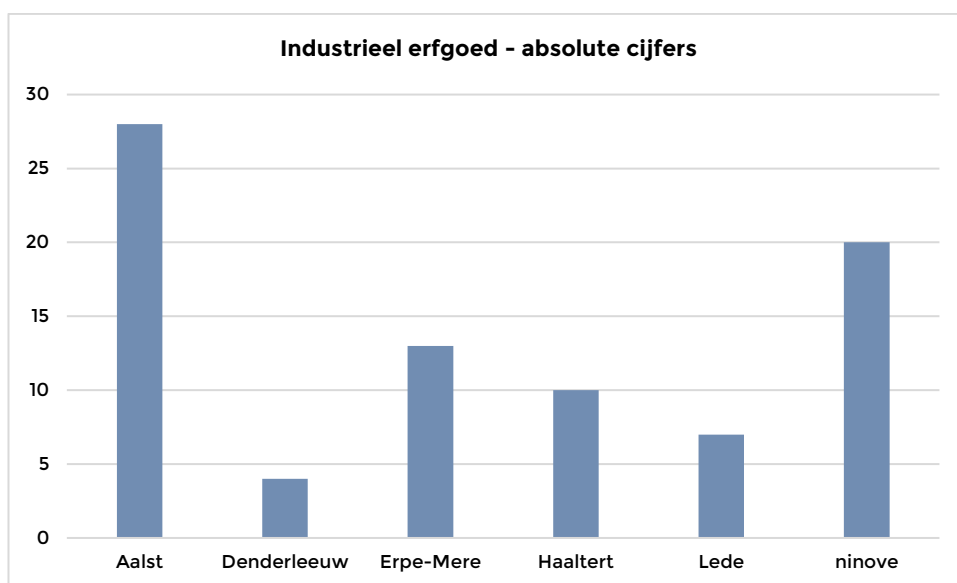
Erfgoed gerelateerd aan landbouw (383 objecten) betreft voornamelijk boerenwoningen en het grootste deel van deze boerenwoningen zijn gewone hoeves. In de tweede grafiek is te zien dat er een aantal typische vormen aanwezig, zoals gesloten hoeven (typisch voor leemstreek), lang gestrekte hoeven en hoeven met losse bestanddelen (eerder typisch voor de zandstreek). Aangezien de regio in de zandleemstreek ligt, hoeft de aanwezigheid van deze verschillende types niet te verwonderen.

Het grootste deel van deze objecten dateren van de 19de eeuw en deels ook uit de 18de eeuw. Er zijn echter hoeves die al aanwezig waren voor deze periode. Zo werd **Hof te Ruysbroeck**, een semigesloten hoeve, opgericht door de Norbertijnerabdij van Ninove in 1140.

- Industrieel erfgoed

De streek van de Dendervallei wordt gekenmerkt door zijn industrie, die voornamelijk in de 19de eeuw ontstond.

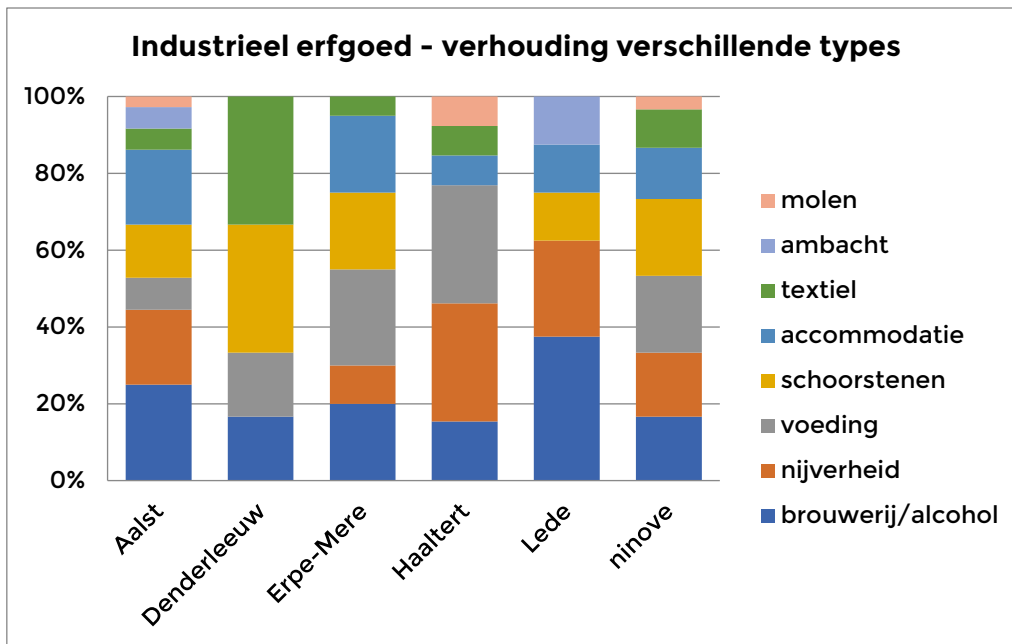

Niet onlogisch zijn het voornamelijk de steden Aalst en Ninove die het grootste aantal erfgoedobjecten hebben die gerelateerd zijn aan industrie.

In elke gemeente kwamen brouwerijen voor. Verschillende waren vrij klein en gekoppeld aan boerderijen of dorpswoningen (bijvoorbeeld een **dorpswoning met brouwerij** in de Molenstraat in Haaltert). Er zijn restanten van grotere brouwerijen en mouterijen (**Stoommouterij en -brouwerij De Engel** in Ninove). Hieraan gekoppeld zijn ook nog interessante installaties bewaard gebleven zoals de stoommachine in de **brouwerij Slagmuylder** in Ninove.

Daarnaast zijn ook nog verschillende objecten terug te vinden die verwijzen naar de voedingsnijverheid (voornamelijk maalderijen) en textielnijverheid. Ook van de tabaksteelt zijn nog restanten.

Het valt echter op dat, ondanks het belang van verschillende nijverheden in het verleden (zoals de textielsector en tabaksteelt) er vrij weinig materiële evidentie terug te vinden is.

Gekoppeld aan de industrie ontwikkelde zich een belangrijk spoornetwerk in de streek. Wat hierbij opvalt zijn de stations langs de Dender- en Waes-spoorlijn (1851). Architect van de lijn was J.P. Cluysenaar. Hij streefde er bij het ontwerpen van de stations naar om de architectuur aan te passen aan het lokale karakter.

Verschillende stations langs deze lijn zijn opgenomen in de inventaris: **spoorwegwachthuisje van Denderleeuw, spoorwachthuisje van Lede, station van Ninove en station van Aalst.**

Typisch in deze regio zijn ook de schoorstenen, of de belforten van de arbeiders, die bewaard gebleven zijn. Dikwijls zijn deze gekoppeld aan brouwerijen, mouterijen of stokerijen.

- Kastelen

In de regio bevinden zich verschillende geïnventariseerde kastelen en kasteeldomeinen. Deze zijn uitsluitend te vinden in Aalst en Ninove.

- Kasteeldomein van Steenhout (Ninove); 1610; omgeven door kasteeldomein en terug gaand op een site met middeleeuwse kasteelmotte.
- Kasteel van Voorde (Ninove): eerste vermelding in 14de eeuw
- Kasteel van Regelsbrugge (Aalst) 1935
- Kasteeldomein (+kasteel) van Gijzegem (Aalst) slot eerst vermeld in 1209
- Kasteeldomein Terlinden (Aalst)
- Hoezebeekhoeve (kasteelhoeve) (Aalst)

Van sommigen gaat de geschiedenis terug tot de middeleeuwen zoals het **kasteeldomein van Steenhout** in Ninove, waar op site een middeleeuwse kasteelmotte te vinden is. Het **kasteeldomein van Gijzegem** in Aalst wordt voor het eerst als "Slot" vermeld in 1209.

Andere kastelen, zoals **kasteel van Regelsbrugge**, zijn vrij recent en werden gebouwd door industriëlen.

Zeker de combinatie van kasteel en kasteeldomein (met walgrachten, dreven,...) zijn vanuit erfgoed oogpunt zeer interessant.

- Religieus erfgoed

Zeker in het verleden maakte religie een onderdeel uit van het dagelijkse leven. In deze regio is dat niet anders. In totaal komen 186 objecten in de inventaris voor die aan religie kunnen gekoppeld worden.

type	Aalst	Denderleeuw	Erpe-Mere	Haaltert	Lede	Ninove	Eindtotaal
abdijen						1	1
beelden	8		1		1	1	11
calvariebergen	4		3				7
kapellen	35	2	14	11	9	38	109
kerken	18	3	8	4	6	15	54
kerkhoven	5	2	5	3		11	26
kloosters	11		1	1		2	15
kruisen	1			2		1	4
andere	7		2		1	3	13
Eindtotaal	67	5	24	18	15	56	186

Vanzelfsprekend zijn de vele kerken op de lijst. Ook opvallend is de grote hoeveelheid kapellen, voornamelijk in Aalst en Ninove. Merendeel van deze kapellen zijn betreedbare kapellen.

Veel kloosters zijn verdwenen na de Franse revolutie. De meeste kloosters of restanten ervan dateren dan ook van in de 19de eeuw, toen de kloosterorden weer opkwamen.

Het **Onze-Lieve-Vrouwhospitaal** in Aalst is hierbij wel het vernoemen waard. De geschiedenis van dit fraai complex gaat terug tot in 1236. Dit pand werd in die periode afgestaan voor de oprichting van een ziekenhuis. In de loop der jaren is hier o.a. een klooster aan toegevoegd.

Er komt ook één abdij voor in de inventaris: **Abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus** in Ninove. Deze werd in 1137-1138 gesticht door de Norbertijnen. Van de voormalige abdijsite resteren nog de Onze-Lieve-Vrouwekerk, ingangspoort, priorij, veldpoort en watermolen.

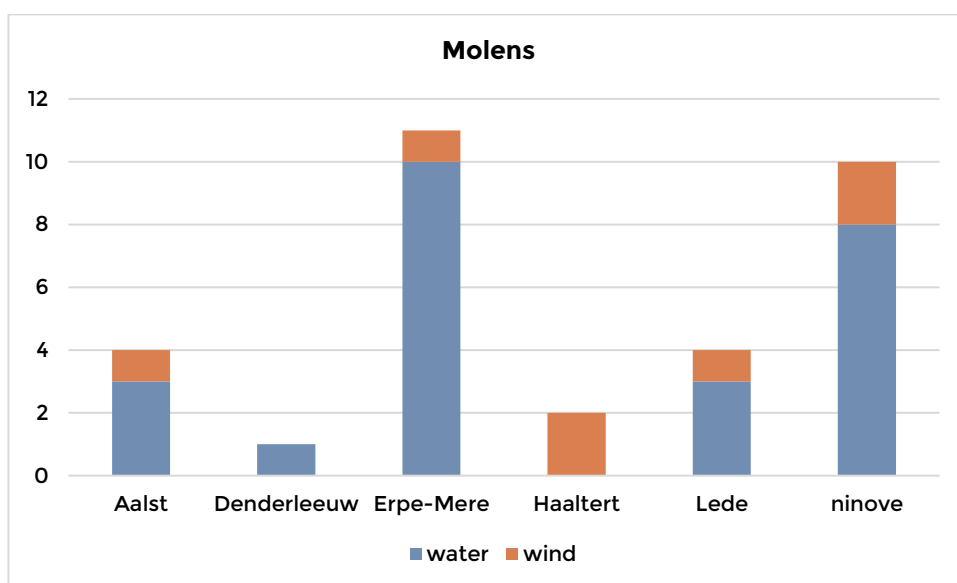
De abdij van Affligem zelf ligt niet in het afgebakende gebied, maar een groot deel van de tuinen ligt in Meldert (Aalst) en is daar beeldbepalend.

Abdy van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus te Ninove, © Erfgoed Denderland

- Molens

De regio is rijk aan molens. Windmolens (7) maar zeker ook watermolens (25). Tot ver in de 19de eeuw vormden watermolens een belangrijke bron van drijfkracht. Het landschap, met de vele kleine valleien, leende zich hier perfect voor (getuige de vele Molenbeken in de regio).

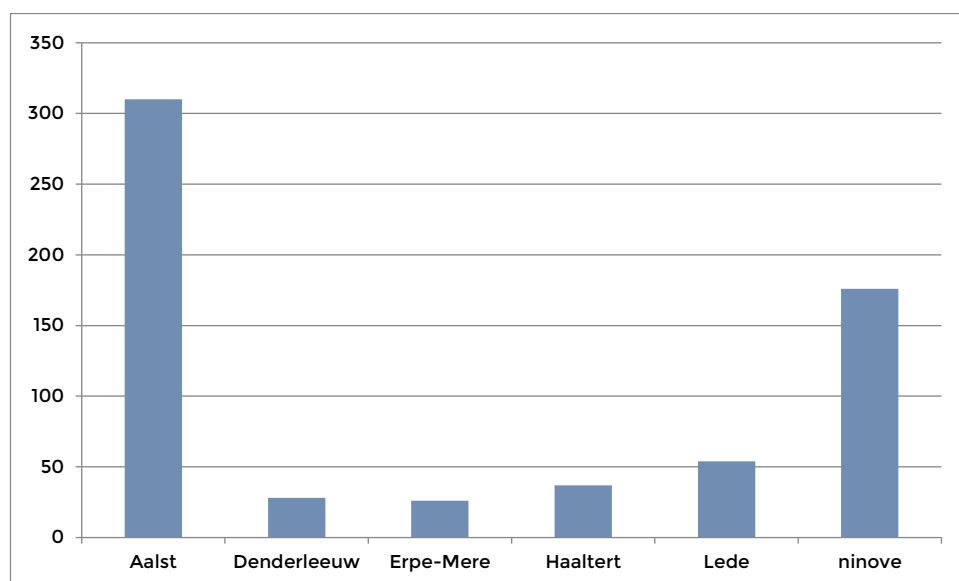

Kruiskoutermolen te Erpe-Mere tijdens de paardenommegang, © Erfgoed Denderland

- Woningen

631 objecten zijn woningen of hebben een link met woningen (aan landbouw gerelateerd erfgoed buiten beschouwing gelaten). Zij vormen daardoor een van de belangrijkste categorieën binnen het bouwkundig erfgoed.

Deze variëren van sociale woningen, arbeiderswoningen en beluiken tot burgerhuizen, herenhuizen en landhuizen. De meeste objecten dateren van de 19de eeuw.

Een mooi voorbeeld van een cluster typische woningen is het Keizersplein in Aalst, met fraaie voorbeelden van classicistische herenhuizen en verschillende burgerhuizen.

Archeologisch erfgoed

De Denderstreek heeft de voorbije jaren bij diverse onderzoeken blijkt gegeven van een hoge densiteit aan archeologische sites. Het gaat hierbij niet enkel om de veelvuldige historische kernen maar tevens om talrijke sites in het buitengebied. Veldprospectie gaf eerder al aan dat de vruchtbare leembodems in het gebied een hoog archeologisch potentieel hadden. Met het systematische archeologieonderzoek in kader van bouw- en verkavelingsdossiers is de voorbije jaren de archeologische kennis van het gebied sterk toegenomen. Het dient opgemerkt dat de meeste van deze sites voorheen volstrekt ongekend waren, en enkel door archeologisch terreinwerk aan het licht kwamen.

De **Centraal Archeologische Inventaris (CAI)** illustreert tot op bepaalde hoogte de archeologische rijkdom van de streek. De CAI dient evenwel genuanceerd geïnterpreteerd te worden. De CAI geeft in de allereerste plaats een overzicht van *gekende* archeologische gegevens of sites. De verspreidingskaarten mogen derhalve niet strikt geïnterpreteerd worden als een archeologische of historische realiteit, maar eerder als een stand van onderzoek. Maar ook hier dient dit met nuance bekeken te worden: de locaties die opgenomen zijn, doen geen uitspraak omtrent de kwaliteit van de dataset, de uitgestrektheid van sites of de mate waarin deze eventueel onderzocht zijn. Het zijn gekende gegevens, groot en klein. Lezing van de CAI dient dus met enige voorkennis te gebeuren.

De verspreiding van archeologische indicaties voor het werkingsgebied is in dat opzicht sprekend. In het Aalsterse valt meteen een grote concentratie aan CAI-locaties op (zie kaart CAI). Deze hoge densiteit staat in rechtstreeks verband met de mate waarin er in het Aalsterse veldprospectie werd uitgevoerd, vooral in de tweede helft van de jaren '80 en begin jaren '90. Deze veldprospecties kaderden in een bijna systematische *Landesaufnahme*, opgezet vanuit de Vakgroep Archeologie (Universiteit Gent) onder aansturen van prof. dr. J. Nenquin. Op deze wijze werden op het niveau van prefusiegemeenten heel wat gebieden in het Aalsterse in het kader van licentiaatsthesisen geprospecteerd. Dit heeft vanzelfsprekend heel wat data opgeleverd die naderhand ook in de CAI zijn opgenomen. Maar veel van deze data betreffen dus oppervlaktevondsten. Dat er bovendien in het Aalsterse reeds sinds het begin van de jaren '80 op vrij systematische wijze aan archeologische opgravingen en werfopvolging allerhande werd gedaan⁶⁸, verhoogde nog eens de aandacht van studenten voor deze regio. We vermelden in het bijzonder de licentiaatsverhandelingen van Nele Jansegiers (Mere), Koen De Groote (Erpe), Marc Meganck (Haaltert), Katrien Van der Gucht (Aalst-Linkeroever), Peter Van Geit (Erembodegem), Marnix Pieters (Moorsel) en Joris Sergant (de Aalsterse regio, maar dan specifiek gericht op steentijdsites, wat de hoge concentratie aan steentijdsites verklaart).

⁶⁸ We vermelden de opgravingen in het Oud-Hospitaal, onder leiding van Dirk Callebaut, NDO, 1982, alsook de activiteiten van de Aalsterse Vereniging voor archeologie (AVA) onder leiding van Walter De Swaef en Marnix Pieters.

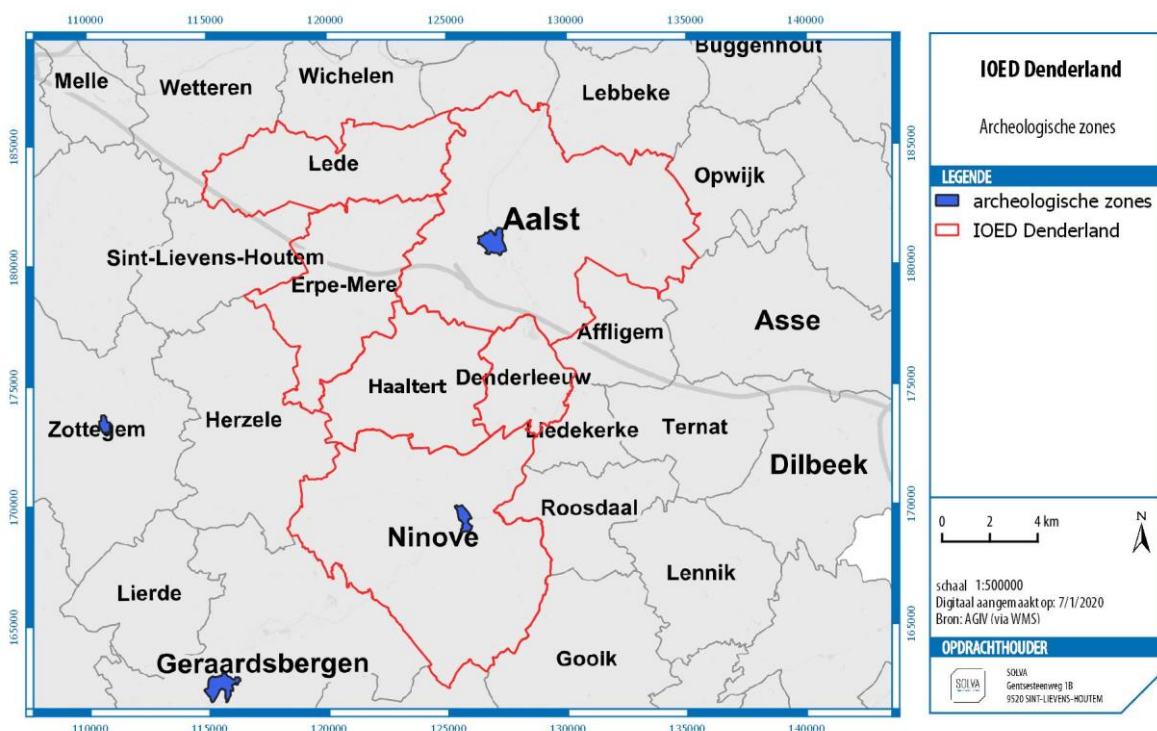
De veel lagere concentraties aan CAI-locaties in het zuiden van het werkingsgebied dient ook in de context van deze onderzoekstraditie begrepen te worden. Dat er ook hier echter een grote rijkdom aan sites te verwachten is, leidt niet de minste twijfel.

Buiten het werkingsgebied kunnen andere clusters ook aan onderzoekstradities, en in recentere tijden aan bouwprojecten en daaruit volgend onderzoek gekoppeld worden. Dit geldt onder meer voor de regio Asse (verenigingen zoals Agilas en Ascania).

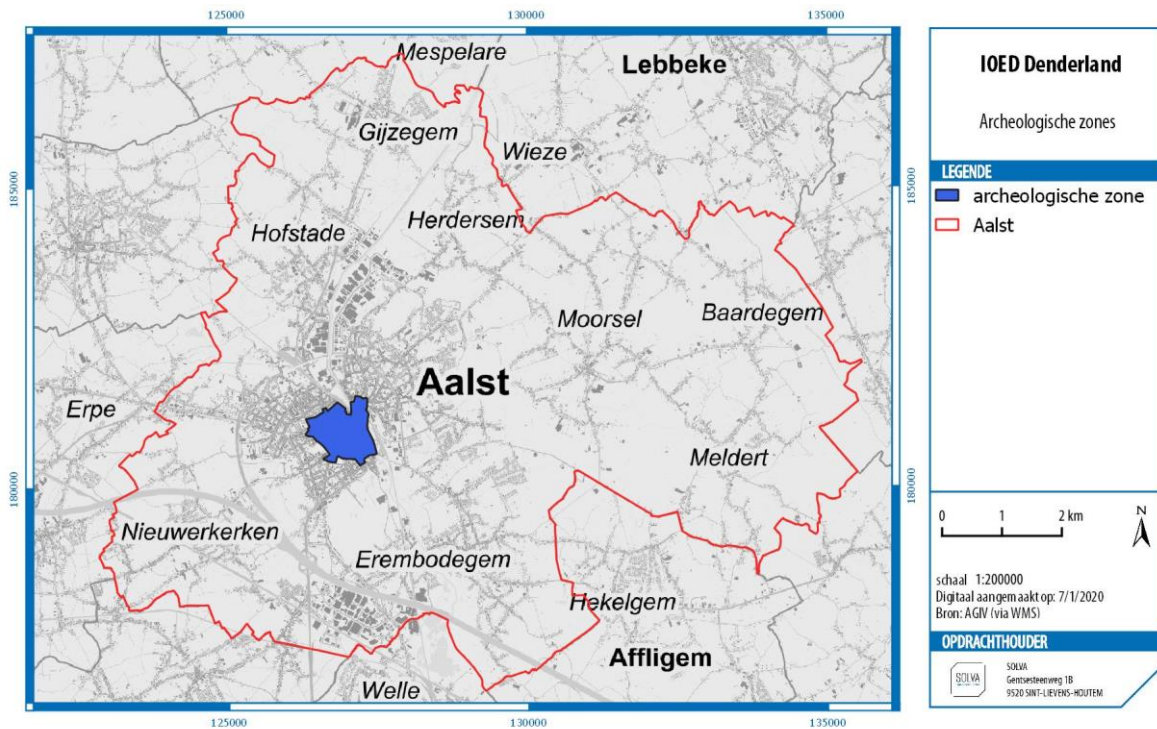
Het zou voor de opzet van dit dossier veel te ver leiden om een doorgedreven overzicht te brengen van archeologische sites en de stand van het onderzoek in de regio. Een archeologisch overzicht komt in zekere mate bovendien ook aan bod in hoofdstuk 3C, historische context.

Als algemene stelregel kan alleszins gesteld worden dat de Zuid-Vlaamse leemstreek bijzonder rijk is aan archeologische en historische sites. Met het systematische archeologieonderzoek in kader van bouw- en verkavelingsdossiers is de voorbije jaren de archeologische kennis van het gebied sterk toegenomen. Het dient opgemerkt dat de meeste van deze sites voorheen volstrekt ongekend waren, en enkel door archeologisch terreinwerk aan het licht kwamen.

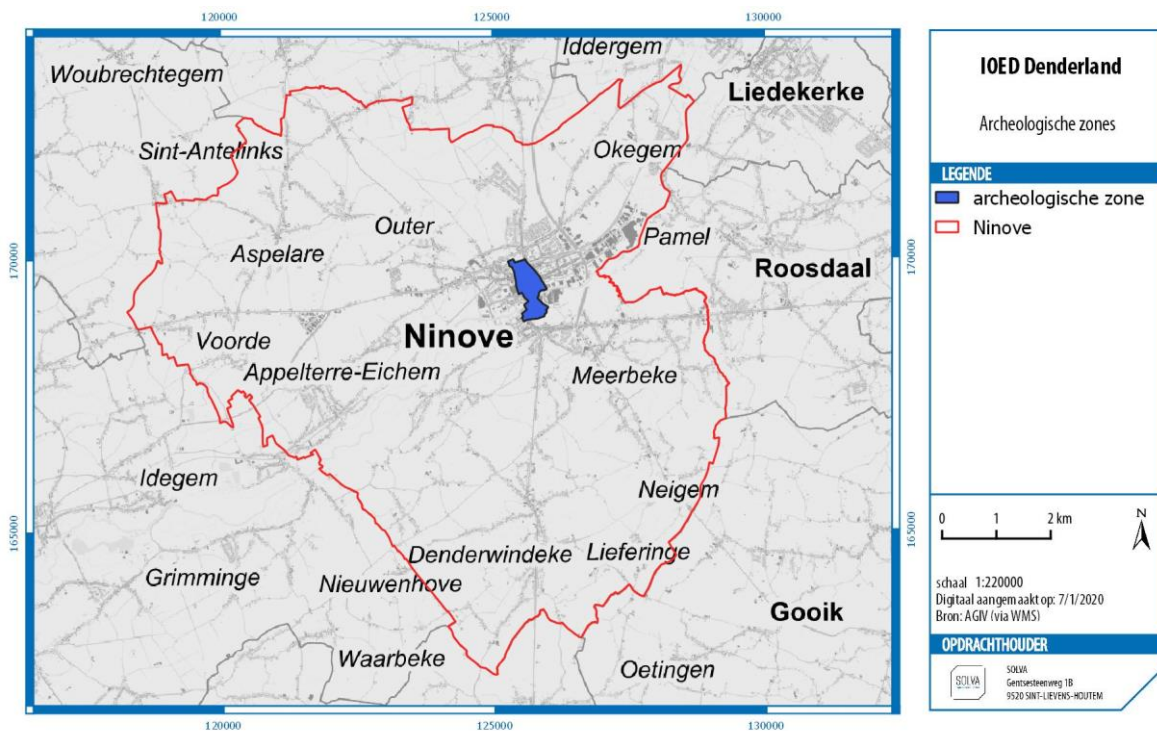
In het gebied zijn er **twee archeologische zones** vastgesteld: de historische centra van Aalst en Ninove.

Archeologische zones Denderland

Archeologische zone Aalst

Archeologische zone Ninove

Funerair erfgoed

Een apart luik binnen “onroerend erfgoed” is het funerair erfgoed. Op de verschillende begraafplaatsen situeren zich waardevolle graven en graftekens.

Volgens het *decreet op de begraafplaatsen en lijkbezorging* is iedere gemeente verplicht om een lijst te hebben met graven van lokaal historisch belang die als kleine onroerende erfgoedelementen kunnen worden beschouwd. Dit kan zowel zijn omwille van de persoon (bijv. een voormalige burgemeester, een bekende schrijver, ...) als voor het grafteken op zich. De graven op deze lijst moeten 50 jaar bewaard blijven en onderhouden worden door de gemeente. Deze termijn kan worden verlengd. De lijst moet bekrachtigd worden door het college van burgemeester en schepenen. De opmaak van zo'n lijst is geen sinecure, de nood aan inventarisatie is hoog.

Een aparte categorie zijn de graven van oorlogsslachtoffers (gesneuvelden, oud-strijders, burgerslachtoffers). Op een aantal begraafplaatsen liggen deze op een ere-perk, soms liggen ze gewoon in de rij. Sommige graftekens hebben een aanduiding van oud-strijder, anderen niet en dit kan gevolgen hebben voor de concessievergoeding. Nu de wereldoorlogen al geruime tijd achter ons liggen, is een bijkomend probleem dat er steeds meer graven zijn zonder nabestaanden die instaan voor het onderhoud van het graf. Vaak hebben deze graven wel een “eeuwigdurende” concessie (50 jaar die telkens verlengbaar is).

Het is duidelijk dat dit een problematiek is die zich in de komende jaren stelselmatig zal manifesteren.

E. Actoren

Binnen het werkingsgebied van Erfgoed Denderland zijn er heel wat personen, verenigingen, organisaties en instanties aan de slag binnen het domein (onroerend) erfgoed. In dit hoofdstuk analyseren we de aanwezige actoren die op één of andere manier, in meer of mindere mate, met onroerend erfgoed en dus met IOED Denderland in aanraking komen.

Vlaamse actoren

Het **agentschap Onroerend Erfgoed** bereidt het onroerenderfgoedbeleid in Vlaanderen voor en voert het ook uit. Het agentschap inventariseert en beschermt gebouwen, landschappen, archeologische sites en varend erfgoed. Ze ondersteunen burgers, lokale overheden, ontwerpers, ontwikkelaars en andere instanties met adviezen en premies en ze ondersteunen steden en gemeenten om het onroerenderfgoedbeleid uit te dragen en te vertalen naar burgers. Daarnaast subsidieert het Agentschap enkele erfgoedpartners (bijvoorbeeld Herita, Monumentenwacht, CRKC, ...).

ETWIE is het expertisecentrum voor het technisch, wetenschappelijk en industrieel erfgoed. Het houdt zich in hoofdzaak bezig met de roerende en immateriële aspecten van dit erfgoed: gereedschap, instrumenten, toestellen en machines, maar ook gebruiken, kennis en technieken. ETWIE faciliteert netwerking, stimuleert samenwerking en borgt de kennis en vaardigheden die nodig zijn om de technieken te beoefenen.

Histories is het aanspreekpunt voor iedereen met een passie en interesse voor genealogie, lokaal erfgoed/heemkunde en cultuur van alledag. Histories vormt het vervolg op de werking van de vroegere organisaties Heemkunde Vlaanderen, Familiekunde Vlaanderen en LECA en is erkend om de noden van erfgoedvrijwilligers in Vlaanderen op te vangen.

De **Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie vzw (VVIA)** is een landelijke organisatie in Europa die zich inzet voor studie, behoud en ontsluiting van industrieel en technisch erfgoed. Sedert haar oprichting, ruim drie decennia geleden, bleef de VVIA de voortrekker voor de ontwikkeling van de industriële archeologie in Vlaanderen en Brussel. In de loop van haar ontstaan wist de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie de industriële archeologie in Vlaanderen bekend te maken, en introduceerde zij tal van nieuwe themata en benaderingen. Zo was zij de eerste vereniging die in Vlaanderen industrieel-archeologische stadswandelingen organiseerde, bracht zij als eerste thema's zoals de herbestemming van industriële gebouwen en industrieel toerisme ter sprake. Bij het ontstaan van de meeste thans bestaande plaatselijke en/of thematische initiatieven was de VVIA op één of andere wijze betrokken.

Epitaaf vzw is een vereniging voor funerair erfgoed. Ze stelt zich tot doel de (cultuur)historische, artistieke, esthetische, stedenbouwkundige en socio-culturele waarden van het funerair erfgoed bij een breder publiek bekend te maken. De vereniging verleent advies bij het inventariseren en evalueren van begraafplaatsen en kerkhoven, en organiseert rondleidingen op begraafplaatsen, lezingen, tentoonstellingen en studiedagen over funerair erfgoed.

Herita vzw is een netwerkvereniging die iedereen met een hart voor waardevolle gebouwen, landschappen en archeologische sites samenbrengt en ondersteunt. Herita ijvert voor de ontwikkeling van historische locaties en het openstellen van monumenten zodat meer mensen dit erfgoed kunnen beleven. Zij ondersteunt erfgoedzorgers en faciliteert netwerking.

Het **Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC) vzw** is het expertisecentrum voor religieus erfgoed in Vlaanderen en Brussel. Het zet zich in voor het behoud, het beheer en de valorisatie van het religieus erfgoed in Vlaanderen. Het departement Religieus Cultureel Erfgoed maakt inventarissen van roerend kunst- en cultuurpatrimonium, begeleidt herbestemmingen van erfgoedcollecties, biedt advies en geeft vorming. Het departement Onroerend Religieus Erfgoed is het aanspreekpunt voor valorisatie, medegebruik, neven- en herbestemming van cultusgebouwen voor de openbare eredienst.

Het **Centrum Agrarische Geschiedenis (CAG) vzw** is het expertisecentrum voor het agrarisch erfgoed in Vlaanderen en Brussel. Het CAG heeft als doel de geschiedenis en het erfgoed van landbouw, voeding en landelijk leven in Vlaanderen en Brussel sinds 1750 te bestuderen, bewaren, borgen en ontsluiten. Het centrum onderzoekt het agrarisch erfgoed en geeft ondersteuning, advies en vorming.

Het **projectbureau Herbestemming Kerken** is een initiatief van Kenniscentrum Vlaamse Steden; een interlokale vereniging opgericht door de dertien Vlaamse Centrumsteden en de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten en Vlinter, de koepelvereniging van streekintercommunes. Dit bureau begeleidt gemeenten en kerkbesturen in Vlaanderen bij het zoeken naar toekomstmogelijkheden als neven- of herbestemming voor hun parochiekerken. Ze ontsluiten via hun website relevante informatie en praktijkvoorbeelden.

Open Kerken is een netwerk van meer dan 425 open en gastvrije gebedshuizen in België, Frankrijk en het Groothertogdom Luxemburg. Open Kerken moedigt de beheerders van deze gebouwen aan om de deuren van hun kerk te openen, ze te gebruiken en gastvrij te maken met respect voor de cultusplaats en zo de bezoekers bewust te maken van dit erfgoed.

Provinciale actoren

De dienst **Erfgoed van Provincie Oost-Vlaanderen** helpt mensen die zorgen voor onroerend erfgoed via het aanleveren van expertise (de provinciale erfgoedconsulenten hebben expertise rond depotwerking, archeologie, molens, religieus erfgoed, funerair erfgoed, varend erfgoed, calamiteiten, onderhoud, publiekswerking, ...), via provinciale subsidies (voor erfgoedprojecten, voor werkzaamheden aan klein historisch erfgoed, voor erfgoedwerking, voor inrichting van een erfgoeddepot en de molendraaipremie), via logistieke ondersteuning en door publiekswerking (Erfgoedspokkels, de erfgoedprijzen, ...)

De erfgoedplaatsen van Provincie Oost-Vlaanderen zijn over twee locaties verspreid. In **Ename** (Oudenaarde) wordt de ontwikkeling van het middeleeuwse Europa tot nu op het vlak van archeologie, architectuur, dorpsontwikkeling en milieu geïllustreerd op vier

historisch en archeologisch belangrijke plaatsen: de archeologische site langs de oever van de Schelde met overblijfselen van de vroegmiddeleeuwse burcht, de handelsnederzetting en de benedictijnenabdij; de Sint-Laurentiuskerk dat het enige nog bestaande gebouw uit de Ottoonse periode is; het museum gevestigd in het historische Huis Beernaert; en het natuurreservaat Bos t' Ename. Het vertrekpunt voor een bezoek aan dit alles is het Provinciaal Erfgoedcentrum, waar zich naast een belevingsmuseum en uitkijkpunt ook een erkend onroerenderfgoeddepot bevindt.

In **Velzeke** bevindt zich het Provinciaal Archeocentrum waar een grote collectie archeologische voorwerpen, voornamelijk afkomstig uit archeologisch onderzoek in Oost-Vlaanderen, onderdak vindt. Ook in het PAM Velzeke is een erkend onroerenderfgoeddepot ingericht.

Het **provinciaal molencentrum Mola** omvat enerzijds een bezoekerscentrum en interactief museum, waar uitleg verschaft wordt over molentechniek van historische molens en van moderne windturbines en waterkrachtcentrales. Daarnaast is het een bibliotheek en documentatiecentrum over molengeschiedenis en -techniek en een expertisecentrum waar men terecht kan voor advies inzake behoud en beheer van wind- en watermolens. Tenslotte bezit en beheert Mola ook één watermolen in Zwalm en vier windmolens, waarvan een houten staakmolen in Zingem.

Voor onderhoud en beheer van waardevol onroerend erfgoed kunnen particulieren, kerk- en openbare besturen een beroep doen op **Monumentenwacht Oost-Vlaanderen**. Deze dienst van het provinciebestuur staat in voor inspecties van, monitoring van of het maken van onderhoudsplannen voor o.m. herenhuizen, kastelen, kerken, molens, grafmonumenten, vaartuigen,

De vijf Vlaamse bisdommen ontwikkelen elk een eigen visie op de toekomst van de parochiekerken. Ook **Bisdom Gent** ontwikkelde een visie voor de parochiekerken in onze regio.

Regionale actoren en bovenlokale projecten

Erfgoedcel Denderland is een intergemeentelijk samenwerkingsverband tussen de gemeenten Aalst, Denderleeuw, Erpe-Mere, Haaltert, Lede en Ninove. Via een cultureel erfgoedconvenant werkt de projectvereniging sinds 2015 rond het immaterieel en roerend erfgoed van de regio. De projectvereniging zet de schouders onder het identificeren, bewaren en ontsluiten van het regionale culturele erfgoed in al haar vormen en eigenheid en ondersteunt erfgoedzorgers en diverse erfgoedgemeenschappen, stimuleert een bloeiend en verbonden erfgoedveld en realiseert inspirerende en gemeenschapsvormende projecten. De erfgoedcel bouwt gepassioneerd eigen expertise op en stimuleert uitwisseling van kennis en ervaring.

SOLVA is het dienstverlenend intergemeentelijk samenwerkingsverband voor streekontwikkeling voor Zuid-Oost-Vlaanderen. SOLVA ondersteunt 21 lokale besturen op velerlei domeinen, gaande van projectrealisatie (bedrijventerreinen, gemeentelijke infrastructuur, reconversie, ...), over dienstverlening allerhande (archeologie, ruimtelijke planning, preventie, ...) naar regiowerking (mobiliteit, intergemeentelijk woonbeleid, werk en economie, klimaatbeleid, ...). Sinds 2008 beschikt SOLVA tevens over een eigen dienst die het archeologisch onderzoek behartigt voor de aangesloten leden. De dienst bereidt

samen met de opdrachtgevende besturen proactief het traject voor en zoekt daarbij steeds naar een optimale afstemming tussen het archeologisch onderzoek, de geplande werken en communicatie met het publiek. De besturen kunnen bij SOLVA terecht voor archeologienota's, opgravingen en publiekswerking. Tevens beschikt de dienst over een erkend onroerenderfgoeddepot, zodat na de opgravingen een duurzaam beheer van de vondsten en de opgravingsresultaten ook gegarandeerd is. Een aantal diensten binnen SOLVA hebben raakvlakken met het domein Onroerend Erfgoed, zoals ruimtelijke planning, reconversie van (industriële) panden, ... SOLVA participeert net als andere intercommunales in het *Projectbureau Herbestemming Kerken* en is zo betrokken bij lokale dossiers. In 2019 heeft SOLVA samen met de andere Oost-Vlaamse streekintercommunales Interwaas en Veneco de regionale kwaliteitskamer *vakWeRK* opgericht. De kwaliteitskamer wil via een multidisciplinaire aanpak waken over architecturale en ruimtelijke kwaliteit en daarbij de identiteit van een kern vrijwaren. Daarbij is ook aandacht voor het thema Onroerend Erfgoed.

Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen (RLVA) engageert zich om de natuurlijke troeven van de Vlaamse Ardennen te beschermen. Dat doet RLVA door overheid, bewoners en bezoekers van de streek te betrekken in projecten op het terrein die in een duurzame streekontwikkeling passen. Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen streeft er naar de verschillende actoren in de streek op een positieve manier met elkaar in contact te brengen om te komen tot een dynamische streekontwikkeling. Op die manier wil RLVA een organisatie zijn die bruggen bouwt tussen openbare besturen, verenigingen, recreanten en de bevolking. RLVA is immers een samenwerkingsverband tussen enerzijds de provincie Oost-Vlaanderen, 17 steden/gemeenten en anderzijds de belangengroepen uit de streek voor natuur en milieu, toerisme en recreatie, land- en tuinbouw, wildbeheer. In het bijzonder wordt, via de landschapsanimateur, ook specifiek gewerkt rond landschappelijk erfgoed. Het werkingsgebied van RLVA strekt zich uit over de steden Geraardsbergen, Oudenaarde, Ronse en Zottegem en de gemeenten Brakel, Erpe-Mere, Gavere, Haaltert, Herzele, Horebeke, Kluisbergen, Kruisem, Lierde, Maarkedal, Sint-Lievens-Houtem, Wortegem-Petegem en Zwalm.

Regionaal Landschap Schelde-Durme (RLSD) is een van de 16 Regionale Landschappen in Vlaanderen. Met steun van de Provincie Oost-Vlaanderen, de Provincie Antwerpen en haar 20 aangesloten gemeenten en steden werkt deze vereniging samen met vele partners aan projecten die landschap, natuur en erfgoed versterken. Stad Aalst en gemeente Lede zijn aangesloten bij RLSD.

Andere regionale en bovenlokale erfgoedspelers omringen het werkingsgebied van Projectvereniging Erfgoed Denderland. Ten noorden van Denderland vind je projectvereniging Cultuurdijk met **Erfgoedcel Land van Dendermonde** en **IOED Schelde-Durme** (binnen Regionaal Landschap Schelde-Durme). Ten oosten van Denderland vind je erfgoedcel en IOED **Pajottenland-Zennevallei**, en ten westen van onze regio zijn **Erfgoed Viersprong** (Erfgoedcel en IOED) en **Erfgoedcel en IOED Vlaamse Ardennen** (binnen projectvereniging VARIANT) actief.

Toerisme Oost-Vlaanderen vzw (TOV) staat in voor de ontwikkeling, ondersteuning en promotie van recreatie en toerisme in de vijf toeristische regio's (waarbij hier de regio's Scheldeland en Vlaamse Ardennen van belang zijn) en stad Gent.

Toerisme Vlaamse Ardennen (TVA) is een samenwerkingsverband van zestien gemeenten (Brakel, Gavere, Geraardsbergen, Herzele, Horebeke, Kluisbergen, Kruisem, Lierde, Maarkedal, Oosterzele, Oudenaarde, Ronse, Sint-Lievens-Houtem, Wortegem-Petegem,

Zottegem en Zwalm) en Toerisme Oost-Vlaanderen vzw. De organisatie staat in voor de promotie en het in de markt zetten van de Vlaamse Ardennen als volwaardige toeristische regio. Ze ontsluit onder meer informatie omtrent (de beleving van) monumenten, natuur en landschap via haar webstek.

Bij **Toerisme Scheldeland** zijn 19 Oost-Vlaamse steden en gemeenten (Aalst, Berlare, Buggenhout, Denderleeuw, Dendermonde, Destelbergen, Erpe-Mere, Gent, Haaltert, Hamme, Laarne, Lebbeke, Lede, Melle, Merelbeke, Ninove, Wetteren, Wichelen, Zele) aangesloten (naast 10 Antwerpse). De organisatie heeft gelijkaardige doelstellingen en activiteiten als TVA, nl. het toeristisch beleid in de regio te implementeren, te promoten en te vermarkten.

Het **strategisch project Denderland** wil via een proces van overleg en samenwerking tussen lokale en bovenlokale partners een gebiedsgerichte ontwikkeling faciliteren in het stroomgebied van de Dender tussen Ath en Aalst. Hiertoe wordt een regionaal overlegplatform opgericht met de ambitie om bottom-up ideeën te genereren en de discussie te voeden over de ruimtelijke uitdagingen die zich in de open en de verstedelijkte ruimte binnen het gebied aftekenen. Met de grensoverschrijdende planningsprocessen (denk aan de ontwikkeling van een toeristisch-recreatief ontwikkelingsprogramma en van een ruimtelijke visie voor een energielandschap) worden de actoren uit het hele gebied of een deelgebied bij elkaar gebracht.

Strategisch project Landschap van Erembald tot Kravaalbos. Midden in de Vlaamse Ruit, op de grens van Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant, op een boogscheut van Brussel en grenzend aan de stad Aalst en het kleinstedelijk gebied Asse, ligt een verborgen parel: een open ruimtegebied, rijk aan cultureel erfgoed en met sterke natuurwaarden. Het ambitieuze projectpartnerschap wil de vele troeven van de streek ten volle uitspelen en dit weinig gekende gebied ontwikkelen tot een toeristisch-recreatieve attractiepool die naast de omwonenden ook de inwoners van Brussel en zelfs de internationale toerist bedient. Kwaliteitsvolle, nabije en toegankelijke open ruimte versterkt de centrale functie van de omliggende woonkernen en doet ze winnen aan belang als economisch centrum en als woonconcentratie. Een betere verwevenheid van natuur, landbouw en erfgoed maken het Landschap van Erembald tot Kravaalbos aantrekkelijker om er te wonen, te werken en te recreëren.

Interreg 2-Zeeënproject STAR2Cs project: **Ruimte voor water - Samen werken aan een Dender in balans.** In de Dendervallei hebben de afgelopen decennia heel wat mensen met wateroverlast te kampen gehad. Om een duurzaam antwoord te bieden op de problematiek van overstromingen, startte de Vlaamse Waterweg met de opmaak van een overstromingsrisicobeheerplan. Dit plan wil overstromingen aanpakken volgens het principe van de meerlaagse waterveiligheid. Dat betekent dat de schade door overstromingen maximaal beperkt wordt door een mix van infrastructurele maatregelen, ruimtelijke instrumenten en paraatheid. Omdat ruimtelijke planning een belangrijk aandachtspunt vormt in de waterproblematiek van de Dender, werkt de Vlaamse Waterweg samen met de Provincie Oost-Vlaanderen en Departement Omgeving. Deze partners engageren zich om samen het plan 'Ruimte voor Water. Samen werken aan een Dender in balans' op te maken.

Gemeentelijke actoren

Stad Aalst

- Cluster Vrije Tijd
 - o Dienst Toerisme & Erfgoed
 - 't Gasthuys Stedelijk Museum Aalst: 't Gasthuys Stedelijk Museum Aalst wil het verhaal van Aalst en de historische omgeving representeren aan de hand van de collectie en dit in samenwerking met andere actoren. Belangrijke thema's zijn de archeologische collectie, Dirk Martens, priester Daens, Louis Paul Boon en Carnaval. Er is sterke samenwerking met het toeristisch kantoor, het stadsarchief en de erfgoedcel. Deels door gebruik van de collectie van het stadsarchief in de vaste of tijdelijke tentoonstellingen. Deels door samenwerking inzake projecten of communicatie. De collectie wordt via de Erfgoedinzicht-databank ontsloten. Het museum of de dienst Toerisme en Erfgoed neemt jaarlijks deel aan erfgoeddag. Het historisch complex van het voormalig stedelijk Gasthuis dateert grotendeels uit de vijftiende tot zeventiende eeuw (beschermd sinds 1991). De verschillende deelcollecties zijn onderling zeer heterogeen maar bevatten niettemin waardevolle stukken die in sommige gevallen de lokale context overstijgen (zoals de archeologische collectie uit de Denderstreek die teruggaat tot de prehistorie).
- Cluster Mobiliteit & Openbaar Domein
 - o Dienst Mobiliteit & Openbare Werken
- Cluster Facility
 - o Dienst Gebouwen & Technieken (bouwhistoricus stad Aalst)
- Cluster Omgeving, Wonen & Ondernemen
 - o Dienst Ruimtelijke Ordening
 - o Dienst Planning, stadsvernieuwing & wonen
 - o Dienst Milieu & Natuur
- Cluster Interne Ondersteuning
 - o Dienst ICT:
 - Team Informatie- en Archiefbeheer - Stadsarchief Aalst: Het team heeft als eerste taak om het archief van de lokale overheid te beheren en toezicht te houden op de archiefvorming bij de administratie. Het stadsarchief heeft een goede afstemming met het Rijksarchief waardoor belangrijke deelcollecties zoals het archief van het Hoofdcollege van het Land van Aalst en de kerkarchieven in bruikleen werden gegeven aan het stadsarchief. Er is een sterke verwevenheid met de dienst Toerisme & Erfgoed. Het stadsarchief van Aalst beheert een omvangrijke collectie van zeer groot cultuurhistorisch belang waarvan het oudste stuk dateert van 1174. Het verzamelhandschrift met (theater)werken van Guiliam Caudron uit de 17de eeuw staat op de Vlaamse Topstukkenlijst. Verder beschikt het over vijftien originele Dirk Martensdrukken. In 2017 werd het Documentatiecentrum en Archief voor Daensisme en hedendaagse geschiedenis van de Denderstreek (D.A.D.D. vzw) ontbonden en zoals in de statuten voorzien was, ging de collectie (Daens, Boon en bedrijfsarchieven) over naar het Stadsarchief.

- Stedelijke adviesraden
 - o GECORO
 - o Erfgoedraad

Gemeente Denderleeuw

- Gemeentelijke dienst Stedenbouw (bouwkundig)
- Gemeentelijke dienst Vrije Tijd (aanbod activiteiten)
- Gemeentelijke dienst Facility (beheer)
- Gemeentelijke dienst Ruimtelijke Ordening
- Gemeentelijke adviesraad: Commissie Patrimonium

Gemeente Haaltert

- Gemeentelijke dienst Ruimtelijke Ordening
- Gemeentelijke dienst Cultuur
- Gemeentelijke dienst Interne Zaken
- Gemeentelijke dienst Financiën

Gemeente Lede

- Gemeentelijke dienst Stedenbouw
- Gemeentelijke dienst Cultuur
- Gemeentelijke adviesraad: Culturele Raad

Stad Ninove

- Stedelijke dienst Ruimtelijke ordening
- Stedelijke dienst Openbare Werken
- Stedelijke dienst Cultuur
- Stedelijke dienst Patrimonium
- Stedelijke dienst Milieu
- Gemeentelijke adviesraad: Erfgoedraad

Lokale erfgoedorganisaties en -verenigingen

VVV De Faluintjesstreek organiseert jaarlijkse de Pikkeling, een oogstfeest met internationale uitstraling en een muziekfestival, dat ook erkend werd als Vlaams Immaterieel Erfgoed. De VVV ijvert voor het behoud van landschapskenmerken die de streek (VVV is actief in de deelgemeenten Baarddegem, Herdersem, Moorsel en Meldert en werkt intens samen met Affligem) typeren (vb. hoplochten), ze promoot streekproducten (vb. Faluintjesjenever, Faluintjeskoffie, Faluintjeswijn, ...) en werkt mee aan de toeristische ontsluiting van de streek (vb. fiets- en wandelroute, ...).

*Het traditionele 'werken op de akker' wordt in stand gehouden tijdens de jaarlijkse Pikkeling,
© Erfgoed Denderland*

De **Vereniging voor het Aalsters Kultuurschoon, V.V.A.K.** ijvert voor het behoud en de herwaardering van het cultuurhistorisch erfgoed op het grondgebied van Groot Aalst. V.V.A.K.-Mededelingen verschijnt driemaandelijks en omvat inhoudelijke artikels over diverse aspecten van de Aalsterse geschiedenis, erfgoed en actualiteit. V.V.A.K. is lid van de Aalsterse erfgoedraad. Door overleg met de bevoegde overheden, in de eerste plaats het stadsbestuur, en sensibilisering van de bevolking, wordt getracht waardevolle panden, sites en roerend patrimonium voor het nageslacht te behouden. De V.V.A.K. organiseert met steun van de stad Aalst jaarlijks een prijs voor de geslaagde restauraties door private personen. De V.V.A.K.-leden hebben heel wat inhoudelijke kennis over de geschiedenis en het kunstpatrimonium van Aalst. Ze zijn vertrouwd met genealogisch onderzoek en architectuur. De kleine collectie schenkingen en verengingsarchief werd in bruikleen gegeven aan stedelijk museum en stadsarchief Aalst.

De **Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst** werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van het historische Land van Aalst in zijn grootste uitgestrektheid én enkele aangrenzende Oost-Vlaamse gemeenten. Grosso modo gaat het dan over het stuk van Oost-Vlaanderen dat zich tussen Schelde en Dender bevindt. In de toekomst wil de geschiedkundige vereniging vooral evolueren naar een kenniscentrum over het historische Land van Aalst. Het digitale tijdschrift, met een wetenschappelijk karakter, blijft natuurlijk een belangrijk element, maar is niet de enige focus. De online bibliografie, lezingen en dergelijke initiatieven moeten dit beklemtonen.

Heemkundige kring (HK) Denderland is actief in de Aalsterse deelgemeenten Gijzegem en Hofstade. Ze organiseert lezingen en tentoonstellingen, geeft periodieke en eenmalige

publicaties uit, inventariseert/onderzoekt archeologische vondsten van Hofstade afkomstig van de Gallo Romeinse tempelsite op Steenberg en sensibiliseert het lokaal bestuur over waardevol onroerende erfgoed. De archeologische werkgroep van de HK Denderland heeft haar vaste stek op de zolder van het 't Gasthuys Stedelijk Museum. Deze werkgroep werkt samen met de Universiteiten van Gent en Leuven (tijdelijk project) en met het Agentschap onroerend erfgoed, SOLVA en de Provinciale Archeologische Dienst en neemt ook geregeld deel aan Erfgoeddag. De Heemkundige Kring werkt geregeld samen met het Davidsfonds of naargelang het onderwerp met andere verenigingen zoals de heemkundige kring Heemschut Lede.

Heemkundige Kring De Faluintjes is actief in de Aalsterse deelgemeenten Baardegem, Herdersem, Meldert en Moorsel. Doelstelling van de heemkring is de studie, de inventarisatie, het behoud en de bescherming van het cultuurpatrimonium van de Faluintjesstreek te bevorderen, en dit door het inrichten van voordrachten, tentoonstellingen, andere activiteiten en acties, de publicatie van een tijdschrift, gelegenheidspublicaties e.d. HK De Faluintjes werkt geregeld samen met lokale verenigingen (dorpsraad, muziekverenigingen, religieuze verenigingen, kerkfabriek Sint-Martinus Moorsel, ...) en met het 't Gasthuys Stedelijk Museum Aalst en Erfgoedcel Denderland. HK De Faluintjes heeft kennis inzake geschiedenis van de Faluintjesstreek en de H. Gudula, ervaring en expertise inzake organisatie van erfgoedprojecten met lokaal en bovenlokaal bereik (tentoonstellingen, studiedagen, publicaties, wandeltochten, crowdfunding, etc.). De uitgave van het lijvige jaarlijkse jaarboek, met daarnaast meer bescheiden mededelingenbladen, vormt de kerntaak van deze kring.

Naast heemkunde en geschiedenis van de Aalsterse deelgemeente Nieuwerkerken houdt **Liniaal** zich bezig met dialect, folklore, milieu, landschap, cultuurpatrimonium, monumentenzorg en alle 'andere zuiver culturele aangelegenheden'. De vereniging is gestopt met de uitgave van haar tijdschrift, waarin vooral de historische / heemkundige kaart getrokken werd. Grootste werkpunt nu is het digitaal beschikbaar stellen van de immense hoeveelheid bestaande artikels en informatie en de vrijwaring van het gemeentearchief. In de andere activiteiten primeert het breed culturele. Liniaal kan daardoor evengoed optreden als organisator van een kunsttentoonstelling of een pianorecital.

Familiekunde-Aalst maakt deel uit van Familiekunde Vlaanderen (nu Histories) en heeft ook contacten met andere afdelingen (bv. Familiekunde Oost-Vlaanderen, congres FV organiseren). Ze is lid van de Aalsterse deelraad cultureel erfgoed maar zou nog meer willen samenwerken met andere heemkringen (uitwisseling bidprentjes en ruilabonnementen, Herzele en St.-Lievens-Houtem, Erpe-Mere, Lede, Haaltert, Okegem, ...). Familiekunde-Aalst heeft expertise inzake genealogie, paleografie, lokale geschiedenis, familiegeschiedenis in het bijzonder, digitaliseren en digitaal ontsluiten van erfgoed. Familiekunde-Aalst beschikt over een documentatiecentrum te Erembodegem (Aalst), als kennisknooppunt voor familiegeschiedenis.

Heemkundige Kring Wallo legt zich toe leggen op de studie van de geschiedenis, de oudheidkunde en de folklore van de gemeente Welle. Alle voorwerpen die van belang zijn voor de kennis van de streek te behouden en/of te verzamelen, het natuur- en kunstschoon van de streek te doen kennen en te behouden. Een klein archief wordt bewaard bij bestuursleden thuis en in een lokaaltje van de plaatselijke school. De Heemkundige Kring is lid van de commissie patrimonium en verleent medewerking aan

erfgoedprojecten zoals Erfgoeddag. Belangrijkste werking is de driemaandelijks uitgave van 'Walloberichten'.

Heemkundige kring Iddergem heeft als doelstelling het bewaren, archiveren en bestuderen van het erfgoed van Iddergem met prioritaire aandacht voor militair en kerkelijk erfgoed, heemkunde, dialect en familiekunde. Het bestuur ziet erfgoed als een belangrijke hefboom om gemeenschapsvormend te werken. Belangrijkste activiteiten van de kring zijn de heemkundige tentoonstellingen, de 11 novemberviering en de varkenskopverkoop tijdens de Sint-Antoniuskermis.

De **Heemkundige Kring van Erpe-Mere** werd opgericht in 1959. Aanvankelijk omvatte het werkgebied alleen de gemeente Mere. In 1965 werd dat uitgebreid met Erpe en later, na de fusies der gemeenten, tot alle deelgemeenten van Erpe-Mere: Aaigem, Bambrugge, Burst, Erondegem, Erpe, Mere, Ottergem en Vlekkem. De vereniging heeft tot doel: het bevorderen van de belangstelling voor en de kennis van het eigen heem in al zijn facetten. Zij streeft dit doel na door onderzoek, studie en publicatie en door het verzamelen van voorwerpen en oudheidkundige gegevens. Zij ijvert tevens voor het behoud van het cultureel erfgoed en laat niet na zowel de bevolking als de lokale besturen hiervoor te sensibiliseren. De kring geeft een eigen driemaandelijks tijdschrift uit, de 'Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere'. Naast het tijdschrift en het documentatiecentrum organiseert de kring geregeld heemkundige activiteiten, bv. naar aanleiding van de Nacht van de Geschiedenis of Erfgoeddag.

Heemkundige Kring Haaltert, opgericht eind 1980, heeft als doel de plaatselijke heemkunde zoals familiekunde, volkskunde, plaatselijke geschiedenis en industriële archeologie in het werkingsgebied (eigen regio) Denderhoutem, Haaltert, Heldergem en Kerksken te bevorderen. Verder werkt de Heemkundige Kring Haaltert samen met andere verenigingen met een gelijkaardig doel buiten het werkgebied. De Heemkundige Kring Haaltert heeft zijn werkruimte in het Warandegebouw. Op de bovenverdieping worden de plaatselijke archieven en schenkingen bewaard. Deze zijn reeds gedeeltelijk geïncinventariseerd en kunnen geraadpleegd worden door bezoekers. De HK Haaltert werkt geregeld samen naargelang het onderwerp met andere verenigingen zoals Davidsfonds, Priester Daensfonds, Cultuurraad, Heemkringen, historici en journalisten om ons historisch erfgoed zo ruim mogelijk uit te dragen door boekvoorstellingen en het inrichten van tentoonstellingen o.a. emigratie, bevrijding, seizoenarbeiders, het daensisme, ...

Het doel van **Koninklijke Heemkundige Kring 'Heemschut Lede'** is om alle geïnteresseerden kennis te laten verwerven over hun directe omgeving, de gemeenschap, de samenleving van vroeger en de families die in Lede woonden en om deze kennis te ordenen en te plaatsen in haar historische context. Het doelgebied omvat alle zes de gemeenten die sinds 1977 deel uitmaken van de fusiegemeente Lede, namelijk: Lede, Oordegem, Smetlede, Wanzele, Impe en Papegem. Concreet wordt dit verwezenlijkt door publicatie van eigen boeken en de jaarlijkse uitgave Ken Uw Dorp. De vereniging geeft verder adviezen aan de gemeenteraad betreffende monumentenzorg, straatnaamgeving en dorpsgezichten. Heemschut organiseert zelf of werkt mee aan tentoonstellingen, lezingen en socio-culturele activiteiten.

De **Heemkring Okegem** wil de bevolking in contact brengen met het geschiedkundig verleden van Okegem via tentoonstellingen, maar vooral via de vierjaarlijkse uitgave van heemkundig tijdschrift 'Mededelingen Heemkring Okegem' en (online) publicaties, de online -genealogische databank over Okegem, Iddergem en Bakergem-Ene. Aangezien de heemkundige kring de enige van groot-Ninove is, wordt vaak ook het volledige

grondgebied van Ninove meegenomen in de werking. De Heemkring Okegem is lid van de erfgoedraad Ninove. De voorzitter is tevens ex-archivaris in het Rijksarchief. De heemkring heeft expertise inzake heemkunde, familiekunde, digitale ontsluiting en archivistiek. De heemkring beschikt over een klein archief met een collectie foto's en prentkaarten van Okegem die ook zijn ontsloten via een eigen beeldbank. Het verenigingsarchief zit in de stadsbibliotheek, maar is niet makkelijk te consulteren, aangezien de catalogus niet up-to-date is. De voormalige heemkundige bibliotheek van Pollare is overgebracht naar de heemkundige kring van Herzele, wegens plaatsgebrek.

Natuurpunt is een onafhankelijke vrijwilligersvereniging met meer dan 110.000 leden in Vlaanderen. De organisatie beschermt kwetsbare en bedreigde natuur. In regio Denderland zijn verschillende lokale afdelingen van deze organisatie actief: Natuurpunt Aalst, Natuurpunt Ninove, Natuurpunt Lede, Natuurpunt Denderleeuw, Natuurpunt Groot-Haaltert, ...

Zowel in gemeente Erpe-Mere als in stad Ninove zijn er actieve, door de gemeente erkende, **molenwerkgroepen**, die de nog aanwezige wind- en watermolens in deze gemeentes (zowel privé als in handen van de lokale overheid) beheren, aansturen en ontsluiten.

Metaaldetectoristen zijn veeleer landelijk georganiseerd in overkoepelende verenigingen, maar zijn wel veelal als losse individuen actief. SOLVA bundelt een aantal contacten via de archeologische werking (netwerk van vrijwilligers) in regio Denderland.

F. Gemeentelijk (onroerend) erfgoedbeleid

We lijsten hieronder relevante onderdelen uit de meerjarenplanning 2020-2025 van de verschillende gemeenten op. De uitgelichte doelstellingen of acties gaan zeker niet alleen over onroerend erfgoed, maar tonen de verwevenheid van het lokale onroerend erfgoedbeleid met andere beleidsdomeinen, zoals cultureel erfgoed, toerisme, natuurbeheer, ruimtelijke ordening,... Ook de opstart van een nieuwe IOED in de regio staat als actie bij verschillende gemeenten vermeld.

Elke gemeente heeft zijn eigen manier van plannen, de ene oplijsting is dus uitgebreider dan de andere. We hebben ook van niet van alle gemeenten de goedgekeurde meerjarenplanning doorgekregen, gezien de krappe timing (goedkeuring gemeenteraden december 2019, indienen beleidsplan IOED januari 2020).

Het belfort van Aalst (erkend UNESCO-erfgoed), © Erfgoed Denderland

Meerjarenplanning Aalst

- Actie: AC000213: Lokaal hoperfgoed: Ondersteunen van het lokale hoperfgoed
- Actie: AC000245: Historisch belevingscentrum: Realiseren van een historisch belevingscentrum
- Actie: AC000246: Kwalitatief, aantrekkelijk museumaanbod: Inzetten op een kwalitatief en aantrekkelijk museumaanbod
- Actie: AC000248: Erfgoedbeleid: Voeren van een erfgoedbeleid
- Actie: AC000249: Publiekswerking Sint-Martinuskerk: Verdere uitbouw van een professionele publiekswerking in het kader van de restauratie van de Sint-Martinuskerk
- Actie: AC000268: Publieksontsluiting Belfort: Zorgen voor een goede publieksontsluiting van het Belfort
- Actie: AC000282: Verkoop patrimonium: Verkoop van patrimonium
- Actie: AC000281: Beheer pastorijen: Beheer van pastorijen
- Actie: AC000285: Aankoop patrimonium i.f.v. publieke bestemming: Aankoop van patrimonium i.f.v. publieke bestemming
- Actie: AC000307: (her)inventarisatie bouwkundig erfgoed: Opmaak (her)inventarisatie bouwkundig erfgoed
- Actie: AC000288: Monumentenzorg en samenwerking Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon: Monumentenzorg en samenwerking Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon
- Actie: AC000289: Investerings onroerend erfgoed: Investeren in onroerend erfgoed
- Actie: AC000290: Investerings binnen het kerkenbeleidsplan: Investerings binnen het kerkenbeleidsplan

Meerjarenplanning Denderleeuw

Organisatie erfgoedinitiatieven met aandacht voor de identiteit van de deelgemeenten

In samenwerking met de werkgroep Erfgoed en het intergemeentelijke samenwerkingsverband Erfgoedcel Denderland worden jaarlijks erfgoedinitiatieven georganiseerd/ zowel de jaarlijkse terugkerende Sint-Antoniusviering en herdenking van Wapenstilstand als (ver)nieuw(end)e activiteiten in kader van een specifiek thema. Hierbij is er aandacht voor de identiteit van de deelgemeentes, de jaarthema's die vanuit Erfgoedcel Denderland worden aangereikt en de onderwerpen die vanuit inwoners of de werkgroep Erfgoed worden voorgesteld. Er wordt getracht in het erfgoedaanbod een evenwicht te bewaren in aandacht voor roerend, immaterieel en onroerend erfgoed.

Het lokale erfgoed helpen bewaren en valoriseren

Vanuit het archief lanceren we jaarlijks een oproep naar onze inwoners om waardevol archiefmateriaal bij hun thuis, bij de vereniging, ... eventueel over te dragen aan het gemeentelijk archief of zeker goed te bewaren en/of te ontsluiten binnen de familie, organisatie, ... Zodoende kunnen waardevolle documenten, foto's, filmpjes, voorwerpen,

... bewaard worden voor het nageslacht - al dan niet verwerkt in een tentoonstelling of erfgoedproject.

In onze gemeente zijn er een groot aantal oud-strijdersgraven, verspreid over de drie kerkhoven. Deze dateren zowel van de Eerste als van de Tweede Wereldoorlog. Gelet op het permanent karakter van deze graven, neemt de gemeente de verantwoordelijkheid van het oud-strijdersperk op zich. De gemeente wil het oud-strijdersperk opwaarderen zodat de boodschap die deze graven geven nooit mag vergeten worden: 'Nooit meer oorlog'.

De Erfgoedcel Denderland geeft vorming aan onze heemkundige kringen en/of verenigingsleven om binnen deze organisaties te werken aan het valoriseren van het lokale erfgoed.

Op initiatief van SOLVA en de Erfgoedcel Denderland zal onze gemeente toetreden tot een intergemeentelijke samenwerking rond onroerend erfgoed. In eerste instantie zal het de bedoeling zijn om een inventarisatie op te stellen van het waardevol onroerend erfgoed dat ons grondgebied rijk is. Mogelijks kunnen er via deze samenwerking ook adviezen ingewonnen worden om omgevingsvergunningsaanvragen beter te kunnen beoordelen voor wat betreft het waardevol onroerend erfgoed.

Beleidsnota Erpe-Mere 2020-2025

ACT-1 Stimuleren van duurzaam renoveren van oude woningen

We zetten meer in op de bescherming van ons erfgoed, bij voorkeur in een intergemeentelijk samenwerkingsverband. We onderzoeken of een erkenning als onroerenderfgoedgemeente nuttig kan zijn voor de gemeente. Een 'onroerenderfgoedgemeente' bouwt een eigen beleid uit voor het aanwezige onroerend erfgoed op haar grondgebied, complementair aan het Vlaamse beleid. Tegelijk neemt een erkende onroerenderfgoedgemeente bepaalde bevoegdheden en taken over van het agentschap.

Het is al een eerste stap om samen met het intergemeentelijk samenwerkingsverband 'Erfgoed Denderland' een beleid uit te stippelen voor het archeologisch, landschappelijk en bouwkundig erfgoed. Wij creëren zo een kader voor een erfgoedtoets bij sloop- of kapwerken, om beleidsvoorbereidende taken op te nemen, advies te verlenen en te werken aan een beschermd stads- en dorpsgezicht. In de schoot van Erfgoed Denderland gaan we over tot de oprichting van een Intergemeentelijke Onroerend Erfgoeddienst Denderland (IOED Denderland). We participeren actief.

We bekijken hoe deze intergemeentelijke samenwerking een meerwaarde kan zijn voor dossiers zoals de restauratie van de pastorie in Erpe, de watermolens, kleine landschapselementen, veldkapelletjes, broodbakovens, enz.

Meerjarenplanning Haaltert

Actie 20 - Promoot en optimaliseer toeristische mogelijkheden en erfgoed van onze gemeente

Haaltert zet zich in de verf, met een meer zichtbaar infopunt dat alle toeristische informatie verzamelt en aanbiedt, met het optimaliseren van het aanbod van wandel- en fietsroutes door het ontwikkelen van pocketkaarten en het zoeken van peterschappen voor elke route met behulp van vrijwilligers. We plaatsen het aanbod aan bezienswaardigheden in de kijker. Dit doen we in samenwerking met Toerisme Oost-Vlaanderen en Toerisme Scheldeland. Diverse digitale mogelijkheden kunnen onderzocht worden tot promotie en uitbouw van onze diensten.

Haaltert draagt ook zorg voor haar erfgoed via de ontwikkeling van een erfgoedbeleid. In samenwerking met de werkgroep Erfgoed (onderdeel van de adviesraad Cultuur) en het intergemeentelijk samenwerkingsverband Erfgoedcel Denderland worden jaarlijks erfgoedinitiatieven georganiseerd: zowel de jaarlijkse herdenking van Wapenstilstand als (ver)nieuw(end)e activiteiten in het kader van een specifiek thema. Hierbij is er aandacht voor de identiteit van de deelgemeenten, de jaarthema's die vanuit Erfgoedcel Denderland worden aangereikt en de onderwerpen die vanuit inwoners of de werkgroep Erfgoed worden voorgesteld. Er wordt getracht in het erfgoedaanbod een evenwicht te bewaren in aandacht voor roerend, immaterieel en onroerend erfgoed.

We versterken onze identiteit met bijvoorbeeld kunst en spreken in de publieke ruimte.

Meerjarenplanning Lede

Onder andere via het Lidmaatschap Erfgoed Denderland (6151006).	A085	Organisatie van cultuureducatieve projecten en activiteiten rond erfgoed.
---	------	---

Meerjarenplanning Ninove

Actieplan 4/9: bewaren, valoriseren en ontsluiten van het lokale erfgoed

- 4/9/1: We bewaren en restaureren het roerend erfgoed
- 4/9/2: We ontwikkelen een lokale erfgoedwerking met aandacht voor de vele vormen van erfgoed aan de hand van zowel 'vaste rituelen' (zoals Erfgoeddag) als gelegenheidsprojecten
- 4/9/3: We verankeren de lokale erfgoedwerking in bovenlokale samenwerkingsverbanden (Erfgoedcel Denderland, IOED)
- 4/9/4: We bouwen de erfgoedbibliotheek uit
- 4/9/5: We onderhouden en restaureren het onroerend erfgoed
- 4/9/6: We voeren het kerkenbeleidsplan verder uit

G. Beleid van andere actoren en overheden

Bestuursakkoord Provincie Oost-Vlaanderen 2019-2024

Het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen presenteerde in maart 2019 zijn bestuursakkoord. In dit document zijn acht speerpunten naar voor geschoven: onderwijs, economie, integraal waterbeleid, mobiliteit, klimaat, ruimte en recreatiedomein. In het kader van dit dossier richten we ons op het speerpunt 'Ruimte voor Oost-Vlaanderen'. Het volgende staat gestipuleerd: "Vanuit een bovenlokale visie neemt de provincie een actieve rol op in het ruimtelijk omgevingsbeleid ter ondersteuning van de lokale besturen. Het provinciaal ruimtelijk beleidsplan vormt het kader voor een duurzaam en kwaliteitsvol ruimtelijk beleid dat doorwerkt in alle beleidsbeslissingen, plannen en vergunningsdossiers. Hierbij vestigen we de aandacht op het maximaal vrijwaren van onze open ruimte, natuurgebieden en waardevolle landschappen. Tegelijk zetten we slim in op verdichting en hoger ruimtelijk rendement op plaatsen waar dit mogelijk is. Hiervoor blijven we ruimtelijke uitvoeringsplannen, beleidskaders en afwegingskaders opstellen."

Sinds de inwerkingtreding van het Onroerenderfgoeddecreet is de functie van de provincie inzake Onroerend Erfgoed verschoven. Wat de advisering van (private) eigenaars van erfgoed betreft, nemen immers Vlaanderen, de gemeenten en de intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten de rol over van de provincie. Heden vervult de provincie een meer ondersteunende rol, en dit meer specifiek voor de lokale besturen. Hierbij focust de provincie hoofdzakelijk op een dienstverlening aan lokale besturen. De provincie, in zijn ondersteunende rol, blijft een aanspreekpunt en helpt de lokale overheden bij de uitbouw van een lokaal erfgoedbeleid en bij de opstart van een IOED.

Met betrekking tot het onroerend erfgoed wil de provincie "blijven inzetten op het behoud, de restauratie en de ontsluiting van alle vormen van onroerend erfgoed: beschermde monumenten, relictlandschappen en dorpsgezichten, archeologische sites, kleine landschapselementen,...". De blijvende aandacht voor erfgoed, erfgoedzorg en erfgoedontsluiting is het uitgangspunt bij alle beleidsbeslissingen provinciaal niveau.

In deze context zet de provincie in op "preventieve erfgoedzorg", "integrale landschapszorg", "sensibilisering en publiekswerking" en "erfgoedsites". Het thema "integrale landschapszorg" impliceert de interpretatie van een landschap als onroerend erfgoed. In deze ligt de focus op het vrijwaren van waardevolle landschappen, zoals eerder gesteld. Dit behelst het "behoud en de versterking van de (historische kwaliteit) van een landschap" en "het stimuleren van duurzaam landschapsbeheer in beschermde landschappen, ankerplaatsen en relictzones". Het thema "sensibilisering en publiekswerking" benadrukt het belang van de ontsluiting van het erfgoed, met als doel het versterken van het draagvlak voor de erfgoedzorg en het betrekken van de inwoners bij hun eigen geschiedenis.

Beleidsnota Vlaamse regering

Recent werd de beleidsnota voor Onroerend Erfgoed 2019-2024 gepresenteerd. We beperken ons hier tot de voornaamste doelstellingen die van belang kunnen zijn voor een

intergemeentelijke onroerend erfgoedwerking, of waar het lokale of intergemeentelijke niveau mee kan te maken krijgen of een rol zou kunnen spelen.

Het onroerenderfgoedbeleid wordt een interactief en gedeeld initiatief, met de **Vlaamse overheid als kaderstellend en begeleidend** orgaan. De ontwikkeling van een **lokaal en gedragen onroerenderfgoedbeleid** wordt verder gestimuleerd: steden en gemeenten kunnen 'erkende onroerenderfgoedgemeente' worden of lid worden van een 'erkende intergemeentelijke onroerenderfgoeddienst' (IOED). De IOED's zijn hierbij een complementaire partner. Hierbij zal het **proces van regiovorming** een belangrijke rol spelen: zodra de regio's vorm krijgen zal de regionale afbakening en de vorm van intergemeentelijke samenwerking hierop afgestemd worden.

Er wordt een **transversaal onroerenderfgoedbeleid** gevoerd. De principes van de Europese Landschapsconventie vertalen zich in het onroerenderfgoedbeleid, maar voorlopig enkel voor 1 specifieke vorm: het cultuurhistorisch landschap. Het doel is om in 2020 de principes van de landschapsconventie in alle sectoren van de erfgoedsector te vertalen, met name ook in onze bebouwde omgeving. Inspiratie hiervoor is de Davosdeclaratie en de UNESCO-aanbeveling voor historische stadslandschappen. Het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (BRV) biedt binnen de 10 uiteenlopende kernkwaliteiten een kader om rekening te houden met het landschap en het erfgoed bij ruimtelijke ontwikkelingen. Via geïntegreerde gebiedsontwikkeling kan concreet met die kernkwaliteiten aan de slag gegaan worden. Er wordt een geïntegreerde methodologie ontwikkeld voor landschapskarakterisatie die veel verder gaat dan een louter cultuurhistorische inventarisatie van de meest waardevolle landschapsrelicten.

Beschermen is een hoeksteen van het onroerenderfgoedbeleid en blijft het exclusieve instrument van de Vlaamse overheid. Het reeds beschermde bestand wordt stelselmatig geëvalueerd en geactualiseerd, nieuwe beschermingen zullen moeten gekaderd zijn in een breder thematisch geheel en moeten passen binnen het referentiekader van het gehele Vlaamse grondgebied. Voor toekomstige beschermingen wordt een format ontwikkeld dat voldoende juridische en inhoudelijke houvast biedt. ***De lokale besturen zullen hierbij betrokken worden.*** Om de doelmatigheid van de inventarissen te optimaliseren wordt het instrument van de vaststelling en de verschillende rechtsgevolgen herzien. De lokale besturen moeten de inventarissen verder verfijnen om zo een lokaal erfgoedbeleid op maat te realiseren. Als dusdanig vormt het een alternatief voor beschermen. Ook **onroerenderfgoedrichtplannen** zijn een alternatief voor beschermen. De goedgekeurde onroerenderfgoedrichtplannen worden omgezet in actieprogramma's en er wordt bekeken welke initiatieven nodig zijn om de uitvoering ervan te faciliteren. Waar nodig zal het instrument geoptimaliseerd worden. ***Iedereen kan het initiatief nemen om onroerenderfgoedrichtplannen op te starten:*** de Vlaamse overheid zal er zelf nieuwe initiëren en zal de partners en lokale besturen stimuleren hetzelfde te doen.

De Vlaamse overheid zelf zal, in het bijzonder voor de archeologische erfgoedzorg, volop inzetten op digitalisering, proactieve handhaving en bemiddeling. Op vlak van regelgeving wordt gestreefd naar vereenvoudiging en rechtszekerheid. Er wordt tevens gestart met het in kaart brengen van de fysieke toestand van het beschermd erfgoed en monitoring hiervan wordt ingebed in beheersprocedures, waarbij de zakelijkrechthouders zullen betrokken worden. Er wordt gewerkt aan een slagkrachtige handhaving, de regelgeving, de strategische prioriteiten, de programmering en de rapportering inzake handhaving worden afgestemd op het erfgoedbeleid en de beleidsmatige prioriteiten.

Er wordt gestreefd naar het in stand houden en overdragen van erfgoed door er een kwaliteitsvol hedendaags gebruik aan te geven. Hiervoor bouwt het agentschap een netwerk uit van complementaire onderzoeksinstanties en expertisecentra. ***Duurzaamheid wordt een rode draad doorheen alle geledingen van de onroerend erfgoedzorg*** en dit wordt op zich verankerd in het brede duurzaamheidsverhaal. Onroerend erfgoed wordt nog meer ingezet als troef en ***er wordt met diverse partners gezocht naar goede (her-) bestemmingen voor ons onroerend erfgoed***. Hierbij worden verschillende strategieën geactiveerd: tijdelijk gebruik, medegebruik, nevenbestemming, behoud van oorspronkelijk gebruik en herbestemming. Bijzondere uitdaging vormen ***kerken*** en kastelen. Samen met het agentschap Binnenlands Bestuur en de lokale besturen worden oplossingen gezocht. Er zal worden uitgepakt met ons erfgoed als sterk Vlaams 'merk', met een voorbeeldfunctie voor de Vlaamse Overheid. De resultaten van het beleid zullen op een kwaliteitsvolle en publieksvriendelijke wijze ontsloten worden.

“Een toekomst voor de Vlaamse Parochiekerk” en “De Nieuwe Parochie”: beleidskaders voor de herbestemming of nevenbestemming van de parochiekerken

Door de toegenomen secularisatie van de samenleving wordt de Kerk geconfronteerd met een leegloop van de parochiekerken. Het aantal actieve gelovigen zakte drastisch, waardoor veel kerkgebouwen in onbruik raken. De nood aan herbestemming of nevenbestemming dringt zich op vele plaatsen dus op. Een aantal richtinggevende documenten behandelen deze materie:

De Conceptnota ‘Een toekomst voor de Vlaamse Parochiekerk’ van 24 juni 2011 en de Omzendbrief van 30 september 2011 van voormalig Vlaams minister voor Binnenlands Bestuur en Onroerend Erfgoed Geert Bourgeois zetten de uitdaging voor de toekomst van de kerken bij alle steden en gemeenten op de kaart.

In de conceptnota wees Geert Bourgeois op het verstoorde evenwicht tussen het aanbod en het gebruik van parochiekerken en richtte de minister een uitnodiging aan de kerkgemeenschap om, in dialoog met de lokale besturen, na te gaan op welke wijze en in welke mate in de toekomst gebruik zal gemaakt worden van het kerkenbestand in Vlaanderen.

De nota vraagt aan de kerkbesturen om een strategische visie te ontwikkelen over het lokaal kerkenbestand van de gemeente. Deze visie bevat onder meer de waarde en toestand van het kerkgebouw, de omgeving waarin het zich bevindt, het actueel gebruik en de functie ervan en - in geval van neven-, mede- of herbestemming - de belangstelling van andere actoren.

De nota heeft ook een intern **debat in de kerkgemeenschap** gevoed. De Vlaamse bisschoppen richten tot de kerkgemeenschap een reeks documenten met stappenplannen, aandachtspunten en beschouwingen omtrent deze problematiek.

Elk bisdom legt daarin eigen accenten. De ontwikkelingen en snelheid waarmee de discussie rond herbestemming/nevenbestemming en de heroriëntatie en herorganisatie

van de geloofsgemeenschappen vorm wordt gegeven, kan verschillen van bisdom tot bisdom.

Het **bisdom Gent** voelt door het hoge aantal kerken in het werkingsgebied de dringende nood voor een kwalitatieve en eerbiedige herbestemming van de kerkgebouwen. Het bisdom Gent probeert de uitdagingen op dat vlak om te buigen in opportuniteiten. In de nota **“De nieuwe parochie”** beschrijft Mgr. Luc Van Looy het mechanisme van het bisdom Gent om tot een nieuwe indeling van parochies te komen. Door meer nadruk te leggen op het decanaat worden de ‘nieuwe parochies’ uitgebreid waardoor er minder kerkgebouwen voor erediensten zullen worden gebruikt. Als belangrijke partner in deze materie zal het Bisdom Gent in overleg met het CRKC en de individuele kerkfabrieken deelnemen aan actieve herbestemmingen van gebouwen voor erediensten.

Het bisdom ondersteunt de lokale geloofsgemeenschappen hierbij met een reeks documenten aangaande deze materie:

- *“De ‘nieuwe’ parochie: impulsvergadering voor parochieploegen, kerkfabrieken en dekenale conferenties”*, Mgr. Luc Van Looy.
- *“Over de conceptnota van minister Bourgeois”*, vic. Joris De Jonghe;
- *“Naar een gezamenlijke aanpak rond de toekomst van parochies en parochiekerken in het bisdom Gent”*, Paul Van Puyenbroeck, 2011.

Niet alleen is de zoektocht naar een geschikte herbestemming door emotionele verankering van de gemeenschap gecompliceerd, er zijn ook juridische consequenties aan verbonden. Een analyse die de herbestemming van kerken en de reorganisatie van de parochies, die in het bisdom Gent hier nauw mee samenhangt, zowel juridisch als historisch benaderd, is te lezen in een recent opiniestuk van de hand van historicus Dirk Van de Perre: *“Het nieuwe parochielandschap in het bisdom Gent. Een geruisloze revolutie, maar niet zonder ingrijpende erfgoedconsequenties”* (publicatie voorzien in *Doorbraak*).

Europese regelgeving

PDPO III 2014-2020 (Vlaams Programma voor Plattelandsontwikkeling)

UNESCO Werelderfgoedconventie (1972): deze conventie betracht cultureel en natuurlijk erfgoed dat van unieke en universele waarde is voor de mensheid, te bewaren en te ontsluiten voor toekomstige generaties.

Conventie van Granada (1985): handelt over het beheer van het architectonische erfgoed.

Conventie van Valletta (1992): Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed.

Verdrag van Firenze (2000): Europese Landschapsconventie van de Raad van Europa en het eerste internationale verdrag waar het thema landschap integraal behandeld wordt.

Conventie van Faro (2005): Europees verdrag rond de integrale benadering van onroerend, roerend en immaterieel erfgoed en het belang van erfgoedgemeenschappen.

H. Maatschappelijke trends en algemene tendensen

FARO, het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, stelde in 2019 'Turen in de toekomst' voor, een inspiratiebrochure voor een trendanalyse. Deze brochure wil een trendoefening zijn voor het cultureel erfgoed in Vlaanderen, maar bepaalde trends hebben ook effect op onroerend erfgoed.

We gaan kort dieper in op enkele trends met een duidelijk effect op onroerend erfgoed, ook in onze regio:

- **De bevolking wordt ouder en blijft vergrijzen.**
De levensverwachting in Vlaanderen blijft stijgen. Verwacht wordt dat mannen en vrouwen gemiddeld tegen 2030 respectievelijk 82,7 en 86,2 jaar oud zullen. De vergrijzing van onze maatschappij is met andere woorden een feit. Dit biedt kansen en uitdagingen. Erfgoedinteresse en -participatie is immers hoog bij medioren en vroeg-senioren.
- **De bevolking wordt steeds diverser en gekleurder.**
(Super)diversiteit wordt steeds meer de norm. In de Denderstreek is het aantal nieuwkomers bovengemiddeld groot. Voor het erfgoed is het een uitdaging om aansluiting en draagvlak te vinden bij deze groep nieuwkomers, die minder affiniteit hebben met het aanwezige lokale erfgoed.
- **Agenda 2030.**
De 17 duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) van VN Agenda 2030 willen de planeet en maatschappij op een duurzame koers zetten. De meeste gemeenten en lokale overheden proberen deze doelstellingen zoveel mogelijk te integreren in hun (boven)lokale beleid. Deze dienen dus ook te worden toegepast op onroerend erfgoed.
- **Opnieuw meer aandacht voor wat we samen delen.**
Er gaat weer meer aandacht naar wat we samen delen, de 'commons' of 'gemeenschappelijkheid'. De druk van privatisering legt druk op bv. publieke voorzieningen, publieke ruimte, natuur en dus ook ons onroerend erfgoed. Herwaardering van deze 'commons' is een essentiële stap naar gezamenlijke verantwoordelijkheid.
- **Participatie.**
Burgers krijgen terug meer rechtstreeks zeggenschap in tal van maatschappelijke domeinen. Een positieve evolutie, omdat dit de verantwoordelijkheid en het draagvlak ten goede komt. Maar participatie is complex en vraagt wel extra inspanningen.
- **Digitalisering.**
Technologische innovaties hebben een impact op alle onderdelen van onze samenleving. De digitalisering is ondertussen zo ver doorgedreven dat de grenzen tussen de 'reële' en 'virtuele' wereld vervagen. Alles is 'big data', 'open data',

'smart', 3D-technologie etc. ... Ook de onroerend erfgoedsector zal en mag deze evoluties niet missen. De nieuwe mogelijkheden zijn enorm.

- **Leren.**

Leren doe je anno 2020 overal, samen en op maat. Dat wil zeggen dat leren niet meer exclusief voor op school is, maar doe je ook in het gezin, in de vrije tijd, in de verplichte tijd (school of werk). Dat wil ook zeggen dat co-creatie, actief en autonoom aan de slag gaan, en samenwerken steeds belangrijker wordt bij het leren. En dat betekent dat leren steeds meer op maat gebeurt, volgens eigen interesse en motivatie. Deze tendensen bieden alle drie kansen voor de erfgoedsector, die dus weet wat te doen...

- **Herontdekking van het mecenaat.**

Door een terugtrekkende overheid en dalende subsidies worden alternatieve manieren van financiering terug hoger op de agenda geplaatst. Eigenaars van onroerend erfgoed, overheden én privépersonen, nemen sowieso een bepaalde maatschappelijke rol op.

- **Identiteitspolitiek.**

Het belang dat aan 'identiteit' (etnische achtergrond, gender, natie, religie, ...) gehecht wordt, wordt steeds groter. Dit kan leiden tot emancipatie, maar evenzeer tot een wij-zij-denken. Erfgoed en identiteit hangen zeer sterk aan elkaar vast. Denk bijvoorbeeld aan de waarde die aan de parochiekerk verbonden is, net omdat het zo beeld- en identiteitsbepalend is voor de lokale gemeenschap.

- **Juridisering van de samenleving.**

Het complexe net van Europese, nationale, regionale en lokale regelgeving zorgt er voor dat men verstrikt komt te zitten in een doolhof van steeds veranderende regels en procedures. Ook de regelgeving omtrent Onroerend Erfgoed is steeds in beweging en wordt steeds complexer. En dan klinkt de vraag om meer expertise steeds luider.

- **Veranderende relaties tussen bestuursniveaus.**

Het nieuwe Onroerend Erfgoeddecreet zorgt voor bestuurlijke veranderingen in dit beleidsdomein. Lokale besturen krijgen meer opdrachten en bevoegdheden, maar hebben niet altijd de capaciteit om al deze opdrachten effectief te kunnen vervullen. Bovenlokaal samenwerken kan hiervoor een oplossing bieden.

Industrieel erfgoed in Denderland. Oude fabrieksschouw langs het water in Aalst, © stad Aalst

4.

BELEIDSPLAN

4. Beleidsplan

A. SWOT-analyse

Deze SWOT-analyse kwam tot stand na een consultatiesessie bij de steden en gemeenten (18/09/2019) en een online bevraging van stakeholders en het erfgoedveld.

Deze SWOT verwoordt zo veel als mogelijk de noden en wensen van de gemeente- en stadsbesturen en van de erfgoedspelers en de erfgoedgemeenschappen van regio Denderland (Aalst, Denderleeuw, Haaltert, Erpe-Mere, Lede en Ninove).

STERKTES (S)

1. De Dender is een verbindende ader door/voor verschillende gemeenten. Deze rivier verbindt de hele regio, ...
2. In de stedelijke kernen en langsheen de Dendervallei is het industriële bouwkundige erfgoed kenmerkend en herkenbaar voor de hele regio.
3. In de landelijke kernen zijn molens en kouters, en prachtige landschappelijke entiteiten zoals de Diepestraten in Denderhoutem of Honegem en Wellemeersen landschappelijk zeer waardevol.
4. Er is zeer veel (al dan niet beschermd) onroerend erfgoed aanwezig.
5. Rond onroerend erfgoed zijn vandaag al heel wat professionele en vrijwillige organisaties aanwezig (bv. Regionale landschappen voor landschap, SOLVA voor archeologie, Erfgoedcel Denderland voor ondersteuning van erfgoedspelers, VVAK voor behoud patrimonium in stad Aalst...). Deze bestaande expertise wordt gewaardeerd.
6. In stad Aalst heb je enkele uitschieters zoals het UNESCO erkende belfort en de Sint-Martinuskerk waar momenteel al een (toeristisch-/erfgoed-/ontsluitings-) beleid rond bestaat.

ZWAKTES (W)

1. Lokale besturen en bevolking kennen zelf het vele aanwezige onroerend erfgoed niet. En onbekend is onbemind.
2. Lokale besturen waarderen het lokale erfgoed niet altijd even goed. Erfgoed wordt als een hoge kostenpost gezien, zonder meerwaarde. Er is geen (lokale of regionale) langetermijnsvisie hierop.

3. De Denderstreek profileert zich nu niet als een toeristisch interessante regio of regio met veel erfgoed.
4. In veel gemeenten ontbreekt het aan een beleids- of afwegingskader om een eigen visie te ontwikkelen over een gemeentelijk onroerend erfgoedbeleid. De huidige beslissingen gebeuren nog te vaak 'ad hoc' en ontbreken de slagkracht van een groter toetsingskader.
5. Lokale besturen hebben momenteel niet de kennis en expertise aanwezig binnen de eigen diensten.
6. Lokale besturen hebben momenteel niet de middelen om op een juiste manier te investeren in erfgoed.
7. Een van de belangrijkste beleidsmatige instrumenten, de bouwkundige inventaris Vlaanderen, is hopeloos verouderd en aan een update toe.
8. Tevens is er ook een update nodig van kleine landschapselementen, houtkanten, landschappelijk erfgoed, ... Ankerplaatsen die niet als erfgoed erkend zijn, zijn nog kwetsbaarder.
9. Er is geen eenduidige en gebiedsdekkende visie voor/over Denderland. Elke stad en gemeente voert een erfgoedbeleid uit naar eigen goeddunken.

KANSEN (O)

1. Het vernieuwde Decreet Onroerend Erfgoed maakt het mogelijk om, met het instrument van een IOED, expertise en middelen naar het lokale niveau te brengen.
2. Het hernieuwde decreet Onroerend Erfgoed geeft meer autonomie aan de gemeenten om zelf een beleid te voeren rond Onroerend Erfgoed. Dit kan voor een beleid zorgen dat is aangepast aan de lokale noden en verzuchtingen.
3. Door een gemeenschappelijk intergemeentelijk draagvlak en toetsingskader te creëren kunnen beslissingen breder gedragen worden en is er sowieso minder weerstand bij beslissingen.
4. Het oprichten van een expertisenetwerk kan zorgen vooruitwisseling van kennis en expertise, aangezien alle gemeenten met gelijkaardige problematieken worden geconfronteerd.
5. Het toeristisch potentieel van het aanwezige erfgoed kan als hefboom dienen om de hele streek te gaan opwaarderen. Erfgoed speelt hierin een belangrijke rol.
6. Gemeenschappelijke problemen (zoals leegstand of nood aan publieke ruimtes) kunnen ook gemeenschappelijk aangepakt worden. Problemen stoppen niet aan de gemeentegrenzen.

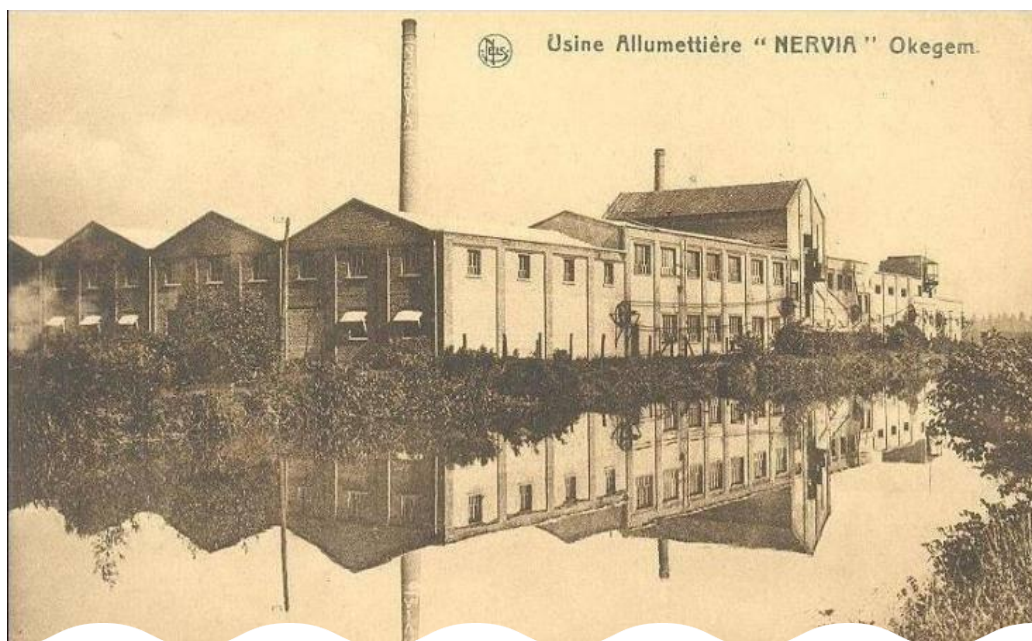

7. De uitwerking van een regionaal erfgoedbeleid, dat breed gedragen is, kan een bouwsteen zijn om een lange termijnvisie uit te werken, over verschillende legislaturen heen. Dit werkt 'ad hoc' beslissingen tegen.
8. Stadsvernieuwsingsprojecten, bv. Reconversieprojecten van industriële panden gelegen langs de Dender, bieden mogelijkheden om ander type stedelijk weefsel op te bouwen, mét een prominente plaats voor het bestaande onroerende erfgoed.

BEDREIGINGEN (T)

1. Privé-ontwikkelaars en eigenaars zetten 'erfgoedwaarde' niet altijd op de eerste plaats.
2. Het hernieuwde decreet Onroerend Erfgoed geeft meer autonomie aan de gemeenten. Dit kan ook voor versnippering in het onroerend erfgoedbeleid in Vlaanderen leiden.
3. De schaarse open ruimte die nog overblijft komt steeds meer onder druk te staan door de ondoordachte ruimtelijke ordening.
4. Er is nog veel waardevol patrimonium dat niet erkend of gekend is. Dit komt onder druk te staan door de ambities van bouwpromotoren. Doordat er geen kader is, gaat dit erfgoed onherroepelijk verloren.
5. De budgettaire krapte binnen de lokale en Vlaamse besturen zorgen er voor dat er niet altijd de nodige uitgaven aan onroerend erfgoed komen.
6. De kennislacune van lokale bestuurders leidt vaak tot 'foute' of vreemde keuzes binnen de beleidsvoering.
7. Onroerend erfgoed is een beleidsdomein op het snijpunt van vele andere domeinen (erfgoed, leefmilieu, ruimtelijke ordening,...) hierdoor zit dit beleidsdomein vaak 'overal en nergens'.

Luciferfabriek 'Nervia' te Okegem, verz. Heemkring Okegem

Samenvatting:

Sterkte (S)	Zwakte (W)
1. Dender als verbindende ader 2. Kenmerkend industrieel erfgoed 3. Kenmerkende molens en kouters 4. Veel erfgoed aanwezig 5. Aanwezige expertise, organisaties en verenigingen 6. UNESCO-uitschieters	1. OE onbekend door eigen bevolking 2. Lokale besturen zien OE als kostenpost 3. Denderstreek: geen erfgoedprofilering 4. Geen beleidsvisie omtrent OE 5. Beperkte expertise binnen ambtenarij. 6. Beperkte middelen lokale besturen 7. Update nodig inventaris 8. Update kleine landschapselementen 9. Gebiedsdekkende visie regio
Kansen (O)	Bedreigingen (T)
1. Nieuw decreet biedt kansen: extra middelen en expertise via IOED 2. Nieuw decreet biedt kansen: extra autonomie 3. Intergemeentelijk kader en toetsingskader 4. Expertisenetwerk opbouwen 5. Toeristisch potentieel: hefboom	1. Ontwikkelaars zetten druk 2. Lokale autonomie zorgt voor versnippering 3. Schaarse open ruimte 4. Veel patrimonium is niet beschermd 5. Budgettaire krapte 6. Kennislacune lokale bestuurders

6. Gemeenschappelijke aanpak van de problemen 7. Langetermijnsvisie uitbouwen 8. Stadsvernieuwingsprojecten en reconversie	7. OE beleidsdomein op snijpunt van vele andere domeinen.
--	---

Uit de omgevingsanalyse en de consultatie van het veld blijken **volgende bijzondere aandachtspunten** voor IOED Denderland, die dienen meegenomen te worden in de doelstellingen:

- **Intergemeentelijke onroerend erfgoedbeleid**

S5 + W2 + W4 + W5 + W6 + W9

O1 + O2 + O3 + O4 + O6 + T5 + T6 + T7

Het Onroerend Erfgoeddecreet biedt mogelijkheden om een intergemeentelijk onroerend erfgoedbeleid op te starten in regio Denderland, door middel van een IOED en bijhorend onroerend erfgoednetwerk. Dit kan de zware taken van de gemeenten een groot deel ontlasten en professionaliseren. Door intergemeentelijk gaan samen te werken kan een uniforme en efficiënte visie op onroerend erfgoed worden uitgewerkt en worden uitgerold in de regio.

- **Herbestemming parochiekerken**

W2 + W4

O1 + O6 + T1 + T2 + T4 + T6 + T7

De hoge densiteit aan kernen stelt de uitdagingen scherp op het vlak van herbestemming of nevenbestemming van kerken. Door de ontkerkelijking van Vlaanderen staan heel wat historische kerken leeg. De kerken die als hoofdkerken worden behouden, situeren zich in de grotere kernen waardoor er zich een grote uitdaging stelt op het vlak van het zoeken naar geschikte neven- en herbestemmingen voor de talrijke kerkgebouwen in de kleinere woonkernen. Deze problematiek stelt zich op het niveau van Vlaanderen zelfs het scherpst in het zuiden van Oost-Vlaanderen.

- **Industrialisatie langsheen de Dender**

S1 + S2 + S4 + W1 + W3 + W9

O5 + O6 + T1 + T4

De historische industrialisatie van de regio zorgt voor talloze interessante relictten langsheen de Dender. Alle gemeenten en stakeholders halen het industriële erfgoed langsheen het water aan als verbindende en kenmerkende elementen van de regio. Dit industrieel erfgoed heeft nog een groot potentieel op vlak van regiomarketing, toerisme, reconversie, stadsontwikkeling... waar men graag mee aan de slag zou gaan.

- **Inventarisatie**

S4 + S5 + W5 + W7 + W8

O2 + O3 + O4 + O6 + O8 + T4 + T5

De inventaris bouwkundig erfgoed is onvolledig en gedateerd. Heel wat typologieën erfgoed zijn amper terug te vinden. Ook de inventaris landschappelijk erfgoed vraagt een update. Beleidsmakers hebben nood aan inventarissen die geactualiseerd of zelfs geherinventariseerd zijn om hun beleid op te kunnen baseren. Inventarisatie kan de kennislacune die vandaag op het lokale niveau bestaat opvullen en meer inzicht geven in de waarde van ons gemeenschappelijk erfgoed. Inventarisatie biedt onroerend erfgoed immers bescherming wanneer het onder druk komt te staan. Een IOED kan instrumentarium of begeleiding aanbieden bij deze inventarisatieprojecten.

- **Sterk geërodeerd landschap**

S1 + S3 + S4 + W5 + W8 + W9

O3 + O6 + O7 + T1 + T3 + T7

Door de hoge mate van verstedelijking in belangrijke delen van het werkingsgebied, en door een toenemende lintbebouwing aan de uitvalswegen van de steden (handelspanden) of langs verbindende lokale wegen, is het historische landschap in het werkingsgebied sterk aangetast of aan het zicht onttrokken. Er is tevens te weinig kennis over wat kenmerkend is voor de regio. Desalniettemin resten ons nog een aantal mooie gebieden. Een gebiedsanalyse die de verschillende landschapstypes karakteriseert en inventariseert, kan helpen om een gebiedsvisie en acties te ontwikkelen die het resterende cultuurhistorische landschap opwaarderen en vrijwaren van verdere erosie.

B. Missie & visie

Missie IOED Denderland

Het onroerend erfgoed in regio Denderland is zichtbaar, wordt gewaardeerd, en is maatschappelijk relevant. Het onroerend erfgoed leeft binnen de gemeenschap van de zes gemeenten en er wordt duurzaam, actief en kwalitatief mee aan de slag gegaan. De zes toegetroeden gemeenten bouwen door de IOED expertise en een actief netwerk op rond onroerend erfgoed. Door een doordacht intergemeentelijk beleid, met aandacht voor de diverse deelaspecten (landschap, archeologie, bouwkundig erfgoed) wordt dit erfgoed kwalitatief beheerd, ontsloten en doorgegeven aan toekomstige generaties. Erfgoed verbindt mensen en wordt door de gemeenten, hun bewoners en bezoekers, gedeeld en gekoesterd.

Visie IOED Denderland

IOED Denderland werkt op een integrale en geïntegreerde wijze rond het onroerend erfgoed van Aalst, Denderleeuw, Erpe-Mere, Haaltert, Lede en Ninove.

We zetten onze schouders onder het identificeren, bewaren, onderzoeken en ontsluiten van het regionale onroerend erfgoed in al haar vormen en eigenheid.

IOED Denderland is het eerste aanspreekpunt voor eigenaars, gebruikers, overheden, ... De organisatie speelt een verbindende en katalyserende rol binnen het domein onroerend erfgoed in regio Denderland. We ondersteunen erfgoedzorgers en diverse erfgoedactoren, stimuleren een bloeiend en verbonden erfgoedveld en realiseren inspirerende, participatieve en gemeenschapsvormende erfgoedprojecten.

We bouwen gepassioneerd eigen expertise op, stimuleren uitwisseling van kennis en ervaring en reiken de lokale actoren een professioneel erfgoedinstrumentarium aan.

Openheid en ruimte voor experiment passen we toe en dragen we uit.

C. Doelstellingen

De beoogde werking wil een ondersteunende werking uitbouwen voor de deelnemende besturen. Op basis van een omgevingsanalyse enerzijds en de consultatieronde anderzijds, zijn een reeks actielijnen geformuleerd. Deze zullen ofwel generiek, ofwel 'op maat' aangeboden worden.

De werking wil op een generiek niveau actielijnen uitbouwen waar de deelnemende besturen vrijblijvend kunnen beroep op doen. Dit generieke niveau zal aangeboden worden middels de ontvangen subsidies en via eigen inbreng vanuit bestaande werkingen van het samenwerkingsmodel en vergt derhalve géén bijdrage van de deelnemende besturen.

In de wetenschap dat elk bestuur andere wensen of noden heeft, zal ook een pakket 'op maat' worden aangeboden, waar besturen desgewenst kunnen beroep op doen. Aangezien de subsidies vanzelfsprekend ook hun beperking hebben, zullen specifieke opdrachten tegen kostprijs worden aangeboden. Voor specifieke vragen zal een raming op maat opgesteld worden. Een deelnemend bestuur blijft evenwel vrij hier al dan niet beroep op te doen.

- Zwart = generiek
- Grijs = op maat

SD 1. De kennis over onroerend erfgoed in regio Denderland is toegenomen en gekaderd in een groter geheel.

OD 1.1. De IOED ondersteunt inventarisatie van het regionaal onroerend erfgoed.

- De IOED werkt methodieken uit voor de inventarisatie van onroerend erfgoed.
- De IOED werkt methodieken uit voor de evaluatie en actualisatie van de inventarissen.
- De IOED stelt deze methodiek ter beschikking aan het lerend netwerk.
- De IOED inventariseert het onroerend erfgoed en neemt initiatieven om bestaande inventarissen onroerend erfgoed te actualiseren. Bijvoorbeeld inventaris bouwkundig erfgoed of inventaris kleine landschapselementen, funerair erfgoed van lokaal historisch belang, de actualisatie van de GGA-kaart.
- De IOED inventariseert lokaal erfgoed buiten de bestaande gewestelijke inventarissen zoals klein erfgoed, houtig erfgoed, funerair erfgoed.

OD 1.2. De IOED plaatst de kennis over onroerend erfgoed in een groter geheel.

- De IOED houdt een overzicht bij van archeologisch onderzoek in de regio.
- De IOED neemt actief deel aan studiedagen en heeft aandacht voor de wetenschappelijke onderbouw van de disciplines.

- De IOED plaatst de kennis over archeologie, bouwkunde en landschap in een holistisch geheel.

SD 2. Er is een dynamische en gedragen streekvisie omtrent onroerend erfgoed en er zijn handvaten beschikbaar om deze visie in praktijk te brengen.

OD 2.1. De IOED werkt aan een dynamische en gedragen streekvisie omtrent onroerend erfgoed.

- De IOED ontwikkelt met de klankbordgroep en de besturen een dynamische visie op onroerend erfgoed in de regio, gebaseerd op omgevingsanalyse en inzichten uit het kennisnetwerk. Bijvoorbeeld: de sterktes en bedreigingen van de regio worden gecapteerd en verder uitgewerkt in concrete acties.
- De omgevingsanalyse wordt periodiek bijgewerkt. Bijvoorbeeld: halverwege en/of tegen het einde van de beleidsperiode.
- De visie op onroerend erfgoed in de regio heeft aandacht voor een holistische benadering op de disciplines archeologie, bouwkundig erfgoed en landschap.
- De IOED onderzoekt mee hoe onroerend erfgoed via duurzame en toekomstgerichte herbestemming kansen kan krijgen.
- De IOED onderzoekt mee hoe het rijke kerkelijke patrimonium in de regio gepaste herbestemmingsmogelijkheden kan krijgen.
- De IOED heeft een bijzondere aandacht voor het thema landschap in de visievorming.

OD 2.2. De IOED stelt methodologie en instrumentaria ter beschikking voor het beleidsmatig omgaan met onroerend erfgoed.

- De IOED werkt een methodologisch kader uit voor waardebeoordeling van items met onroerend erfgoedwaarde.
- De IOED besteedt hierbij aandacht voor de specifieke bekommernissen van elk type van erfgoed.
- De IOED evalueert periodiek het methodologisch kader en toetst dit aan de regiovisie.
- De IOED test het methodologisch kader voor waardebeoordeling aan de hand van pilootprojecten (generiek én op maat).
- De IOED ontwikkelt een instrumentarium om op te treden tegen erosie en/of ontwaarding van het onroerend erfgoed.
- De IOED onderzoekt de mogelijkheden om via ruimtelijke planning duurzaam om te gaan met erfgoedwaarden.
- De IOED onderzoekt de mogelijkheden om via stedenbouwkundige verordeningen duurzaam om te gaan met erfgoedwaarden.
- De IOED onderzoekt welke mogelijkheden er zijn voor gemeenten om op te treden indien noodzakelijk.

OD 2.3. De IOED evalueert de effectiviteit van beschermde items.

- Via steekproeven evalueert de IOED het beschermingsinstrumentarium op terrein.
- De IOED evalueert beschermde items.

OD 2.4. De IOED biedt op vraag ondersteuning bij het uitwerken van een gemeentelijk beleid, die de visie in praktijk brengt.

SD 3. Onroerend erfgoedactoren hebben toegang tot kennisdeling, netwerken en informatie omtrent onroerend erfgoed.

OD 3.1. De IOED is een aanspreekpunt.

- De IOED heeft een **loketfunctie** voor zowel de burgers als ambtenaren die met vragen zitten omtrent landschap, archeologie of bouwkundig erfgoed.
- De IOED maakt erfgoedactoren, eigenaars en gebruikers wegwijs in de materie Onroerend Erfgoed.
- De IOED betreft de erfgoedactoren in het netwerk.
- De IOED ontwikkelt een landingspagina rond onroerend erfgoed.

OD 3.2. De IOED brengt financieringsmogelijkheden voor onroerend erfgoed in kaart en deelt dit met haar netwerk.

- De IOED brengt (alternatieve) financieringsmogelijkheden en subsidiekanalen voor lokale of regionale onroerend erfgoedprojecten in kaart. Bijvoorbeeld: premies, subsidies, publiek-private samenwerking, Vlaamse Erfgoedkluis, ...

OD 3.3. De IOED bouwt een netwerk uit voor kennisdeling.

- De IOED groepeerde expertise van erfgoedactoren, gemeentelijke ambtenaren en regionale organisaties in een regionaal netwerk.
- De IOED brengt het netwerk op regelmatige basis actief samen via regionetwerken, klankbordgroep en visietafels.
- De IOED onderhoudt contacten met regionale partners (Monumentenwacht, aangrenzende regionale spelers, ...) en andere beleidsdomeinen.

OD 3.4. De IOED onderhoudt actief contacten met het erfgoedmiddenveld.

- De IOED organiseert minstens één keer per jaar een netwerkmoment voor het erfgoedmiddenveld.
- De IOED betreft het lokale erfgoedveld bij specifieke projecten, bijvoorbeeld in een participatief traject.
- De IOED betreft erfgoedorganisaties in de klankbordgroep.
- De IOED zet bestaande vrijwilligersgroepen binnen de deelnemende partners in op onroerend erfgoedprojecten en heeft aandacht voor uitbreiding van het vrijwilligersnetwerk.

SD 4. De uitgebouwde visie is toegepast in concrete projecten.

OD 4.1. De IOED geeft adviezen in concrete dossiers.

- De IOED geeft de lokale besturen ondersteuning en feedback bij adviezen in kader van stedenbouwkundige dossiers.
- De IOED geeft adviezen in het kader van omgevingsvergunningen.

OD 4.2. De IOED is een partner in integrale en geïntegreerde projecten.

- De IOED maakt beheersplannen op of ondersteunt de opmaak van beheersplannen, bijvoorbeeld bij beschermde stads- en dorpszichten.
- De IOED werkt voor de herbestemming van gebouwen met erfgoedwaarde (bijvoorbeeld kerken) actief samen in een participatief kader met alle betrokken actoren.
- De IOED denkt na om onroerend erfgoed via duurzame en toekomstgerichte herbestemming kansen te geven in concrete projecten.
- Via de kwaliteitskamer VakWeRK wendt de IOED de lokale expertise inzake onroerend erfgoed aan om zo de omgevingskwaliteit te verhogen.

SD 5. Het draagvlak voor onroerend erfgoed is vergroot.

OD 5.1. De IOED werkt aan sensibilisering en educatie.

- De IOED werkt actief aan publieksacties om zo het draagvlak ten aanzien van onroerend erfgoed te vergroten. Bijvoorbeeld: het uitwerken van een regionale communicatie, ondersteuning bij publieksevenementen zoals Open Monumentendag, bezoeksmomenten aan opgravingen, organiseren van lezingen, ... (generiek én op maat).
- De IOED heeft aandacht voor specifieke doelgroepen om betrokkenheid bij het onroerend erfgoed te vergroten.
- De IOED zet in op educatie via geïntegreerde projecten met de cultureel erfgoedcel.
- De IOED zet zich in om specifiek de minder zichtbare thema's archeologie en landschap dichterbij de burger te brengen (generiek en op maat).

SD 6. Onroerend erfgoed wordt integraal benaderd en geïntegreerd in andere beleidsdomeinen.

OD 6.1. De IOED werkt actief aan een “onroerend erfgoedreflex”. Het doel hiervan is het onroerend erfgoed meer te betrekken in grote projecten.

- De IOED brengt op het regionetwerk dossiers met specifieke problematieken op de agenda.
- De IOED werkt actief aan een onroerend erfgoedreflex binnen het eigen netwerk.
- De IOED streeft actief naar bewustmaking rond onroerend erfgoedwaarde bij aanvang van projecten.

OD 6.2. De IOED evalueert in haar acties telkens de mogelijkheden om onroerend erfgoed integraal te benaderen.

OD 6.3. De IOED integreert onroerend erfgoed in andere beleidsdomeinen.

- De IOED integreert onroerend erfgoed in toeristische projecten en projecten rond regiomarketing en streekidentiteit (generiek en op maat).
- De IOED legt de link tussen onroerend erfgoed en cultureel erfgoed dankzij de samenwerking met de cultureel erfgoedcel.
- De IOED neemt onroerend erfgoed mee in toekomstige toeristisch-recreatieve projecten (generiek en op maat).
- De IOED zoekt mogelijkheden om gemeentegrensoverschrijdende projecten op te starten, hetzij geografisch, hetzij thematisch, teneinde bepaalde onroerend erfgoedthema's die bepalend zijn voor een streekidentiteit kansen te geven (generiek en op maat).

OD 6.4. De IOED schenkt aandacht aan erfgoedclusters.

- De IOED ontwikkelt een gedegen gebiedsvisie en over specifieke plaatsen met geïntegreerde erfgoedwaarde. (generiek en op maat).

SD 7. IOED Denderland is een duurzame en betrouwbare partner

OD 7.1. De IOED bouwt aan een goede samenwerking met haar partners.

- De IOED organiseert op regelmatige basis onroerend erfgoedtafels.
- De IOED evalueert haar samenwerkingsverbanden jaarlijks.

OD 7.2. De IOED ontwikkelt een heldere communicatiestrategie.

- Onroerend erfgoed wordt meegenomen in de communicatie vanuit de IOED en haar regionale partnerorganisaties Erfgoedcel Denderland, SOLVA en RLVA.
- Communicatie gebeurt op maat van de partners en doelgroepen.

OD 7.3. De IOED heeft oog voor duurzaamheid in alle aspecten van haar werking.

- Er wordt gestreefd naar een gezonde werkomgeving.
- Duurzaam vervoer wordt gestimuleerd.
- Lokale producten en leveranciers krijgen de voorkeur.
- In afwegingen voor aankopen of aanbestedingen wordt duurzaamheid in acht genomen.

Zicht op het landschap in Denderland, omgeving Ninove © SOLVA

D. Uitbouw consultatienetwerk

De IOED-werking zal actief kunnen steunen op talrijke contacten en operationele netwerken binnen de regio. Doordat de IOED-werking via een samenwerkingsmodel verankerd zit aan reeds bestaande structuren, dient er geenszins 'van nul af aan' gestart te worden, maar kan structureel beroep gedaan worden op de expertise binnen het samenwerkingsmodel.

Bovendien zal dit netwerk, als de erkenning bekomen is, versterkt en uitgebreid worden. Specifiek voor het bouwkundig erfgoed zal een historisch-bouwkundige aangeworven worden die het luik bouwkundig erfgoed zal versterken en uitbouwen.

Omschrijving netwerk:

- De **contacten binnen elke organisatie** afzonderlijk, met andere diensten of collega's: de IOED-werking kan beroep doen op heel wat *in house* expertise, bijvoorbeeld regio-expertise rond het bredere erfgoedveld (Projectvereniging VARIANT), landschap en natuur (RLVA), of stedenbouwkundige, planologische en architecturale materie (SOLVA).
- Vanzelfsprekend de onderlinge **contacten tussen de partners in het samenwerkingsmodel**: VARIANT, SOLVA, RLVA.
- De **contacten met de deelnemende besturen** en de diverse diensten: zowel VARIANT, SOLVA als RLVA kunnen bogen op een intensieve samenwerking met de lokale besturen in de regio. Daardoor is er reeds een uitgebreid professioneel netwerk beschikbaar.

- De **contacten met vrijwilligers**, zowel individueel als op niveau van een vereniging: de partners in het samenwerkingsmodel beschikken door hun jarenlange werking tevens over een uitgebreid netwerk aan vrijwilligers. Elke organisatie zet sterk in op publiekswerking, participatie en vrijwilligerswerking (voorbeelden zijn o.a. de inventarisatie van roerend kerkelijk patrimonium (VARIANT), de gidsbeurten voor (thema)wandelingen in de regio (RLVA), samenwerking rond metaaldetectie (SOLVA).
- De **contacten met het bredere werkveld**: dit zowel binnen als buiten het werkingsgebied, met gelijkaardige organisaties (netwerkoeverleg van regionale landschappen, erfgoedcellen, Vlaams depotnetwerk, ...), met andere bestuursniveaus (overleg Klein Netwerk Oost-Vlaanderen, Vlaams depotnetwerk, ...), met private partners voor advies en diensten (bijvoorbeeld conservators), organisaties op gewestelijk niveau (CRKC-PARCUM, ...).

Consultatie en participatie van het netwerk:

- De centrale **werkgroep** (zie verder, F - plan van aanpak en organisatiestructuur), die de dagelijkse werking van de IOED en de opvolging van de doelstellingen behartigt, zal naast de dagdagelijkse contacten op maandelijkse basis structureel overleggen.
- De **klankbordgroep** (zie verder, idem) zal op regelmatige basis samenkomen (richtinggevend drie maal per jaar). Deze klankbordgroep zal bestaan uit een grote *pool* aan personen, die op basis van hun specifieke expertise worden uitgenodigd. Aangezien de materie Onroerend Erfgoed een breed domein is waar vele actoren en vele diensten mee in aanraking komen, kan al naargelang het thema de ene maal bijvoorbeeld eerder met cultuurfunctionarissen, de andere maal bijvoorbeeld eerder met omgevingsambtenaren overlegd worden.

Het overleg van de klankbordgroep zal uitgebouwd worden in het ***Regionetwerk Zuid-Oost-Vlaanderen (RN)***, een thematisch overlegplatform, waar ambtenaren en mandatarissen van de regio drie maal per jaar elkaar treffen. Naast de reeds bestaande RN Klimaat en Energie, RN Mobiliteit, RN RO (= i.s.m. de lokale atrie departement RO), RN Werk en Economie en RN Wonen, zal een RN Onroerend Erfgoed opgericht worden. Als er thema's zijn vanuit Onroerend Erfgoed die raakvlakken hebben met de andere RN, of veeleer daar van nut zijn, zal onroerend erfgoed materie uiteraard ook daar aan bod kunnen komen. Zo werd reeds in het voorbereidend traject van dit dossier een toelichting gegeven op het RN RO.

De diverse regionetwerken vormen de voedingsbodem voor thema's die binnen de regiowerking op het **overleg van algemeen directeurs** en het **burgemeestersoverleg** voor de ruime regio aan bod komen, alsook voor de **visietafels voor stakeholders** in de regio, het ontmoetingsmoment voor niet-gemeentelijke actoren in de regio.

Zodoende zit het **overleg rond onroerend erfgoed** zeer goed verankerd op diverse niveaus en wordt er optimaal **gestreefd naar een geïntegreerde werking met andere beleidsdomeinen**.

- De IOED zal zich uiteraard ook inschrijven in het **IOED-netwerkoverleg**.
- Behoudens bovenstaand structureel overleg, dat veeleer in de ambtelijke sfeer zit, maar waar uiteraard volgens agenda ook externe experts/verenigingen zullen uitgenodigd worden, zal er ook een jaarlijks structureel **ontmoetingsmoment** georganiseerd worden voor het **vrijwilligersveld, aanvullend op de klankbordgroep**. Naast dit jaarlijks overlegmoment of ontmoetingsmoment kunnen ook **thematische overlegmomenten** georganiseerd worden.
- Naast bovenstaande contacten, die veeleer structureel opgevat zijn, zijn er uiteraard de **dagdagelijkse contacten** met de eigen diensten, gemeentelijke diensten, vrijwilligers, geschiedkundige en heemkundige kringen, externe organisaties, in kader van concrete dossiers. In deze context vermeldde we ook de participatie aan *VakWeRK* en het *Projectbureau Herbestemming Kerken* in geval er concrete dossiers in de regio zijn waarbij de partners betrokken zijn.

E. Ondersteuning vrijwilligers en creatie van een draagvlak voor onroerend erfgoed

Ondersteuning van vrijwilligers

Momenteel bestaan er in regio Denderland al goede voorbeelden van vrijwilligerswerkingen die handelen rond cultureel erfgoed (inventarisatieteams cultureel erfgoed cultureel-erfgoedcel, digitaliseringsprojecten cultureel-erfgoedcel en gemeentearchieven...), rond archeologie (vrijwilligers archeologisch depot SOLVA, metaaldetectoristen,...), rond landschappelijk erfgoed (vrijwilligersteams Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen),... Vrijwilligers die rond erfgoed werken worden momenteel dus al door verschillende actoren ondersteund: de gemeentes, SOLVA, Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen, Erfgoedcel Denderland,...

Met de opstart van IOED Denderland willen we deze goede samenwerking met vrijwilligers in de regio nog versterken en willen we in de eerste plaats aansluiten bij deze reeds bestaande en uitgetekende vormen van vrijwilligersbeleid. Zowel het traditionele erfgoedveld (de lokale organisaties die vrijwillig engagement bundelen) als losse vrijwilligers die een tijdelijk engagement aangaan zullen in de toekomst ook door IOED Denderland ondersteund worden (zie OD 3.4). Belangrijk is daarom dat er een goede afstemming is tussen al deze partners.

De IOED neemt binnen het domein onroerend erfgoed in Denderland een centrale rol op in het netwerk van vrijwilligers. Vele vrijwilligers en lokale verenigingen maken geen onderscheid tussen een werking rond cultureel en onroerend erfgoed. Net door de IOED kan een vrijwilligerswerking rond cultureel-erfgoed bijvoorbeeld ook professioneel aan onroerend erfgoed aandacht gaan besteden.

De IOED beoogt om nieuwe personen die een engagement willen opnemen correct te begeleiden en door te verwijzen naar de juiste instanties. Als aanspreekpunt voor onroerend erfgoed in de regio (OD 3.1) levert IOED Denderland deze vrijwilligers ook kennis en expertise aan en maakt het vrijwilligers wegwijs in de materie onroerend erfgoed. Door deze vrijwilligers in te lijven in het lerend netwerk en de vormingen van de organisatie professionaliseert en versterkt de vrijwilligerswerking in regio Denderland.

IOED Denderland betreft vrijwilligers (minstens één keer per jaar, maar in realiteit vaker) via de klankbordgroep bij het regionale onroerend erfgoedbeleid en het beleid dat de partners hieromtrent voeren. In de praktijk worden de vrijwilligers ook op andere momenten gehoord en zijn zij gewaardeerde partners bij alle acties die de IOED onderneemt.

Creatie van een draagvlak voor onroerend erfgoed

Alle gemeenten vinden het belangrijk dat het draagvlak voor onroerend erfgoed vergroot, dat is een belangrijke conclusie uit de consultatiesessies met de gemeenten. Ook uit de passages gemeentelijk erfgoedbeleid (zie 2.F) blijkt dat lokale besturen het belangrijk vinden in te zetten op het valoriseren van onroerend erfgoed in de gemeenten van

Denderland. Een hele strategische doelstelling (SD5) is dan ook aan draagvlakvergroting gewijd.

IOED Denderland wil dit draagvlak vergroten via sensibilisering en educatie (OD 5.1). Door publieksacties te organiseren, regionale communicatie te voeren, een doelgroepenbeleid uit te werken, educatieve erfgoedprojecten op poten te zetten zal IOED Denderland het draagvlak voor onroerend erfgoed in de regio vergroten. Zowel bij de brede bevolking, als bij de lokale besturen die instaan voor het lokale beleid rond dit erfgoed.

Heel belangrijke ambassadeurs om dit draagvlak te vergroten zijn de vrijwilligers, zowel los als de verenigingen. Zij zijn sterk verankerd in het lokale weefsel en zijn de woordvoerders van het erfgoed om elke hoek. Daarenboven is hun kennis en expertise omtrent dit lokale erfgoed onmisbaar. Zij zijn het die de lokale bevolking kennen en kunnen aanspreken over dit onroerend erfgoed, hun motivatie moet aanstekelijk werken voor een verantwoord behoud en beheer van het lokale erfgoed. Een bloeiende vrijwilligerswerking zorgt dus ook voor een groter draagvlak. IOED Denderland stimuleert en betreft hen dan ook zo veel mogelijk in de werking van de organisatie.

De 'Wegom' in Denderwindeke, © Erfgoed Denderland

F. Plan van aanpak en organisatiestructuur

Samenwerkingsmodel

Binnen de regio Denderland zijn verschillende erfgoedspelers actief, elk met hun eigen expertise. Door uit te gaan van een **samenwerkingsmodel** tussen bestaande organisaties en de IOED onder te brengen onder een bestaande structuur - Projectvereniging Erfgoed Denderland - dient **geen nieuwe rechtspersoonlijkheid** opgericht te worden. Zo kan expertise maximaal ingezet en versnippering vermeden worden. In het werkingsgebied was er immers een **expliciete wens** bij de deelnemende besturen om versnippering tegen te gaan en samenwerking in de regio te bevorderen.

Daarom werd gekozen voor een samenwerkingsmodel tussen Projectvereniging Erfgoed Denderland, SOLVA en Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen (RLVA). Voor de gemeenten die zijn aangesloten bij Regionaal Landschap Schelde-Durme (Aalst en Lede) wordt overeenstemming gezocht tussen de IOED en deze externe organisatie. Deze partner is betrokken geweest bij eerdere verkenningssprekken.

Er wordt geopteerd om de IOED bij Erfgoed Denderland onder te brengen zodat de intergemeentelijke werking rond onroerend erfgoed dossiermatig onder dezelfde organisatie valt als de intergemeentelijke werking rond het cultureel en immaterieel erfgoed.

Bovendien is zo duidelijk dat de intergemeentelijke werking rond onroerend erfgoed enerzijds en de intergemeentelijke werking rond cultureel en immaterieel erfgoed anderzijds eenzelfde werkingsgebied hebben: een regio die op diverse vlakken van erfgoed een samenhang heeft zodat afstemming optimaal kan geschieden.

Taakverdeling

Erfgoed Denderland is het algemeen aanspreekpunt en zal voornamelijk werken rond de thema's draagvlak en educatie. RLVA zal voornamelijk rond het thema cultuurhistorisch landschappelijk erfgoed werken. SOLVA zal voornamelijk rond de thema's archeologisch en historisch-bouwkundig erfgoed werken.

Deze verdeling van thema's gebeurt op basis van aanwezige expertise, vanzelfsprekend zonder muren tussen de organisaties op te trekken.

Structuur en organisatie

Binnen de IOED, die onder de Projectvereniging Erfgoed Denderland ressorteert, fungeren de volgende onderdelen:

- **Werkgroep:**

De "werkgroep" wordt belast met de opvolging en de uitvoering van het beleidsplan. In deze werkgroep zetelt telkens een ambtelijke vertegenwoordiger van de drie partners

(Erfgoed Denderland, SOLVA en RLVA). De werkgroep komt op maandelijks basis samen en draagt de dagelijkse werking van de IOED. Elke deelnemer houdt vanuit zijn expertise nauw contact met de bevoegde ambtenaren van de deelnemende gemeenten, experts en andere betrokkenen, via bilateraal overleg. De werkgroep houdt voor de regio de vinger aan de pols wat betreft de verschillende ontwikkelingen en noden in de deelnemende gemeenten.

De werkgroep bewaakt het evenwicht in de werking, zowel het evenwicht tussen het bouwkundig, het landschappelijk en het archeologisch erfgoed, als het evenwicht tussen de verschillende deelnemende gemeenten.

De werkgroep bepaalt of er nood is aan een klankbordgroep en adviseert de stuurgroep.

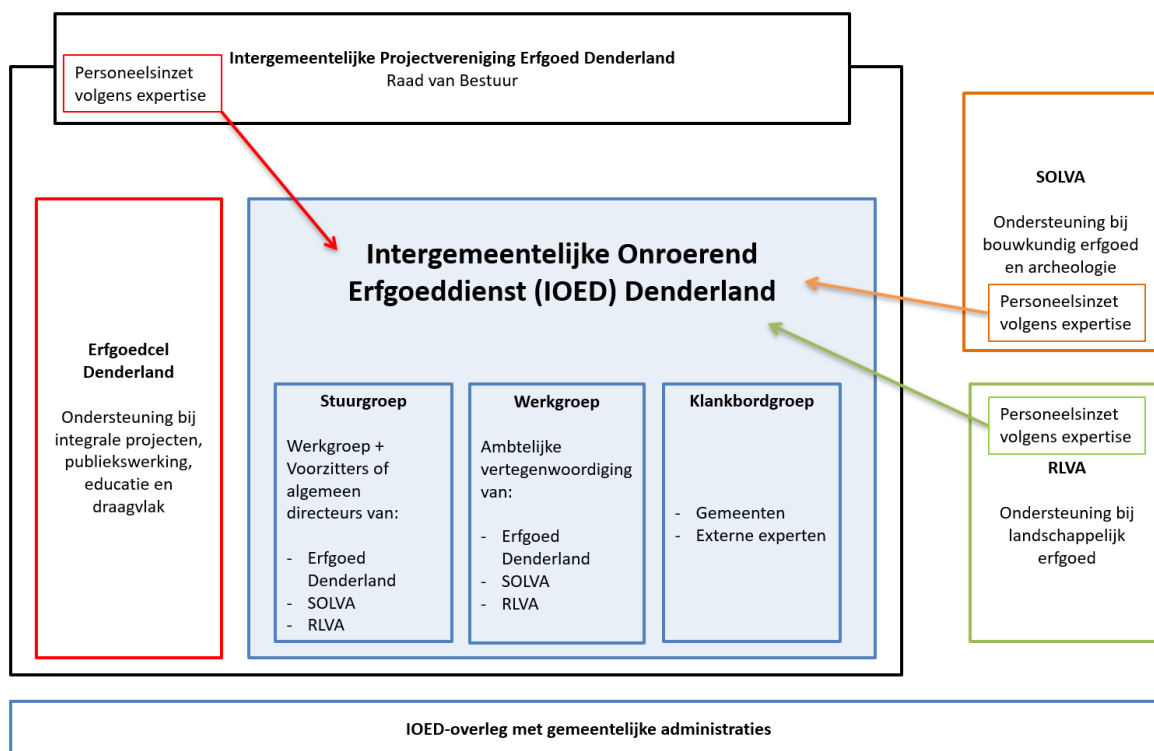
▪ **Stuurgroep:**

De stuurgroep is samengesteld uit de werkgroep, uitgebreid met de voorzitters of hun gemandateerden van Erfgoed Denderland, RLVA en SOLVA. Deze zijn gemandateerd vanuit de respectievelijke raden van bestuur en leggen er verantwoording aan af inzake het beleidsplan, jaaractieplan, begroting en rapportering.

▪ **Klankbordgroep:**

Hierin worden de deelnemende gemeenten, externe experts en andere betrokkenen bij de IOED vertegenwoordigd. De voortgang van het beleidsplan, de doelstellingen en acties van de IOED worden hierin voorgesteld, afgetoetst en opgevolgd. Deze klankbordgroep wordt minimaal één maal per jaar door de stuurgroep voorbereid en georganiseerd.

Organogram

Financiering

Uitgaande van gecontinueerd beleid wordt verwacht dat de IOED Denderland in de beleidsperiode 2021-2026 jaarlijks ongeveer € 90.000 subsidies van de Vlaamse Overheid zal kunnen ontvangen.

Voor de werking van IOED Denderland wordt geen bijdrage aan de gemeenten gevraagd. Iedere deelnemende gemeente kan kosteloos beroep doen op de aangeboden generieke diensten van de IOED, die via de subsidies en via eigen inbreng vanuit bestaande werking van het samenwerkingsmodel zullen gedragen worden.

Naast de generieke diensten zullen er diensten op maat aangeboden worden, waar elke deelnemende gemeente vrijblijvend beroep op kan doen tegen kostprijs. Voor specifieke opdrachten zal een raming worden opgesteld.

Samenwerking in Zuid-Oost-Vlaanderen

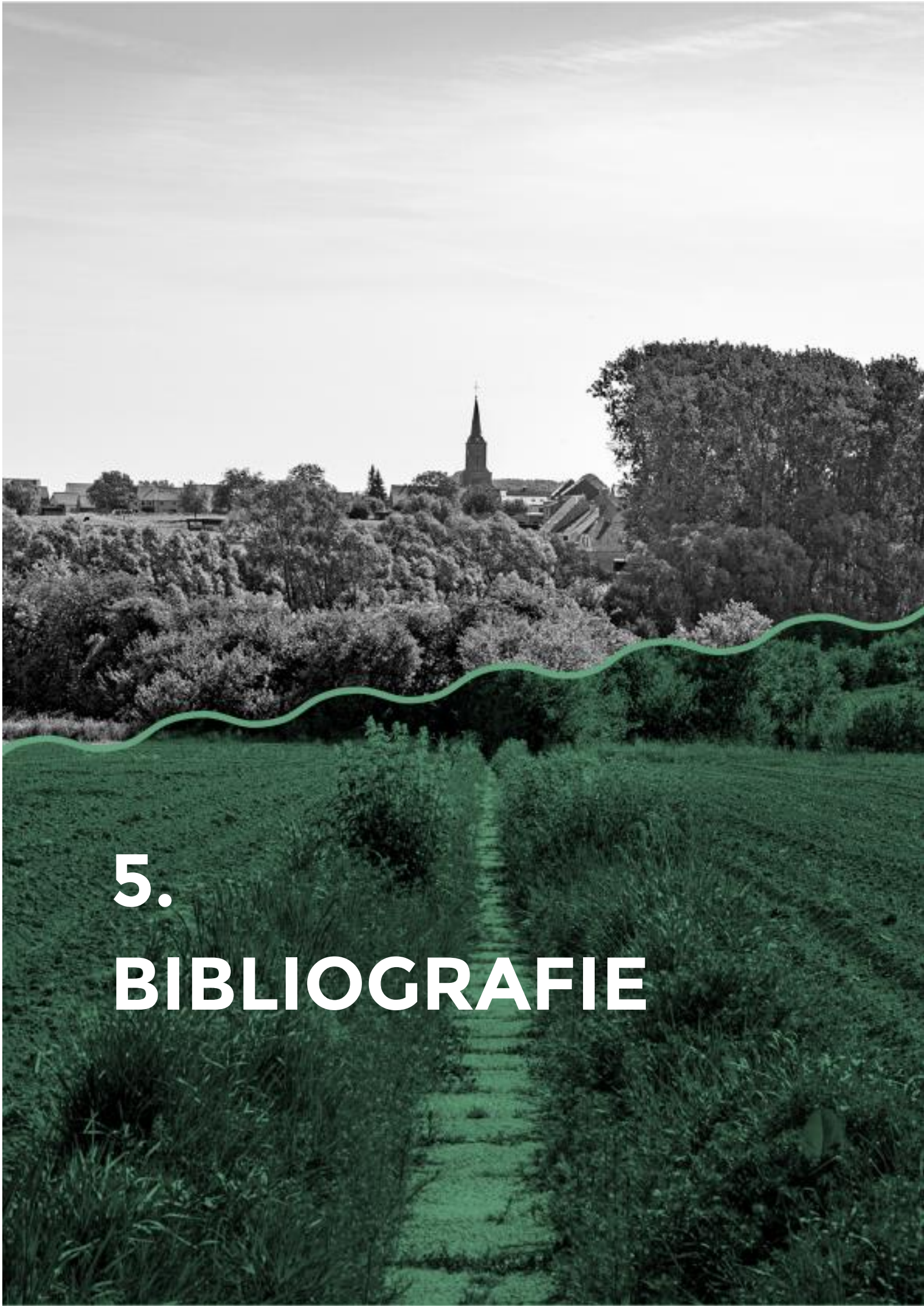
Ter kennisgeving melden we dat parallel met de oprichting van de IOED Denderland ook een IOED Vlaamse Ardennen zal worden opgericht, die geënt is op het werkingsgebied van de Projectvereniging VARIANT (onder meer werking rond Erfgoed Vlaamse Ardennen, gelijkaardige structuur als Erfgoed Denderland). In deze IOED is VARIANT de indiener van de erkenningsaanvraag en zijn opnieuw SOLVA en RLVA de partners. Door ook hier met dezelfde (zuster)organisaties te werken, wordt versnippering van samenwerkingsverbanden tegengegaan.

De intensieve samenwerking tussen twee parallelle IOED's geeft bovendien een extra efficiëntiewinst.

Verdere timing en duur

In geval van erkenning van de IOED Denderland zal tegen 1 juli 2020 een subsidieaanvraag worden voorbereid. Tot 31 december 2020 zal de werking een voorbereidend traject beslaan (opstarten vacatures, communicatie omtrent de IOED, ...). Onder voorwaarde van subsidiëring kan de werking in de volle breedte ontplooid worden vanaf 1 januari 2021 en zal deze doorlopen tot 31 december 2026.

5. BIBLIOGRAFIE

5. Bibliografie

- ANONIEM, 2009. Belforten van de arbeid. Ontdek het industriële verleden van Aalst.
- ANONIEM, 2014. Geweven, geklost en gesponnen. Het rijke textielverleden van Aalst.
- BAEYENS ET AL., 1996. Welle. Eens 's graven propre proche.
- BARTHOLOMIEUX B., Taelman E., DE MAEYER W., VAN CAUWENBERGH S., VANHOLME N. & CHERRETTÉ B., 2015. *Aalst Vredeplein - Keizersplein, onderzoek van de laatmiddeleeuwse omwalling*, SOLVA Archeologie Rapport 9 (beschikbaar op www.so-lva.be).
- BEECKMANS L., 1985. Het Merovingisch grafveld van Denderwindeke, *Vobov-Info* 20, 1-7.
- BERINGS G., 1986. Les patronages de saints dans la vallée de l' Escaut. Esquisse d'une méthode de recherche sur la christianisation, *Revue du Nord* 68, 269, 433-444.
- DE KEGEL A., DEMEY A., DEVOS P., PIETERAERENS M., ROBIJNS L., 1990. *Beschermde monumenten, stads- en dorpsgezichten. Arrondissementen Dendermonde, Eekloo en Sint-Niklaas*, Gent.
- BIJSTERVELD A.J., VANDEPERRE D., 2001. Het Mirakelboek en de Stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse Abdij, Leuven.
- Bisschoppelijk Decreet naamgeving nieuwe parochie in Ninove, 1 mei 2019.
- BOURGOIS G., 2011. Een toekomst voor de Vlaamse Parochiekerk.
- BOURGOIS G., 2011. Omzendbrief 30 september 2011.
- Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur. Dln. 5n 1 & 2. Provincie Oost-Vlaanderen. Arrondissement Aalst, Gent, 1989, 189.
- CALLEBAUT D., 1983a. De topografische groei van Aalst of hoe een Zelfhof een gebastioneerde stad werd, *Miscellanea Archaeologica in honorem H. Roosens, Archaeologia Belgica* 255, 227-249.
- CALLEBAUT D., 1983b. Het Onze-Lieve-Vrouw-Hospitaal te Aalst, *Archaeologica, Conspectus MCMLXXXII* 253, 91-95.
- CALLEBAUT D., 1983c. Het Oud-Hospitaal te Aalst (O.VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 6, 42.
- CALLEBAUT D., COOREMANS B., DE GROOTE K. ET AL., 1994. Aalst. Archeologie en Archief, *Herlevend Verleden* 2, Zellik.
- CHERRETTÉ B., DE MAEYER W., KLINKENBORG S., 2019. *Graven in geschiedenis, Archeologisch onderzoek in de Sint-Martinuskerk*, Aalst (beschikbaar op www.so-lva.be).
- CHERRETTE M., 1988. Institutionele evolutie van het Land van Aalst. Deel I : Middeleeuwen, *Het Land van Aalst XL*, 255-268.
- CLEMENT C., in voorbereiding. *Baardegem-N411*, Archeologisch onderzoek. SOLVA Archeologie Rapport.

CLEMENT C., in voorbereiding. *Lede-Kleine Kouterrede*, Archeologisch onderzoek. SOLVA Archeologie Rapport.

CLEMENT C., PEDE R., CHERRETTÉ B., 2014. *Lede Domein Mesen*. Archeologisch onderzoek, SOLVA Archeologie-Rapport 11 (beschikbaar op www.so-lva.be).

COCK M. & VAN BOCKSTAELE G., 2008. Gezicht op de steden Aalst, Ninove en Geraardsbergen. Verklarende teksten bij de uitgave van de originele stadsplattegronden van Jacob van Deventer (circa 1565), *Het Land van Aalst* 60, 4, 67-95.

COCK M., 2015. Sint-Bartholomeusreliëken van Lipari (Italië) tot in Geraardsbergen, *Het Land van Aalst* 67, 2, 93-132.

CROMBÉ PH., 1999. *Vers une nouvelle chronologie absolue pour le Mésolithique en Belgique, L'Europe des derniers chasseurs*, 5e Colloque international U.I.S.P.P. (Grenoble), 18-23 septembre 1995, 189-199.

CROMBÉ PH., VAN STRYDONCK M., BOUDIN M., 2009. Towards a Refinement of the Absolute (Typo)Chronology for the Early Mesolithic in the Coversand Area of Northern Belgium and The Southern Netherlands, in: Crombé Ph., Van Strydonck M., Sergeant J., Boudin M., & Bats M. (eds.), Proceedings of the international congress "Chronology and Evolution in the Mesolithic of North-West Europe", Brussels, May 30 till June 1 2007, Newcastle-upon-Tyne, 95-112.

Decreet betreffende de materiële organisatie van de erkende erediensten van 07/05/2004, gewijzigd op 27 juni 2012.

DE BEENHOUWER J., 1996. De Gallo-Romeinse tempel van Hofstade-Steenberg (Prov. O.-VI.). In: Lodewijckx M. (ed.), *Archaeological and Historical Aspects of West-European Societies*, Album Amicorum André Van Doorselaer (Acta Archaeologica Lovaniensia. Monographiae 8), Leuven: Leuven University Press, 153-163.

DE BROUWER J., 1961. *Bijdrage tot de geschiedenis van het godsdienstig leven en de kerkelijke instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1671*, Gent.

DE DECKER S., 2002. Over elfenheuvelds en kabouterbergen. Een overzicht van de bewaarde mottekastelen in de provincie Oost-Vlaanderen, *Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Kleine Cultuurgidsen*, 79.

DE GRAEVE ET AL., in voorbereiding. *Outer Stuypenbergh*. Archeologisch onderzoek, SOLVA Archeologie Rapport.

DE GROOTE K. & MOENS J., 2009. Archeologisch onderzoek in de Louis D'Haeseleerstraat te Aalst. Een test voor het ontwikkelingsmodel van de stad (O.-VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 32, 120-122.

DE GROOTE K., 2000. Van prestedelijke nederzetting tot omwalde stad. Archeologie van de Aalsterse stadsontwikkeling, *Het Land van Aalst* 52, 3, 234-252.

DE GROOTE K., 2010. The contribution of archaeological sources to the research in the formation of towns. The example of Aalst, a border town in the county of Flanders, in: De Groote K., Tys D., Pieters M. (eds.), *Exchanging Medieval Material Culture. Studies on Archaeology and History presented to Frans Verhaeghe*, *Relicta Monografieën* 4, 249-266.

DE GROOTE K. & MOENS J., 1995. De oudste stadsversterking van Aalst (prov. Oost-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen* 4, 95-148.

- DE GROOTE K., 1988. Erpe, *Archeologische Inventaris Vlaanderen*, Band X: Gent.
- DE GROOTE K., 2013a. De stadswording van Aalst. Of hoe een Merovingische nederzetting uitgroeide tot een laat - middeleeuwse stad, *Monumenten en Landschappen* 32, 4-32.
- DE GROOTE K., MOENS J., AMEELS V., 2010. Verzegeld door de eerste stadswal. Merovingische nederzettingssporen onder de speelplaats van het Sint-Jozefscollege te Aalst (O.-VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 33, 43-47.
- DE GROOTE K., MOENS J., DE BLOCK A., ZEEBROEK I., 2002. Het afval van een laat-18de-eeuwse pataconbakker in de Peperstraat te Aalst (O.-VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 25, 49-50.
- DE JONGHE J., Vic.Gen., s.d. Over de conceptnota van minister Bourgeois, ongepubliceerd.
- DE KEGEL A., DEMEY A., DEVOS P., PIETERAERENS M., ROBIJNS L., 1991. *Beschermde monumenten stads- en dorpsgezichten en landschappen in Oost- Vlaanderen. Arrondissementen Aalst en Oudenaarde*, Gent.
- DE LAET S., 1950. Een Gallo-Romeins heiligdom op de Steenberg te Hofstade bij Aalst (Oostvlaanderen). Verslag van de opgravingscampagnes 1949 en 1950, *Cultureel Jaarboek voor de provincie Oostvlaanderen 1950*, 269-314.
- DE LAET S., 1951. De Romeinse nederzetting te Hofstade bij Aalst (Oostvlaanderen), Verslag van de opgravingscampagne 1951 en samenvatting van de tot heden bereikte resultaten, *Cultureel Jaarboek voor de provincie Oostvlaanderen 1951*, 281-302.
- DE LAET S., 1952. Hofstade in de voorhistorische en de Romeinse tijd, *Het land van Aalst* 4, 152-162.
- DE MAEYER W., VAN CAUWENBERGH S., DALLE S., VERBRUGGE A., VAN HECKE C., CHERRETTÉ B. & DE MULDER G., 2015. Bewoningssporen uit de vroege ijzertijd aan de Kapittelstraat te Ninove, Appelterre-Eichem (prov. Oost-Vlaanderen, België), *Lunula. Archaeologia Protohistorica* XXIII, 145-151.
- DE MAEYER W., VAN CAUWENBERGH S., KLINKENBORG S., Taelman E., CHERRETTÉ B., 2013. *Aalst Werfplein. Onderzoek van een middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Vlierzele (beschikbaar op www.so-lva.be).
- DE MULDER G., 2011. *Funeraire rituelen in het Scheldebekken tijdens de Late Bronstijd en de Vroege IJzertijd. De grafvelden in hun maatschappelijke en sociale context*, Gent (Phd. Dissertatie).
- DE POTTER F., BROECKAERT J., 1873. *Geschiedenis der stad Aalst voorgegaan van eene historische schets van 't voormalige land van Aalst*, Gent: Annoot-Braeckman.
- DE REU J., BOURGEOIS J., 2013. Bronze Age barrow research in Sandy Flanders (NW Belgium), an overview, in: Fontijn D., Louwen A.J., Van Der Vaart S., Wentink K., (ed.), *Beyond Barrows. Current Research on the structuration and perception of the Prehistoric Landscape through monuments*, Leiden; Sidestone Press, 155-194.
- DE SMET L., 1977. Enkele geologische beschouwingen - Het gebruik van de Vlaamse zandsteen, *Bijdrage tot de geschiedenis van de gemeente Balegem. Vanaf de Brabantse Omwenteling tot 1900, Balegem*, 158-168.

DE WOLF K., 2008. Romaanse bouwkunst in het Land van Aalst, *Het Land van Aalst* LX/2, 73-144.

DELEHOUZEE L., DE MEULEMEESTER J., LALEMAN M.-C., LEMEUNIER A., MATTHYS A., Piavaux, M., 2000. *Romaanse architectuur* in België, Tielt.

DEMEULEMEESTER J., 1990. Karolingische castra en stadsontwikkeling: enkele archeotopografische suggesties, in: *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de zuidelijke Nederlanden*, Historische uitgaven 83, 117-149.

DULLAERT N., 2018. *Aandachtspunten bij het ontwijden van kerken en de herbestemming ervan*, Masterproef Notariaat Universiteit Gent.

CALLEBAUT D., DE DECKER S., BERCKERS M., CLAES B. DE MEULEMEESTER J., 2010. Onderzoeksbalans, 6.2.3.5 Aarden versterkingen; onderzoeksbalans.onroerenderfgoed.be

DOPERE F., UBREGTS W., 1991. *De donjon in Vlaanderen*, Leuven.

GHYSENS J., 1986. *Geschiedenis der straten van Aalst*, Aalst: Genootschap voor Aalsterse Geschiedenis.

GULJNCK M., 1949. Oude natuurlijke bouwmaterialen in Laag- en Midden-België, *Technisch-Wetenschappelijk Tijdschrift* 18/2, 25-32.

GYSELING M., 1960. *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland*, Brussel.

GYSELING M., 1978. Inleiding tot de toponymie, vooral van Oost-Vlaanderen, *Naamkunde* 10, 1-24.

Kerkenbeleidsplan Ninove, september 2017.

KLINKENBORG S., DE MAEYER W., CHERRETTÉ B., 2010. *Moorsel Centrum. Archeologisch onderzoek*, SOLVA Archeologie-rapport 12, (beschikbaar op www.so-lva.be).

KLINKENBORG S., DE MAEYER W., CLEMENT C., CHERRETTÉ B., (m.m.v. Beeckmans L., Gelaude F., Lombaert L. & Sergant J.), 2009. *Ninove Graanmarkt. Archeologisch onderzoek*, SOLVA Archeologie-rapport 6, (beschikbaar op www.so-lva.be).

KLINKENBORG S., DE MAEYER W., DE GRAEVE A., CHERRETTÉ B., 2018. *Aalst Sint-Martinuskerk. Archeologisch onderzoek - eindverslag*, SOLVA Archeologierapport 167 (beschikbaar op www.so-lva.be).

KLINKENBORG S., DE MAEYER W., CLEMENT, C., CHERRETTÉ B., 2010. Archeologisch onderzoek op de Graanmarkt te Ninove, *Archaeologia Mediaevalis* 33, 97-101.

DE GROOTE K., ANNAERT R., DEWILDE M., VYNCKIER G., 2018. Project historische dorpskernen. Kader en methode voor de inventarisatie van de historische dorpskernen in functie van de afbakening van archeologische zones, *Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed* 94, 8.

LEROUGE W., 1982, Het Noordstation te Aalst en de Oost-Vlaamse spoorlijn "Dender en Waas" van Jean-Pierre Cluysenaer. Uit velereli eeuwen, *Kultureel Jaarboek Oost-Vlaanderen*, Bijdragen 18, pp. 105-147.

- LEURS C., 1922. *Les origines du style gothique en Brabant. 1/2. L'architecture romane dans L'ancien duché*, Brussel.
- MAINZ K., 2001, Over bouwen en verbouwen. De textielnijverheid in het arrondissement Aalst (1914-1944): een industriële archeologie.
- MARECHAL R., 1992. De geologische structuur, *Geografie van België*, Brussel, 37-86.
- MEIJNS B., 2000. *Aken of Jeruzalem? Het ontstaan en de hervorming van de kanonikale instellingen in Vlaanderen tot circa 1155*, Leuven.
- N.N., Beschermde gebouwen, landschappen, monumenten, stads- en dorpsgezichten, *Cultureel Jaarboek van de provincie Oost- Vlaanderen*, 1975-1994, passim.
- PATERNOSTER J., 1996. Welle in zijn geo-fysisch kader, in: Baeyens et al., *Welle. Eens 's graven propre proche*, 9-22.
- PATTYN B., d'HOINE P., 2014. *Herdenken en vooruitgaan*, Lessen voor de eenentwintigste eeuw XXI, Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- PIETERS M., COOREMANS B., ERVYNCK A., VAN NEER W., 1994. Van akkerland tot Heilige Geestkapel. Een kijk op de evolutie van de bewoningsgeschiedenis in de Kattestraat te Aalst (prov. Oost-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen* 3, 299-329.
- PODEVIJN D., VANGYSEGHEM J. & BAERT K., 1991, Van paternalisme naar emancipatie. Een bijdrage tot de sociale en economische geschiedenis van het Arrondissement Aalst n.a.v. 150 jaar Kamer van Koophandel en Nijverheid van Aalst en Gewest. 1841 – 1991.
- Richtlijnen van de Vlaamse bisschoppen voor het gebruik van parochiekerken van 8 november 2012.
- SERGANT J., 1994-1995. *Een onderzoek naar de steentijd in het Aalsterse*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Gent.
- SERGANT J., 2004. Steentijdvondsten in de regio Aalst (Oost-Vlaanderen en Brabant, België), Inventaris en geografische analyse, *Archeologische Inventaris Vlaanderen Buitengewone reeks* 8.
- SERGANT J., LOMBAERT L., CHERRETTÉ B., CLEMENT C., DE MAEYER W., KLINKENBORG S., 2009. Een (vroeg)mesolithische site op de Graanmarkt te Ninove (Oost-Vlaanderen, B), *Notae Praehistoricae* 29, 113-119.
- SEVENANT M., MENSCHAERT J., COUVREUR M., RONSE A., ANTROP M., GEYPENS M., HERMY M., DE BLUST G., 2002. *Ecodistricten: Ruimtelijke eenheden voor gebiedsgericht milieubeleid in Vlaanderen*, Deelrapport II: Afbakening van ecodistricten en ecoregio's: Verklarende teksten, onuitgegeven rapport.
- THOEN E., 2007. *Het landschap in de Middeleeuwen en de moderne tijden. In: Prevenier W, Thoen E, Van Eenoo R, editors. Geschiedenis van Deinze, deel 3: het platteland en de dorpen in Deinze. Deinze, België: Stad Deinze; 2007. p. 59-82.*
- VAN BELLINGEN S., 2013. De drie resterende stationsgebouwen van architect Jean-Pierre Cluysenaar op de Dender-Waaslijn: Aalst, Ternat, Zandbergen. Erfgoed van Industrie en Techniek. 4 (1), pp. 2-9.

- VAN DE PERRE D., 2005. Is 'De Mallaard' (Nederwijk) de oudste bewoningskern van Ninove?, *Het Land van Aalst* 57, 1, 5-24.
- VAN DE PERRE D., 2011. De stedenbouwkundige ontwikkeling van Aalst, Ninove en Geraardsbergen tot 1500: een vergelijkende studie, *Het Land van Aalst* 63/1, 39-80.
- VAN DE PERRE D., in voorbereiding. Het nieuwe parochielandschap in het bisdom Gent. Een geruisloze revolutie, maar niet zonder ingrijpende erfgoedconsequenties, publicatie voorzien in Doorbraak.
- VAN DE PERRE D., ROBIJNS L., 2006. *De Sint-Pieters- en Sint-Berlendiskerk te Meerbeke. Een plek rijk aan geschiedenis*, Gent.
- VAN DE PERRE D., VANDE WINKEL G., 2008. Ninove (Nieneve, Ninoven), *Het Land van Aalst* 60, 4, 47-66.
- VAN DE VIJVER M., WUYTS F., CHERRETTÉ B., 2009. Bronstijd- en ijzertijdsporen te Erembodegem (aalst): cirkels, rechthoeken en kuilen (provincie Oost-Vlaanderen, België), *Lunula, Archaeologia protohistorica* 17, 15-22.
- VAN DE VIJVER M., WUYTS F., CHERRETTÉ B., DE GROOTE K., MOENS J., 2008. Vroege en volmiddeleeuwse bewoning te Erembodegem "Zuid IV" (O-Vl.), *Archaeologia Mediaevalis* 31, 113-115.
- VAN DE VINER M., 1950. De steengroeven van Balegem, *Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring* 2, 57-71.
- VAN DE WALLE A.L.J., 1959. *Het bouwbedrijf in de Lage Landen tijdens de Middeleeuwen*, Antwerpen.
- VAN DEN HOVE P., 1998. *De materiële cultuur van de Norbertijnenabdij in Ninove. Studie van een afvalkuil in relatie tot de Romaans-gotische bouwfase*, Licentiaatsverbandeling Archeologie KUL: Leuven.
- VAN DEN HOVE P., WOUTERS W., 2000. Noodonderzoek in de oude watermolen 'De Mets' te Ninove (O.-Vl.), *Archaeologia Mediaevalis* 23, 71-72.
- VAN DER GUCHT K., 1979. *De Merovingische begraafplaatsen in Oost- en West-Vlaanderen*, Gent: Universiteit Gent.
- VAN DER GUCHT K., 1983. De Merovingische periode in Oost-Vlaanderen, *Verbond voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in oost-Vlaanderen* 8-9, 16-20.
- VAN DER GUCHT K., 1991. Het Merovingisch grafveld van Lede (O.-Vl.), *Bulletin van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis* 62, 157-220.
- VAN ISTERDAEL, H., 1994. Inleiding, Archief van het Land van Aalst 1342-1796 (1814), *Rijksarchief te Beveren. Inventarissen* 11,1, 17-168.
- VAN LOOY L., Mgr, s.d. De 'nieuwe' parochie: impulsvergadering voor parochieploegen, kerkfabrieken en dekenale conferenties, ongepubliceerd.
- VAN NUFFEL P., 1914. *Historiek der Oude Straten, Markten, pleinen en gebouwen der stad Aalst met sagen & vertellingen*, Aalst.
- VAN PUYENBROECK P., 2011. Naar een gezamenlijke aanpak rond de toekomst van parochies en parochiekerken in het bisdom Gent, ongepubliceerd.

VAN TWEMBEKE J., 1959. De kerkelijke organisatie in het Land van Aalst, *Het Land van Aalst* XI, 5, 238-244.

VAN TWEMBEKE J., s.d. *Lijst der heerlijkheden van het Land van Aalst*, Gent.

VANDE WINKEL G (ED.), COCK M., MERTENS W., ROBIJNS L., VAN BOCKSTAELE G., VAN DE PERRE D., VERNAEVE W., 2008. Gezicht op de steden Aalst, Ninove en Geraardsbergen. Verklarende teksten bij de uitgave van de originele stadsplattegronden van Jacob van Deventer (circa 1565) (Brussel KB; Madrid BN), *Geschiedkundig Tijdschrift Het Land van Aalst* LX-4.

VANDE WINKEL G., 1996. Over de oorsprong van de stad Ninove (tot ca. 1100). Een hypothese geherformuleerd, *Het Land van Aalst* 48, 3, 203-224.

VANDE WINKEL G., 2012. Het 'Land van Aalst' op kaart gezet (1596-1794): cartografie van Horenbault over Sanderus, Chamlay en Lecler tot Vander Massen, *Het Land van Aalst* 64, 69-112.

VANDE WINKEL G., 2018. Een kaart van het Land van Aalst uit 1626 en landmeter Philips De Dijn, *Het Land van Aalst* 70, 75 - 92.

VANDE WINKEL G., 1985. De middeleeuwse premonstratenzerkerk van Ninove (1157-1623), *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796). Catalogus*, 14-23.

VANGASSEN H., 1948. *Geschiedenis van Ninove* 1, Ninove.

VANGASSEN H., 1957. De Rederijkerskamer van Sint-Anna te Ninove in de XVIIe en XVIIIe eeuw, *Het Land van Aalst* 9, 2, 49-67.

VANGASSEN H., 1959. *Geschiedenis van Ninove* 2, Ninove.

VERBRUGGE A., DE GRAEVE A., in voorbereiding. *Aalst Rozendreef. Archeologisch onderzoek*, SOLVA Archeologierapport.

VERBRUGGE A., in voorbereiding. *Aalst - Siesegem. Archeologisch onderzoek n.a.v. de bouw van het crematorium Westlede*, SOLVA Archeologierapport.

VERBRUGGE A., DE GRAEVE A., MONSIEUR P., CHERRETTÉ B., 2012. Romeinse crematiegraven uit het gebied tussen Schelde en Dender doorgelicht: enkele voorbeelden uit rurale contexten te Sint-Maria-Lierde (gem. Lierde) en Erembodegem (gem. Aalst), *Signa* 1, 153-163.

VERHULST A., 1965. *Het landschap in Vlaanderen*, Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel.

VERHULST A., 1980. De evolutie van het landelijk landschap in Binnen-Vlaanderen tussen de 9e en de 13e eeuw, *Heemkring Scheldeveld Jaarboek* IX, 53-70.

VERHULST A., 1995. *Landschap en Landbouw in Middeleeuws Vlaanderen*, Brussel: Gemeentekrediet.

Verklaring Belgische bisschoppen 'Het kerkgebouw. Betekenis en toekomst', 27 juni 2019.

WILLE D., 2006. De hopcultuur.

WOUTERS W., PEERSMAN J. 1993. Een opgraving heropgegraven. Norbertijnen in Ninove (prov. Oost-Vlaanderen). Interimverslag, *Archeologie in Vlaanderen* 3, 339-357.

